

PROGNÓZY A MODELY V REGIONÁLNÍM ROZVOJI

Vybrané pracovní texty

Sestavil: RNDr. Jiří Vystoupil, CSc.

ESF MU

Brno 2006

Obsah

1	<u>ÚVOD DO PROGNOTIKY</u>	4
1.1	<u>ZÁJEM O BUDOUCNOST, POTŘEBA PROGNÓZOVÁNÍ</u>	4
1.1.1	<u>PŘÍSTUPY K BUDOUCNOSTI</u>	4
1.1.2	<u>POTŘEBA PROGNÓZ</u>	5
1.1.3	<u>FUNKCE PROGNÓZ</u>	5
1.2	<u>VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ A KATEGORIÍ</u>	6
1.2.1	<u>PROGNÓZOVÁNÍ, PROGNÓZA</u>	7
1.2.2	<u>PŘEDVÍDÁNÍ, PŘEDPOVÍDÁNÍ, PŘEDPOVĚĎ, PROJEKCE</u>	7
1.2.3	<u>Programování, plánování, projektování</u>	8
1.2.4	<u>Prognostika a futurologie</u>	9
1.3	<u>Základní atributy prognostické činnosti</u>	13
1.3.1	<u>Obecné zásady tvorby prognóz</u>	13
2	<u>DEMOGRAFICKÉ PROGÓZY</u>	14
3	<u>ÚZEMNÍ PLÁNOVÁNÍ</u>	23
3.1	<u>Základní pojmy</u>	23
3.2	<u>Historie územního plánování</u>	24
3.2.1	<u>Sředověk</u>	24
3.2.2	<u>Územní rozvoj za Marie Terezie a Josefa II.</u>	25
3.2.3	<u>Období průmyslové revoluce</u>	26
3.2.4	<u>Období 1. republiky</u>	27
3.2.5	<u>Územní plánování po II. světové válce</u>	28
3.2.6	<u>Zákon č. 84/1958 o územním plánování</u>	30
3.2.7	<u>Období po roce 1989</u>	30
3.2.8	<u>Zákon o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon) - 2002</u>	36
3.3	<u>Plánování zemí a regionů</u>	43
3.4	<u>Nová aténská charta zásad plánování měst</u>	44
4	<u>EVROPSKÁ CHARTA REGIONÁLNÍHO PLÁNOVÁNÍ</u>	53
5	<u>PODPORA REGIONÁLNÍHO ROZVOJE (ZÁKON O PODPOŘE REGIONÁLNÍHO ROZVOJE)</u>	58
6	<u>PŘEDNÁŠKA A SEMINÁŘ: MATEMATICKO-STATISTICKÉ A KARTOGRAFICKÉ METODY V REGIONÁLNÍM VÝZKUMU</u>	66
7	<u>ZÁKLADNÍ TEORIE REGIONÁLNÍHO VÝVOJE</u>	66
8	<u>TEORIE ROZVOJOVÝCH PÓLŮ</u>	83

<u>9</u>	<u>HLAVNÍ DRUHY MODELŮ REGIONÁLNÍHO ROZVOJE</u>	90
<u>10</u>	<u>KLASICKÁ TEORIE CENTRÁLNÍCH MÍST</u>	97
<u>11</u>	<u>VYMEZENÍ SFÉR VLIVU STŘEDISEK NA ZÁKLADĚ INTERAKČNÍCH MODELŮ</u>	102
<u>12</u>	<u>MODEL Y SPOLEČENSKO-PROSTOROVÉ STRUKTURY MĚST</u>	106
<u>13</u>	<u>GLOBALIZACE A JEJÍ SPOLEČENSKÉ A GEOGRAFICKÉ DŮSLEDKY</u>	112

1 ÚVOD DO PROGNOSTIKY

1.1 ZÁJEM O BUDOUCNOST, POTŘEBA PROGNOZOVÁNÍ

1.1.1 PŘÍSTUPY K BUDOUCNOSTI

Od chvíle, kdy člověk odlišil budoucnost od přítomnosti, vznikla na různých stupních historického vývoje celá řada přístupů k budoucnosti, které dodnes ovlivňují tvorbu prognóz a předpovědí. Můžeme rozeznat následující typy přístupů k budoucnosti:

- **agnostický přístup** zásadně předpokládá pravděpodobnost existence "nějaké jiné budoucnosti", avšak něvěří v možnost vytvořit si o ní jakýkoli spolehlivý obraz. Příkladem je pozitivní přístup, který neuznává možnost přeměny světa a v sociálním prognózování se projevuje jako neomalthuzianismus.
- **prezentistický přístup** ztotožňuje budoucnost s přítomností. Budoucnost se nepovažuje za významnou a v podstatě se o ní uvažuje stejně jako o současnosti.
- **nihilistický přístup** - jde o víru, že nás žádná budoucnost nečeká, že lidstvo a Země jsou odsouzeny k zániku a k neexistenci a že jediný význam má přemýšlet o vzniku.
- **náboženský přístup** - budoucnost je předurčena nadpozemskými silami nebo prozřetelností a může být poznána jasozřivci nebo prostřednictvím zjevení osvícených proroků. Náboženské koncepce budoucnosti určují vývoj událostí jako nezávislý na vůli člověka, a i v současné době mají značný význam na postoje lidí k vývoji svého národa, k vývoji globálních problémů, etických norem, hodnot člověka apod.
- **utopický přístup** vytváří jakékoli optimistické obrazy budoucích bezrozporných idylických světů. Jeho nevědeckost spočívá především v neznalosti prostředků a společenských změn nutných k přechodu od přítomnosti k žádoucí budoucnosti. V současné době se utopismus neobjevuje tak často, i když jím bývají poznamenány některé dnešní futurologické přístupy k budoucnosti.
- **fantaskní přístup** je ničím nepodložené, většinou umělecké znázornění budoucnosti, např. v pohádkách, folklóru a mytologii, malířství, hudbě.
- **intuitivní přístup** je anticipace budoucnosti bez logické úvahy a analýzy, pouze na základě dříve získaných zkušeností uložených v podvědomí a umožňujících více nebo méně pravděpodobné předpovědi.
- **dystopický přístup** je protipólem utopického přístupu, vytváří pesimistické, nežádoucí a odstrašující utopie.
- **filosofický přístup** chápe budoucnost jako další vývojové období přírody a společnosti, probíhající podle známých zákonitostí a pravidel.
- **prognostický přístup** předpokládá systematické zkoumání pravděpodobného vývoje procesů a jevů na základě již známých konkrétních pravidelností přírodního a společenského vývoje. Prognostický přístup je konkrétním rozpracováním přístupu

filosofického. Nezahrnuje optimální řešení problémů, dovoluje pouze určit a pravděpodobnostně zhodnotit celou řadu možností vývoje včetně vzájemně se vylučujících variant.

- **plánovací, programovací, projekční a rozhodovací přístupy** - aktivně působí na budoucnost prostřednictvím plánování, řízení, usměrňování apod.
- **vědeckofantastický přístup** (science fiction) vyjadřuje budoucnost pomocí literárních, malířských a jiných uměleckých forem, založených na více či méně vědeckých předpovědích.

V současném období civilizačního vývoje prudce stoupá potřeba vědeckého předvídání jevů do vzdálenější budoucnosti. To je dáno např. tím, že:

- ⇒ potřeby a zájmy člověka rostou zvýšenou měrou
- ⇒ věda a technika se rozvíjejí stále rychleji
- ⇒ životní podmínky člověka se podstatně mění
- ⇒ pokračuje nežádoucí vyčerpávání přírody a přírodních zdrojů
- ⇒ vzrostl počet možných způsobů řešení vznikajících problémů

Prognózování je vysoce potřebné zejména v takových sférách lidské společnosti, které se zabývají jevy dlouhodobého dosahu, resp. dlouhodobé životnosti a jevy a procesy, u nichž vstupuje do souvislosti řada různých faktorů. Typickým příkladem je právě řešení rozvoje území, kdy realizovaná rozhodnutí např. ve sféře bytové výstavby mají vliv na život mnoha budoucích generací.

1.1.2 POTŘEBA PROGNÓZ

Sestavování prognóz je potřebné zejména tehdy,

- když je nutné zodpovědně rozhodnout mezi některými rozdílnými řešeními (neurčitost stávajících skutečností do budoucnosti)
- když nesprávné rozhodnutí může mít vážné následky v budoucnosti (např. investice efektivní v krátkodobém pohledu mohou vyvolat neefektivní následky v budoucnosti)
- když lze následky současných rozhodnutí v budoucnosti obtížně korigovat (např. zmíněná bytová výstavba)
- aby preventivně varovaly před nežádoucím nebo riskantním vývojem, resp. předvíдалy, co by se mohlo stát, kdyby se ne zvolilo jiné řešení nebo se neučinila potřebná protipatření. Tyto tzv. varovné prognózy mají nemenší společenský význam, neboť umožňují včas upravit nežádoucí vývoj nebo mu předejít (Malthus, Římský klub).

1.1.3 FUNKCE PROGNÓZ

Prognózy v současnosti plní celou řadu funkcí a úloh podle způsobu a předmětu své aplikace.

Obecnou funkci prognózy je poznávání dosud nedostatečně popsanych nebo ve společenské praxi neosvojených souvislostí objektivní reality, jejich tendencí nebo očekávaných změn. K novým poznatkům o budoucnosti, nebo k prohloubení či syntetizování dosavadních znalostí dochází prognózování kombinováním existujících teoretických i empirických znalostí a zevšobecnováním zákonitostí vývoje. Poznávání se projevuje především v prohlubování struktury předmětu prognózy, zejm. na pravděpodobnost jeho realizace.

Ze **specifických funkcí** prognózy lze uvést:

- **informační funkci**, tj. funkci prognózy jako prognostické informace, spočívající v názorné formulaci prognostických výpovědí pro potřebu uživatele a zprostředkující komunikaci mezi různými úrovněmi řízení, mezi odborníky různého zaměření, mezi veřejností a správou apod.
- **heuristickou funkci**, orientující a podněcující vědeckou činnost k novým cestám poznání (heuristika - obor zkoumající postupy a podmínky úspěšného tvůrčího řešení intelektuálních úloh. Jejím posláním je navrhování a popisování jednotlivých fází myšlenkových postupů).
- **analytickou funkci**, spočívající v rozboru a vysvětlování příčin vývoje, v analýze konkrétních mezioborových souvislostí předmětu prognózy, v dekompozici komplexních jevů a procesů na dílčí ukazatele, v identifikaci jejich charakteristik a vazeb.
- **syntetizující funkci**, umožňující integraci prognóz s cílem vyjádření vlivu dílčích jevů na komplexní vývojové procesy a s cílem formulace souhrnné prognózy.
- **hodnotící funkci**, spojenou s demonstrací vazeb hodnotících kritérií a vývojových variant, vyjasňujících optimální proporce mezi možnostmi vědeckotechnického rozvoje a ekonomickými, sociálními a dalšímu cíly rozvoje.
- **interpretační funkci**, spočívající ve výkladu podmínek převodu prognózy do praxe.
- **normativní funkci**, která se projevuje při odvozování norem jednání a variantních cílů ze strategie rozvoje. Prognosticky stanovené možné cíle a odpovídající realizační opatření se porovnávají a převádějí do dlouhodobých plánů a programů, které působí při jejich operativním zpracování jako normy.
- **explorativní funkci**, orientující plán nebo program na opatření zajišťující adaptabilitu k předvídaným důsledkům výzkumu a technického rozvoje, k perspektivním tendencím v rozvoji zkoumaných jevů a procesů.
- **realizační funkci**, spjatou s převáděním prognóz do praxe rozhodování a plánování, zkoumající potřebné organizační a další podmínky optimálního průběhu cyklu prognóza-program-plán.

1.2 VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ A KATEGORIÍ

Smyslem následujícího výkladu je podat základní upřesnění významů, v jakých jsou základní termíny používány v běžné prognostické praxi i odborníky z jiných disciplín.

1.2.1 PROGNÓZOVÁNÍ, PROGNÓZA

Prognózování obecně je činnost vyjadřující systematické zkoumání budoucnosti spojené s praxí na základě existujících informací o stavu zkoumaného objektu, dříve pozorovaných zákonitostí jeho vývoje a konkrétních podmínek fungování v daném okamžiku. Prognózování se chápe také jako formování vědeckých výpovědí o objektivně možných alternativních a variantních vývojových podmínkách.

Prognózování je jádrem ***prognostické činnosti***, která zahrnuje přípravu a organizování prognózování, vlastní prognostický výzkum a převod jeho výsledků do společenské praxe. Právě v posledních letech se prognózování stále těsněji napojuje na praxi a stává se součástí rozvoje každé vědní disciplíny, každého oboru lidské činnosti. V této souvislosti se z prognózování jako celku vydělují jednotlivé úseky a pak mluvíme o sociálních, regionálních, ekologických prognózách.

Výsledkem prognózování je ***prognóza***, kterou můžeme definovat jako systematicky odvozenou a co do spolehlivosti ohodnocenou výpověď o budoucím stavu objektivní reality, která se má uskutečnit za určitých podmínek a zpravidla v určitém čase. Prognóza obvykle předkládá a zdůvodňuje výpovědi o různých alternativních či variantních možnostech budoucího vývoje, upozorňuje na různé spojitosti a vazby a obvykle též doporučuje příslušným orgánům (uživateli) možnost optimálního vývoje.

Úkolem prognózy je sdělit, co se stane v určité budoucí době za určitých okolností a s jakou pravděpodobností. Prognóza by měla odkrýt mechanismus chování jevů v průběhu budoucího rozvoje, analyzovat vztahy mezi očekávanými změnami, analyzovat vývoj podmínek (zdrojů, technických a ekonomických možností, organizačních opatření, vnějších vlivů, apod.), působících na realizaci prognózovaného jevu. Prognóza proto musí vycházet z poznání zákonitostí společenského a ekonomického rozvoje, z hledání a hodnocení rozhodujících společenských potřeb a zájmů, hospodářských cílů a základních rozvojových priorit a musí zvážit základní cesty a opatření potřebná k dosažení zvolených cílů.

Jen výjimečně lze podat jeden fixní prognostický závěr - stává se tak pouze tehdy, je-li budoucí stav zcela jednoznačně determinován dnes známými skutečnostmi (např. demografická prognóza bez zohlednění migrací). Obvykle však prognóza předkládá k výběru několik možných budoucích stavů, resp. cest k jejich dosažení, přičemž konstatuje výhody i nevýhody každého řešení (včetně jeho následků), popřípadě doporučuje optimální řešení. Ve své konečné výpovědi tedy prognóza - v oblasti s ovlivnitelnými parametry- předkládá vhodné, navzájem se vylučující řešení (alternativy), anebo vhodné zaměnitelné verze určitého řešení (varianty). Prognóza tak může předkládat, popř. doporučovat, jednak nejvhodnější budoucí stav objektů (události či procesy), jednak nejvhodnější cesty, jimiž lze zvoleného stavu objektu dosáhnout.

Prognóza též musí uvádět zdroje věcných podkladů i metody, které byly při jejím sestavování použity (z důvodů verifikace jak věcného přístupu, tak z hlediska metodické spolehlivosti).

1.2.2 PŘEDVÍDÁNÍ, PŘEDPOVÍDÁNÍ, PŘEDPOVĚĎ, PROJEKCE

Předvídání (predikce) obecně označuje nejvšeobecnější pojetí soudů o budoucnosti. Zahrnuje nejrozličnější druhy těchto soudů. Z hlediska vývojového stupně obecný pojem předvídání pokrývá různé třídy od **běžného předvídání** (předvídání z denního praktického života – tj. pozorování s zhodnocení průvodních jevů, dále předtucha, proroctví) až po **předvídání vědecké** (vychází ze znalosti příčin jevů). Předvídání je jedním ze základních druhů poznávací činnosti každé vědy a nezbytným článkem vědeckého poznání. Vědecké předvídání aplikuje poznatky a principy vědy, vztahuje se tedy na situace, kdy poznání zákonů, odhalujících vnitřně nutnou a podstatnou spojitost jevů, umožňuje usuzovat ze známého na neznámé, tzn. i z přítomnosti na budoucnost. Z uvedeného vyplývá, že vytýčit přesnou hranici mezi prognózováním a vědeckým předvídáním je velice obtížné, a proto se v odborné literatuře oba termíny často ztotožňují.

Předpovídání má v podstatě stejný charakter jako předvídání, rozdíl je v tom, že předvídání je oproti předpovídání více aktivnější a konkrétnější v soudech založených častěji na skutečně vědeckých poznatcích.

Předpověď – termín používaný ve smyslu jakékoli výpovědi o budoucnosti jako jediné možnosti, která je založena na určité míře racionálního poznání.

Projekce – je chápána jako podmíněná předpověď, jejíž platnost je záměrně omezena předpokladem uskutečnění určitých podmínek rozvoje, který nemusí – na rozdíl od vědecké předpovědi – být nejpravděpodobnější. Často se termínu „projekce“ používá k vyjádření vlivu setrvačného tlaku minulého i současného průběhu vývoje na budoucnost (např. demografické projekce obyvatelstva). Při projekci se tak jedná o pouhé, téměř mechanické, promítnutí minulých a současných trendů do budoucnosti bez ohledu na možné kvalitativní změny a působení nových vlivů.

1.2.3 Programování, plánování, projektování

Programování – činnost spočívající v konstrukci základních strategií do budoucna, ve vytyčování žádoucích cílů v delší časové perspektivě. Programování má obecnější charakter, soustřeďuje se na hlavní tendence vývoje, představy žádoucí budoucnosti konfrontuje a dává do souladu s pravděpodobnými očekávanými trendy změn. Výsledkem programování je program, obsahující výčet postupů a opatření, které jsou nezbytné k realizaci stanovených cílů.

Plánování - systematické bilancování reálných cílů a prostředků rozvoje všech oblastí života společnosti, ústící do formulace více či méně závazného plánu budoucího vývoje. Proti prognózování směřuje plánování k jednoznačnému závěru o budoucnosti a ve formě plánu vypracovává normativní pokyny k zajištění konkrétních úkolů v konkrétních lhůtách. Výsledkem plánování je **plán**, který lze definovat jako soustavu více či méně závazných nebo indikativních opatření, postupů a podmínek, které vedou k dosažení vytyčených cílů. Plán se od prognózy liší jednak svou jednoznačností (neobsahuje alternativy či varianty) a podstatně kratším časovým horizontem, jednak je bezprostředně spjat s řízením a usměrňováním vývoje (prognóza je naopak spjata především s odhadováním a výzkumem rozmanitých možností vývoje).

Projektování – sestavení konkrétních obrazů budoucnosti, konkretizace detailů plánu a programu. Společnou podstatou programování, plánování a projektování je předpoklad aktivního působení na společenské procesy, předpoklad nějakého konkrétního řešení perspektivních problémů (tento aspekt prognózování neobsahuje).

Koncepce, dlouhodobý výhled. Výsledkem činnosti, která svým charakterem stojí mezi prognózováním a plánováním, jsou koncepce a dlouhodobý výhled. **Koncepce** představuje rámcové vyjasnění nejučelnějších (optimálních) možností jak dosáhnout stanovených cílů.

Dlouhodobý výhled představuje podrobné rozpracování návrhu souboru cílů rozvoje, jakož i prostředků a způsobů jejich dosažení v určitém čase. Vzniká na základě prognóz a koncepcí.

1.2.4 Prognostika a futurologie

Prognostika je vědní obor rozvíjející teorii, metody a praxi prognózování. Zabývá se zákonitostmi prognostické činnosti, zejména způsoby sestavování prognóz a jejich integrace s procesem řízení a usměrňování rozvoje společnosti. Rovněž zkoumá vzájemný vztah mezi prognostickou činností a ostatními společenskými vědeckými činnostmi.

Futurologie¹ je věda o budoucnosti, zahrnující různorodé směry teoretickým, metodologických a praktických prognostických činností.² V současné době je futurologie po koncepční stránce silně diferencována, zejm. podle teorií společenského vývoje (např. teorie postindustriální společnosti, teorie stádií ekonomického růstu, teorie transformace kapitalistické společnosti).

Vedle prognostiky a futurologie se v posledních 30 letech formovaly další obory, zabývající se budoucností. Z nejvýznamnějších lze dále uvést:

- Futuristika – výzkum a všeobecný zájem o budoucnost (zejm. v USA). Zdůraznění mnohem větší důležitosti umění a fantazie ve výzkumu budoucnosti.
- Globalistika – obor výzkumů, jehož předmětem jsou globální problémy lidstva (populační exploze, znečišťování životního prostředí, terorismus, hlad, pitná voda, aj.). V této činnosti jsou např. známé následující práce „Římského klubu“.

Jednou z nejznámějších organizací, zabývajících se globálními problémy, je Římský klub, který byl založen v dubnu 1968 jako nevládní organizace. Za hlavní přístupy k řešení problémů považuje:

1. při zkoumání problémů používat globální přístup a uvědomovat si, že rostoucí vzájemná závislost států, existence celosvětových problémů a budoucí potřeby všeho lidstva znemožňuje řešení těchto problémů v rámci jedné země
2. myslet holisticky a snažit se o hlubší porozumění vazeb ve spleti současných problémů – politických, sociálních, ekonomických, technologických, životního prostředí, psychologických a kulturních
3. vypracovávat dlouhodobější studia, než mohou zpracovávat vlády, zaměstnané řešením každodenních problémů a vázané ohledy, které musejí brát na voliče.

Římský klub podporuje výzkum a vydávání zpráv, z nichž asi nejznámější jsou Meze růstu [7-2], kniha, která vyšla roku 1972 v 37 jazycích ve 12 miliónech výtisků a která významně upozornila na nebezpečí vyplývající z toho, že zdroje Země jsou konečné a nemohou

---

¹ Z latinského „futurum“ (budoucnost) a řeckého „logos“ (věda)

² poje futurologie zavedl v roce 1943 německý teoretik Flechtheim a v jeho pojetí zahrnoval veškeré typy prognóz a projekcí, lineární programování a podobné metody, dále veškeré plánovací procedury v ekonomice, vzdělávání, dopravě a v dalších oblastech společenské činnosti a konečně odhady cílů, norem a hodnot budoucí společnosti

podporovat neomezený exponenciální růst. V r. 1995 vydali autoři Mezi růstu další knihu, nazvanou Překročení mezí [7-3]. Již sám název druhé knihy o mnohém vypovídá. Zatím poslední v řadě zpráv vypracovaných pro Římský klub je kniha Faktor čtyři [7-4], jejíž hlavní myšlenkou je to, že již dnes je možné dosáhnout dvojnásobného blahobytu s poloviční spotřebou přírodních zdrojů.

Římský klub identifikoval následujících **jedenáct oblastí globálních problémů**, k jejichž řešení se snaží přispět:

1. Životní prostředí

Poškození přírody člověkem dosahuje takové míry, že ohrožuje samotnou existenci lidstva. I když naše znalosti o skleníkovém efektu a ozónové míře jsou stále ještě nedostatečné, je povinností všech vlád, ale i jednotlivců, chovat se tak, aby se zabránilo velkoplošnému znečišťování, které poškozuje vodu, vzduch, půdu a zdraví lidí. Problém životního prostředí je úzce svázán s problémy energetiky, populační exploze a v rozvojových zemích též s problémy chudoby a zaostalosti.

2 Demografie

V tomto století došlo k závratnému růstu počtu lidí; světová populace se ve srovnání s rokem 1900 ztrojnásobila a ve srovnání s rokem 1950 zdvojnásobila. Tento demografický růst výrazně ovlivňuje životní prostředí, zaměstnanost, dostupnost zdravotní péče, potravin a vody. Populační trendy jsou rozmanité: v některých zemích, např. v Evropě a v Japonsku, populace stárne, zatímco v nejhudších zemích např. v Africe dochází k populační explozi, která vyvolává potřebu vzdělání, bydlení, práce apod. pro mladé lidi, kteří vstupují do života.

3 Rozvojové programy

„Odpovědnost za zkázu životního prostředí se přisuzuje malým rolníkům, jako kdyby měli možnost zvolit si zdroje, na nichž závisí jejich živobytí. Jde-li o pouhé přežití, pak každodenní potřeby zastíní výhledy na ekologickou budoucnost. Za ničení přírodních zdrojů nenesou odpovědnost chudí, ale chudoba.“ – Geoffrey Bruce, Kanadská agentura pro mezinárodní rozvoj Po čtyřiceti letech rozvojové pomoci v řadě rozvojových zemí stále existuje hlad, špatná výživa a chudoba. Chudoba se navíc v poslední době šíří i do tzv. bohatých zemí Severu. Tato situace je příčinou utrpení lidí, emigrace a imigrace, kriminality, šíření drog.

Bertrand Schneider, generální sekretář Římského klubu, ve své knize „Skandál a ostuda“ píše:

Na rozvojových programech mnozí vydělávají: strojírenské firmy, západní vlády a podniky, které jich využívají pro své strategické zájmy, a na druhé straně zkorumpovaní představitelé a vládní úředníci států, jimž je pomoc poskytována. Chudoba se přitom zhoršuje. Ostudou mezinárodních institucí včetně Světové banky, které utrácení ohromné částky na svůj provoz je to, že na činnost ve prospěch chudých zbývá pouze velice malý díl těchto prostředků.

4 Hodnotový systém

V posledních desetiletích se rozšířilo odmítání tradičních hodnot. Protože však nejen chlebem živ jest člověk, je zde potřeba nalezení systému společných nebo slučitelných hodnot respektujících různé kultury a etické systémy. Takový systém by byl základnou, která by umožnila koexistenci všech lidí na světě ve vznikající globální společnosti. Pokud by se takový systém nepodařilo vytvořit, hrozí to, čemu říká Samuel Huntington „střet civilizací“, posilování různých fundamentalismů a terorismu.

5 Vládnutí

Je možné efektivně vládnout? Proč nejsou vlády schopny řešit nejdůležitější problémy jako je nezaměstnanost, znečišťování životního prostředí, korupce, kriminalita, terorismus? Jaká by měla být role občanské společnosti v systému vládnutí? Římský klub identifikoval několik oblastí, kterými je třeba se zabývat: rostoucí komplexita problémů, vzájemná závislost států, potřeba multidisciplinárního přístupu, nedostatek vůdčích osobností a chybějící dlouhodobá vize, ale i nejistota, která je charakteristickým znakem současnosti.

6. Práce

Nové technologie díky robotům, počítačům, telekomunikacím umožňují skutečně revoluční snížení potřeby lidské práce. Ke ztrátě pracovních míst přispívá i globalizace ekonomie. Jaká je v takové situaci budoucnost práce, jak rozdělit práci, která zbývá? Jak bude v budoucnosti organizován život lidí, jehož základem byla tak dlouho práce? Jaké činnosti a služby budou lidé vykonávat pro komunitu, jak se budou vzdělávat a bavit?

Již dříve jsme se v souvislosti s nastupující čtvrtou vlnou civilizace zmínili o možných změnách v systémech odměňování.

7. Informační společnost

V informační společnosti má zásadní význam komunikace. Skutečná komunikace znamená dialog, vyjednávání bez manipulace. Pak se může stát nástrojem porozumění a může přispět k lepšímu fungování demokracie.

8. Nové technologie

Rychlost rozvoje nových technologií v oblasti počítačů a telekomunikací, biotechnologií, materiálů, vesmírného výzkumu je takřka neuvěřitelná. Tyto technologie jsou velkým přínosem pro lidstvo, ale není možné přehlížet, že mohou mít v některých případech negativní dopady. Je třeba se zabývat jejich vlivem na politické systémy, řízení podniků, hodnotové systémy, vzdělání, ale i na individuální psychologii, chování a na společnost jako celek. Pro nové technologie je velice důležitý materiálový výzkum: nové materiály nejenže slouží jako náhrada starých, ale často výrazně zvyšují užitnou hodnotu výrobků.

9. Vzdělání

Vzdělávací systémy čím dál tím méně vyhovují potřebám vznikající globální společnosti. Nové priority nás nutí znovu definovat roli vzdělání, které musí být chápáno jako permanentní, celoživotní proces. Už nestačí pouhé předávání znalostí. V rychle se měnícím světě nabývají na významu jiné cíle – rozvoj individuálních schopností a kreativity, schopnost

přizpůsobit se změnám. Vzdělání je základním nástrojem, který otevírá cestu k efektivnímu řízení vlastního života a života ve společnosti.

10. Nová globální společnost

Svět se rychle mění. Žijeme v komplexním a nejistém globalizujícím se světě, v informační společnosti. Musíme porozumět těmto novým skutečnostem, abychom mohli lépe pochopit jiné kultury, jiné jazyky, jiné způsoby myšlení

Ilya Prigogine, laureát Nobelovy ceny, člen Římského klubu, napsal:

„Budoucnost je nejistá, ale tato nejistota je zdrojem lidské kreativity. Čas se stává „konstruovatelným“ a kreativita je způsobem, jak se této konstrukce zúčastnit. Jak řekl zakladatel Římského klubu Aurelio Peccei, „Vynalézání budoucnosti je nejdůležitějším a nejobtížnějším vynálezem lidstva.“ Můžeme doufat, že současný zmatek bude stejně jako v 17. století stimulovat vědecký pokrok, který přispěje k vynalezení budoucnosti.“

11. Světový ekonomický a finanční řád

Globalizace ekonomiky a informací změnila obraz světa, na který jsme byli zvyklí. Chybí odpovídající pravidla a etika a musíme si říci, jak chceme žít s touto globalizací, která zvýhodňuje bohaté a ty, kteří mají přístup ke globálním zdrojům, jaký ekonomický a finanční řád vytvoříme.

- Heuristika – obor zkoumající postupy a podmínky úspěšného tvůrčího řešení intelektuálních úloh. Jejím posláním je navrhování a popisování jednotlivých fází myšlenkových postupů, které usnadňují teoretickou, empirickou i praktickou řídicí činnost.

1.3 Základní atributy prognostické činnosti

1.3.1 Obecné zásady tvorby prognóz

- dále viz přednáška

2 DEMOGRAFICKÉ PROGÓZY

1. Úvod, základní pojmy

Pod pojmem prognózování rozumíme souhrnný proces, který zahrnuje soubor činností vedoucí k vytvoření prognózy v její logické posloupnosti. V případě tvorby populačních prognóz je rozsah tohoto souboru dán obecnou složitostí reálných systémů, v nichž se reprodukce demografických struktur odehrává. Nezbytným předpokladem prognózování vývoje složitých systémů je **abstrakce**. Uplatnit princip abstrakce znamená odhlédnout od nepodstatných nebo méně podstatných vlastností a souvislostí vývoje sledovaného objektu, a přejít tak od reálného systému k jeho **modelu**. Přejít od reálného systému k modelu a od modelu zpět k realitě označujeme za **modelování**. Metoda modelování reprezentuje základní metodu studia a prognózování vývoje reálných systémů. Její aplikace lze rozdělit do několika etap (viz. obr.).

Schéma tvorby populačních prognóz

1. etapa: **vymezení systému**, v jehož rámci vývoj objektu určeného zadáním budeme prognózovat. Řešení tohoto problému spočívá v identifikaci podstatných prvků a vazeb systému tak, aby byl co nejlépe vystižen mechanismus a souvislosti sledovaného vývoje.
2. etapa: **popis a analýza vymezeného systému** s cílem získat a významově utřídit informace o dosavadním vývoji prognózovaného objektu. Přitom se hledají prvky stability, případně kauzální struktury, které ji ovlivňují. Smyslem analýzy je jednak ověření správného vymezení systému a jednak vytvoření vhodných informačních podmínek pro určení parametru modelu.
3. etapa: **konstrukce projekčního modelu**. Vycházíme z finálního vymezení systému, s nímž by měl použitý model být identický.
4. etapa: **progóza hodnot parametrů** modelu. Tato činnost představuje vlastní jádro prognózování populačního vývoje.
5. etapa: provedení **projekčních výpočtů**, které vedou k ucelenému popisu budoucího vývoje vymezeného systému a jeho prostřednictvím také k analogickému popisu vývoje určeného objektu. Tato etapa prognózování je zakončena **dokumentací získaných výsledků**.
6. etapa: zde řešíme problém výběru informací pro **prezentaci prognózy** a způsobu jejich zprostředkování uživatelům.
7. etapa: Hodnocení prognózy, spočívající v popisu a analýze zjištěných rozdílů, přičemž součástí analýzy má být také posouzení míry vědeckosti celého procesu sestavení prognózy ve smyslu naplnění jejich shora uvedených atributů. Závěry hodnocení by měly sloužit při aktualizaci platné nebo tvorbě zcela nové prognózy vývoje daného systému.

2. Metodologie a praxe prognózování populačního vývoje

Vývoj přístupů a metod populačního prognózování můžeme rozdělit do 4 vzájemně se prolínajících etap. V první etapě se na základě kohortně komponentního přístupu ke studiu reprodukce lidských populací postupně utvářela klasická, kohortně komponentní metoda populačních projekcí, druhá byla ve znamení formování metodiky prognóz dílčích komponent reprodukčního procesu, ve třetí došlo k zobecnění klasického projekčního modelu a ve čtvrté, současné etapě, se vytváří kompaktní široké pojetí metodologie prognózování populačního vývoje.

O existenci moderní metodologie populačního prognózování můžeme hovořit teprve v posledních přibližně 20 letech v souvislosti s rozvojem obecné prognostiky jako vědního oboru. Přitom se však jednotlivé její segmenty objevily již před mnoha desítkami let a v některých případech i ve vzdálenější minulosti.¹

Přestože v demografii byla úmrtnost a plodnost studovány téměř vždy odděleně, nahlíželo se v počátcích populačního prognózování na populační vývoj jako na jednotlý, vnitřně nediferencovaný vývojový proces. Tento přístup se udržel v popředí zájmu demografů i počátkem 20. století.

Novodobá historie tvorby populačních prognóz je spojena s kohortně komponentní projekční metodou vycházející z pojetí populačního vývoje jako souhrnného procesu, jehož jednotlivými složkami jsou úmrtnost, porodnost a případně také migrace (šlo zejm. o takové metodické kroky jako je rozlišení jednotlivých komponent dílčích procesů a jejich dezagregace podle věku a pohlaví). Základem klasické kohortně komponentní projekční metody se stal model růstu stabilní populace.

Ve druhé etapě se pozornost soustředila na metodiku prognóz jednotlivých složek vývoje. S přechodem od konstatních intenzit dílčích procesů k reálnějším, proměnným hodnotám vzrostl zájem o extrapolační techniky a následně také o metody analýzy časových řad. Uvědomění si skutečnosti, že budoucí vývoj nelze odvodit pouze na základě extrapolace dosavadních vývojových trendů, přivedlo prognostiky k metodám kauzální analýzy a k regresním modelům.

Třetí etapa vývoje metodologie populačního prognózování je spojena se jménem amerického geografa a demografa A. Rogerse. Jeho snaha o zahrnutí migrace jakožto rovnocenné složky populačního vývoje vyústila ve druhé polovině 60. let do zobecnění klasického projekčního modelu v koncepci multiregionálního populačního růstu, jejímž finálním vyjádřením se stal multiregionální projekční model. Tato koncepce cestou dalšího zobecnění základních principů přerostla do koncepce víceúrovňového populačního vývoje.

Poslední čtvrtá etapa představuje odklon od tradičního úzkého pojetí prognózování, které soustředilo hlavní pozornost na techniku vlastního sestavení souhrnné prognózy. V nové koncepci založené na obecných principech systémového přístupu je prognózování populačního vývoje chápáno jako speciální vědecký výzkum zahrnující veškerou činnost, která souvisí s tvorbou prognózy. Klíčové postavení zde zaujímá prognóza parametrů projekčního modelu.

3. Vývoj prognostické praxe v České republice

3.1. Přehled oficiálních populačních prognóz

Prognózování populačního vývoje má v našich podmínkách relativně krátkou historii. Jejich historie začíná v roce 1937 prací M. Weiricha Pravděpodobné věkové rozvrstvení obyvatelstva v Československu roku 1960.² První úplnou prognózou, v jejímž rámci byly prognózovány i budoucí počty narozených, se stala prognóza sestavená A. Robkem a O.

---

¹ Základním východiskem pro předvídaní budoucího vývoje obyvatelstva bylo odhalení řádu vymírání a rození, jehož počátky souvisí se jménem J. Graunta (1662). Pomocí úmrtnostní tabulky, která se později stala jedním ze základních nástrojů demografické analýzy, zachytil řád vymírání populace poprvé E. Halley (1693). V roce 1760 L. Euler položil základy teorie stabilní populace, s níž je těsně spojena historie kohortně komponentní metody. Jeden z nejznámějších a patrně i nejstarších pokusů o populační prognózu je práce T.R. Malthuse (1798), v níž se pokusil zformulovat zákonitosti populačního růstu a ukázat jejich očekávané důsledky

² Projekce byla vypracována pouze na základě úmrtnosti, takže ve výsledné věkové struktuře se objevily jen osoby narozené do konce roku 1936, tj. ve věku 24 a více let.

Schmidtem (1939). Téměř bezprostředně po druhé sv. válce byly vypočteny dvě prognózy vývoje počtu obyvatelstva.³ Souvislá řada vzájemně srovnatelných prognóz, kterou můžeme sledovat až do současnosti, se datuje od počátku 50. let. Od roku 1952 byly tvorbou oficiálních populačních prognóz pověřovány výhradně orgány ústřední statistiky.

První perspektivní odhad vycházející z výsledků censu 1950 byl ve Státním úřadu statistickém sestaven v roce 1952 s horizontem v roce 1960, a to odděleně za české a moravské kraje a Slovensko.⁴ Následovala prognóza v roce 1958, až do úrovně jednotlivých krajů. Zanedlouho nato, v roce 1960, ještě před sčítáním lidu, došlo k její revizi a současnému posunu jejího horizontu do roku 1980.

Z výsledků sčítání 1961 vycházely prognózy publikované v roce 1963 (perspektivy vývoje obyvatelstva na období 1960-1980 za jednotlivé kraje, dnešní ČR a SR, a dále budoucí vývoj obyvatelstva českých a slovenských krajů v letech 1980-2000). V roce 1966 byla vypočítána zcela nová prognóza (úroveň krajů, obyvatelstvo rozděleno podle pohlaví a jednotek věku, odhad zahraniční i vnitřní migrace).

Aktuálnost další prognózy se objevila již v druhé polovině 60. let (značný pokles plodnosti, částečně i zahraniční migrace). Značné zdržení definitivních výsledků sčítání 1970 umožnilo provést dlouho očekávané prognostické výpočty až v roce 1974. Při nich byly v jednoletém kroku získány početní stavy a struktura obyvatelstva do roku 2000 podle pohlaví a věku za okresy, kraje, národní republiky a federaci (revize výsledků již v roce 1977). Další v řadě je prognóza z roku 1979, horizontem prognózy byl rok 1990. Čtvrtou sérii oficiálních prognóz otevřela prognóza z roku 1982 (z výsledků sčítání 1980) s horizontem roku 2000. Historickou řadu československých oficiálních populačních prognóz uzavřela prognóza z roku 1987 (na úrovni krajů, s uvažováním migrace i bez ní). Počátkem roku 1993 byla sestavena na základě výsledků sčítání 1991 prognóza obyvatelstva nově vzniklé České republiky. Propad jejich výsledků byl v r. 1995 rozhodujícím důvodem pro zpracování zcela nové prognózy obyvatelstva České republiky do roku 2020 (celkem v 7 variantách, publikovány jen dvě označené jako nízká a vysoká). Oproti předchozí prognóze byly tentokrát zahrnuty očekávané migrační zisky v rámci zahraniční migrace. Obdobným způsobem byla sestavena také prognóza v r. 1998. Tři varianty se od sebe liší kromě jiného v scénáři očekávaného vývojesouhrnných ukazatelů reprodukce.

3.2. Vývoj řešení základních metodických problémů

- V celé historii československých oficiálních populačních prognóz se nepodařilo založit prognózování jako soustavnou a systematickou činnost (časově ohraničenou usnesením vlády). Neexistoval ani systematický, na potřeby prognózování zaměřený výzkum populačního vývoje.
- Vývoj uplynulých 50 let prakticky nevnese do metodiky prognózování populačního vývoje žádné podstatnější inovační změny. Projekční metodou používanou u nás dodnes zůstává klasická projekční metoda.⁵

³ První vycházela z upravených výsledků sčítání lidu z r. 1931 a byla sestavena v roce 1947 ve Státním plánovacím úřadu. Týkala se vývoje obyvatelstva na dnešním území České republiky do roku 1960. Druhá s horizontem v roce 1953 vznikla roku 1948 ve Státním úřadu statistickém na základě soupisů obyvatelstva (Slovensko k 4.10.1946, české země k 22.5.1947) a zahrnovala obyvatelstvo dnešní České republiky a Slovenska.

⁴ odhad absolutních počtů, dopočetní věkové skladby obyvatelstva pro jednotlivé kalendářní roky podle pohlaví a věku, zakomponovány také odhady vnitřní migrace.

⁵ budoucí vývoj jednotlivých složek byl odhadován s použitím poznatků získaných základní analýzou či přesněji popisem minulého vývoje, s přihlédnutím k představám o výhledovém vývoji faktorů vykazujících podstatný,

3.3.1. Určení výchozích demografických struktur

Výchozí struktury všech našich oficiálních prognóz tvořilo obyvatelstvo územního celku diferencované pouze podle pohlaví a věku. Problémem zde byl vždy výchozí stav počtu a struktury obyvatelstva k prahům projekce (v období mimo sčítání byly s větší či menší nepřesností používány intercenzální odhady z bilance přirozeného a migračního pohybu obyvatelstva).

3.3.2. Prognózování úmrtnosti

Vzhledem k relativní stabilitě vývojových trendů úmrtnosti se při prognózování tohoto procesu v rozhodující míře uplatňoval předcházející vývoj (pozornost i mezinárodním srovnáním). Uplatnění formální extrapoláčnických technik, klasické určování konkrétních hodnot základních ukazatelů úmrtnosti (věkově specifické míry úmrtnosti a naděje dožití při narození).

3.3.3. Prognózování plodnosti

Odhad budoucí plodnosti se také opíral především o analýzu minulého vývoje. Při této analýze byly téměř výhradně sledovány dosažené úrovně a hlavní vývojové tendence, pro něž se často hledaly analogie v zahraničních statistikách. Zároveň se věnovala zvýšená pozornost odchylkám od sledovaných trendů, které byly vztahovány k přijatým opatřením a k dalším změnám vnějších podmínek.⁶

3.3.4. Prognózování migrací

Poprvé se migrace objevila v prognóze 1952. Také v dalších případech byla migrace různou formou a na různých úrovních regionálního členění zahrnována do výsledné prognózy. Krajiní nevyjasněnost celé koncepce týkající se místa migrace se objevuje i v projekcích z r. 1982. Přístup naší státní prognostické praxe k migraci postrádající základní koncepci přetrvává dodnes. V letech 1987, 1993 a 1995 byla tato složka populačního vývoje opět střídavě zahrnována a opomíjena. V roce 1997 bylo do prognózy zakomponováno pouze zahraniční stěhování.

Rozrůzněnost postojů k otázce migrace zřejmě ovlivnily také odhady budoucího vývoje migrace, které bez výjimky probíhaly na úrovni migračních sald. budoucí salda se z počátku odhadovala s ohledem na předcházející vývoj a předpoklady rozvoje v sociální a ekonomické oblasti.

4. Prognózování populačního vývoje v současných podmínkách

4.1. Podmínky prognózování

4.1.1. Aktuální populační vývoj a úroveň jeho poznání

V kontextu současného prognózování se jako aktuální jeví především populační vývoj po roce 1990. S počátkem 90. let přišel konec dlouhého, několik desetiletí trvajících období relativní stability ve vývoji reprodukčních poměrů u nás. Nové ekonomické a sociální podmínky života lidí přinášejí zásadní změny i do demografického chování obyvatelstva. Posledních šest let jsme svědky prudkého poklesu celkové úrovně plodnosti, výrazného zlepšení úmrtnostních

---

nicméně intuitivně chápaný vliv na jednotlivé složky a s přihlédnutím ke strukturálním pravidelnostem vývoje ve vybraných zemích.

⁶ Autoři odhadů se do budoucích úrovní plodnosti nejednou snažili promítnout také připravovaná opatření, záměry plánů a poznatky získané v rámci speciálních šetření, např. zvyšování plodnosti mladých žen v českých krajích vlivem zvýšené bytové výstavby a předpokládaného rychlého růstu životní úrovně rodin s dětmi (projekce z r. 1960).

poměrů a neméně podstatných změn mobility obyvatelstva - snížení intenzity vnitřní migrace a naopak nárůstu objemu zahraničního stěhování. Pozorovaný vývoj je všeobecně považován za odraz změn hodnotové orientace a životního stylu lidí, za důsledek vzniku nových příležitostí osobní realizace a také celkového zlepšení zdravotní péče. Stále častěji jsou aktuální změny v reprodukčním chování spojovány se ztrátou sociálních jistot, která již postihla významnou část populace, a s narůstající krizí bydlení.

POPULAČNÍ ODHADY A PROJEKCE

1.1. Význam a druhy populačních odhadů

Populačními odhady v širokém slova smyslu chápeme veškeré odhady počtu obyvatel a jeho struktur do budoucna i do minulosti, tj. ty které nejsou přímým výsledkem statistického šetření. Patří se nejen odhady celkového počtu obyvatel, ale také jeho pohlavní, věkové, národnostní struktury, resp. odhady velikosti různých ekonomických a sociálních skupin (zejména počty ekonomicky aktivních obyvatel, dětí, důchodců).

Z časového hlediska můžeme populační odhady uvažovat do minulosti, kdy obvykle jde o **intercenzální odhady** pomocí interpolace, nebo do budoucna, kdy počítáme **demografické projekce**, většinou extrapolací současných populačních trendů. Pod pojmem demografické projekce rozumíme souhrn výpočtů, kterými odhadujeme další vývoj populace.

Demografické projekce mohou, ale také nemusí sloužit k předpovědím budoucího populačního vývoje. Někdy je smyslem pouze analýza současného stavu populační reprodukce s upozorněním např. když bude vývoj probíhat za určité úrovně plodnosti, úmrtnosti, migrací, může se stát .. (někdy je označujeme za **varovné prognózy** - např. růst světového obyvatelstva v souvislosti se zdroji obživy).

Pouze populační projekce, které předpovídají budoucí demografický vývoj označujeme za **populační prognózy**.

Při sestavování populačních prognóz řešíme 2 okruhy problémů.

- formulace hypotéz budoucího vývoje reprodukce obyvatelstva
- vlastní metodologie, technický charakter výpočtů projekce

1.2. Intercenzální odhady

Intercenzální odhady jsou veškeré odhady počtu obyvatel a jeho struktur mezi sčítáními, v praxi provádíme většinou jen odhad celkového počtu obyvatel a odhad jeho věkového složení. Nejčastější metodou je zde **matematická interpolace**, jejíž podstatou je nalezení takové funkce, která by procházela známými uzlovými body, v našem případě počty obyvatel v daných okamžicích sčítání. Obvykle se používá funkce polynomů n -tého stupně (např. Lagrangeův interpolační polynom (polynom = mnohočlen jedné proměnné x stupně $n = a_n \cdot x^n + a_{n-1} \cdot x^{n-1} + \dots + a_1 \cdot x + a_0$, kde $a_0, a_1, \dots$ jsou daná reálná čísla, n - přirozené číslo od 0).

Nejjednodušším případem jsou intercenzální odhady mezi sčítáními, používáme zde metodu lineární interpolace (konst. přírůstek), méně častěji geometrické interpolace (geometrický růst populace).

- zde obrázek lineárního a geometrického růstu

Intercenzální odhady struktury obyvatelstva podle některého znaku jsou již složitou záležitostí (různé úmrtnostní tabulky).

1.3. Druhy populačních projekcí

Populační projekce můžeme dělit podle stupně regionální podrobnosti na:

- celostátní (republikové)
- regionální (okresní) a nadregionální
- za města
- celosvětové

Podle období, na jaké jsou vypočteny:

- krátkodobé (do 10 let)
- střednědobé (10 - 25 let)
- dlouhodobé (25 a více let, tj. více než doba 1 generace = strategické plánování)

Podle použití metody výpočtu:

- formální extrapolace celkového počtu obyvatel a extrapolace doplněná odhadem věkové struktury
- komponentní metoda (též demografická) bez uvažování migrace
- komponentní metoda s uvažováním budoucí migrace

1.4. Projekce založené na extrapolaci

Jednoduché, od intercenzálních odhadů založené na interpolaci se liší výrazněji jen volbou analytické funkce. Nepoužívá se polynomů (zejm. při střednědobých a dlouhodobých projekcích). Většinou se používá různých exponenciálních funkcí, např.:

- **geometrická progrese** (jako složité úrokování)
- jednoduchá exponenciála (spojitý růst) - pozor na katastrofický efekt (nelze provést do nekonečna, např. jednou přijde doba, kdy počet obyvatel je tak vysoký = katastrofa)

a) Jestliže má relativní přírůstek počtu obyvatel zvětšující se trend (svět od dávných dob do konce 70. let tohoto stol.), lze charakterizovat vývoj hyperbolickou funkcí (hlavně pro minulost, budoucí vývoj jen do určitých mezí)

- **zde obrázek hyperbolického růstu**

b) Na počátku 19. stol. objev funkce "**logistické**". Logistická funkce je vlastně složitou exponenciálou, ve které v průběhu času dochází ke změnám relativního přírůstku jako odrazu změněných reálných podmínek vývoje daného systému (aplikační použití např. při šíření inovačních jevů, např. vývoj telefonizace, vybavenost domácností barevnou televizí, apod.). V demografii dobře použitelná, neboť ve vývoji demografických systémů existuje značná stabilita (srovnej např. vývoj počtu obyvatel vyspělých zemí).

- **zde obrázek logistické funkce**

1.5. Komponentní metoda populačních projekcí

Vhodná pro krátkodobé a střednědobé projekce (do 20 - 25 let) a pro relativně homogenní populace (stát, kraje), za které máme údaje o řádu vymírání a rození, ev. o migračních proudech.

Postup je přitom následující:

- výchozí okamžik prognózy = rok sčítání
- jak dlouhá doba projekce
- nejdůležitější - hypotéza budoucích změn v řádu vymírání a rození
- jednovariantní a vícevariantní projekce (např. nízká, střední, vysoká)

Hlavní je přitom znalost zákonitostí populačního vývoje.

Populace světa můžeme rozdělit z hlediska populačního vývoje na:

- demograficky rozvojové (zde předpokládáme pokles porodnosti i úmrtnosti)
- demograficky vyspělé (po demografické revoluci) - hypotézy již složitější, např. zastavil se již pokles úmrtnosti, nebo přijde růst? Jaké jsou a budou změny intenzity úmrtnosti podle věku? Co ovlivní způsob rodinného života? Jaké bude populační klima?

Hypotézy posléze formalizujeme a kvantifikujeme. Pro sestavení populačních projekcí komponentní metodou potřebujeme:

- věkovou strukturu k výchozímu okamžiku projekce odděleně pro obě pohlaví
- řád vymírání, vyjádřený úmrtností tabulkou
- řád rození, vyjádřený mírami plodnosti podle věku

Nejjednodušší metodou je zde metoda posouvání věkových skupin. Komponentní metody s přihlédnutím migrace - většinou do konečných odhadů zahrneme předpokládaná salda migrace.

1.8. Odvozené projekce

- projekce školní mládeže a studentů SŠ a VŠ
- projekce ekonomicky aktivních osob
- projekce domácností (potřeba bytů, budoucí rodiny, velikost domácností)
- projekce vývoje počtu invalidních osob
- projekce staré generace (sociální potřeby)

2. Populační prognózy

Častým krokem po analýzách předchozího demografického vývoje je formulace představ o vývoji početního stavu určité populace, jakož i její struktury věkové a pohlavní, tj. **populační prognóza**.

Populační prognózy nalézají široké uplatnění v praxi. Patří například mezi základní podklady pro rozhodování a plánování, a to tam, kde vstupují přímo či nepřímo do hry soubory obyvatel. Uvedme na tomto místě např. oblasti:

- zdravotnictví (počty nemocničních lůžek)

- školství (počty jeslí, MŠ, ZŠ a jejich rozmístění)
- důchodové a sociální zabezpečení (domovy důchodců, domy pečovatelské péče)
- obchod (kupní síla obyvatelstva)
- obrana (branné ročníky)
- státní finance (podpora rodin, rozpočet a jeho rozložení)
- pojišťovnictví (např. na úrazy a úmrtí)

Východiska a předpoklady budoucího vývoje

Každá prognóza představuje pravděpodobnostní, ne zcela určité tvrzení o budoucí realitě. Neurčitost výsledků prognóz, na rozdíl od neurčitosti výsledků statistických šetření, lze jen velmi obtížně vyjádřit. Nejvhodnějším způsobem zprostředkování neurčitosti je sestavení a prezentace **více variant** očekávaného budoucího vývoje, tedy takových, aby si uživatel prognózy mohl udělat co nejdokonalejší představu o realistických možnostech vývoje a rozložení pravděpodobností, odpovídající danému souboru nebo intervalu možností.

Základními východisky pro tvorbu demografických projekcí, resp. populačních prognóz jsou:

1. výchozí věková struktura
2. předpokládaný vývoj plodnosti
3. předpokládaný vývoj úmrtnosti
4. předpokládaná úroveň migrace

ad 1) Většina prognóz ke sčítání lidu, neboť zde zjišťujeme 1 x za 10 let nejpodrobnější věkovou a pohlavní strukturu obyvatelstva (jednoletý krok)

ad 2) Současné tendence ve vývoji sňatečnosti v ČR

- Až do konce 80. let se u nás udržela vysoká intenzita sňatečnosti. Do manželství vstupovalo 90-95 % svobodných mužů a 96-97 % svobodných žen. Poměrně značná byla také sňatečnost rozvedených a ovdovělých osob. Průměrný sňatkový věk svobodných ženichů kolísal v rozpětí 24,4 až 24,8 roků, svobodných nevěst 21,4 až 21,8 roků. Před dosažením plnoletosti (18 let) vstupovalo do manželství jen 1-2 % mužů, ale 9-12 % žen, z osob ve věku 20 let kolem 10 % mužů a již kolem 45 % žen. Tento východoevropský typ sňatkového chování se vytvářel již odo konce 50. let. Byl charakterizován častým a zvláště časným uzavíráním sňatků, jak to také odpovídalo specifickým životním podmínkám mladých lidí - při poměrně krátké době získávání vzdělání a kvalifikace, při plné zaměstnanosti a navíc při státní podpoře mladých manželství výhodnými novomanželskými půjčkami (přestože trval stálý nedostatek bytů).

Po roce 1989 došlo k zásadním změnám v demografickém chování mladé generace

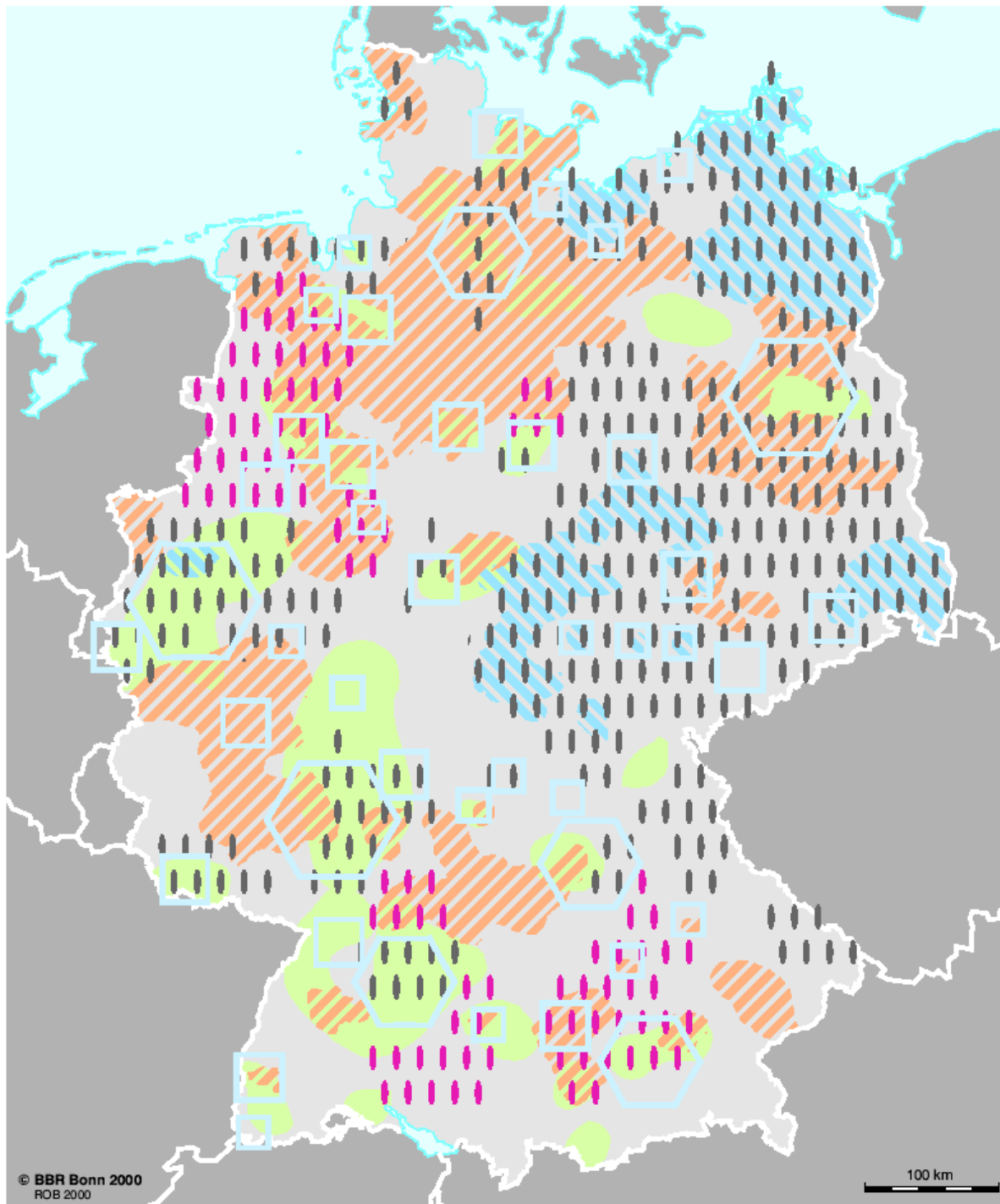
- Manželství a založení rodiny se dostaly do velké konkurence s možnostmi získávat častěji vyšší vzdělání, podnikat, svobodně cestovat, udržet si volnost při pohybu za prací, ; navíc se objevila po více než 50 letech znovu nezaměstnanost. Také získání vlastního bytu se stalo pro převážnou většinu mladých manželství finančně nedostupnou záležitostí. K

poklesu počtu sňatků může přispívat i zlepšující se úroveň antikoncepce (úbytek nechtěných těhotenství).

- Všechny tyto skutečnosti se projeví ve stále častějším odkládání vstupu do manželství. I když do věku nejvyšší intenzity uzavírání sňatků začaly nastupovat početně silnější generace mladých (v natalitní vlně 70. let), roční počty sňatků se postupně snižovaly (1989 - 81 tis., 1993 - 66 tis., 1995 - 55 tis., s výjimkou roku 1991 - 91 tis. = ukončení novomanželských půjček). Podobně klesala hrubá míra sňatečnosti (1989 - 7,8 ‰, 1993 - 6,4 ‰, 1995 - 5,3 ‰). Nejvíce se snížila časná sňatečnost ihned po plnoletosti, a to na polovinu dřívější úrovně.
- Mladá generace se výrazněji než kdykoliv dříve rozdělila na 2 části:
  - první nadále vstupují do manželství podle tradičního modelu (východoevropského typu), tj. převážně v nízkém věku, často pro těhotenství nevěsty (ze 100 do 35 let jich bylo v době sňatku těhotných 50-55%)
    - druhou tvoří ti mladí lidé, kteří sňatek odkládají do vyššího věku
- Dochází k mírnému zvyšování průměrného sňatkového věku svobodných snoubenců (v období 1989-1994 u ženichů o 1,6 roku, u svobodných nevěst o 2,1 roku). Rozdíl ve věku snoubenců se snížil z 2,8 na 2,2 roky v roce 1994 (pomalejší růst průměrného věku ženichů - asi vliv zkrácení vojenské základní služby).
- Mediální věk svobodných snoubenců rostl pomaleji než průměrný věk, modální věk se zvýšil z 22,5 na 23,9 roků u svobodných mužů a z 19,7 na 20,4 roků u žen. K výraznější změně středních hodnot věku svobodných snoubenců dojde až realizací odkládaných sňatků.
- Mediální věk svobodných snoubenců rostl pomaleji než průměrný věk, modální věk se zvýšil z 22,5 na 23,9 roků u svobodných mužů a z 19,7 na 20,4 roků u žen. K výraznější změně středních hodnot věku svobodných snoubenců dojde až realizací odkládaných sňatků.
- K poklesu celkové míry hrubé sňatečnosti přispělo také snížení intenzity rozvedených osob, méně již ovdovělých, a to ve všech věkových skupinách (např. snížení sňatečnosti rozvedených mužů a žen do 30 let o 37 %, ve všech věkových kategoriích o 35 %).
- Z ročního úhrnu sňatků připadalo na svobodné ženichy a nevěsty necelých 80 %, na rozvedené 20 %, na ovdovělé 1,6 %.
- S úrovní sňatečnosti a se změnami intenzity a věkového časování sňatků mladých svobodných lidí souvisí rozšiřování *nesezdaného soužití* (faktických manželství). V roce 1991 jich bylo 85 tis., z toho 12 tis. mužů a 16 tis. žen ve věku do 30 let (14, resp. 20 %). Situace se podstatně změnila po roce 1990. Roste rozsah nesezdaného soužití (nejvíce důvod odkládání sňatků). Význam faktických manželství je však u nás pořád mnohem nižší než např. v zemích severní Evropy.
- Průzkumy IVVM z roku 1995 říkají:
  - sňatek chtějí uzavřít jen asi 2/3 mladých lidí
  - 15 % uvažuje o partnerském soužití bez sňatku
  - 10 % nechce žít trvale s partnerem
  - zbytek nerozhodnut
- Později bude samozřejmě rozdíl mezi přáním a skutečností (vliv rodičů, rozchod partnerů), takže odhad faktických manželství tak asi 10 - 12 % do budoucna. Nesezdané manželství v naší legislativě nebude postaveno na roveň právního, ani existující daňový systém je nebude zvýhodňovat, i pro část lidí zůstane i nadále nesezdané soužití společensky neúnosným.

+ seminář . prognóza seniorů v ČR

Leitbild 1: Prognóza demografického vývoje (SRN)

Veränderungstrends bis 2015

- hohe Wanderungsgewinne
- hohe Wanderungsverluste
- hoher Integrationsbedarf von Zuwanderern und Ausländern

- Geburtenüberschuss
- starke Alterung der Bevölkerung

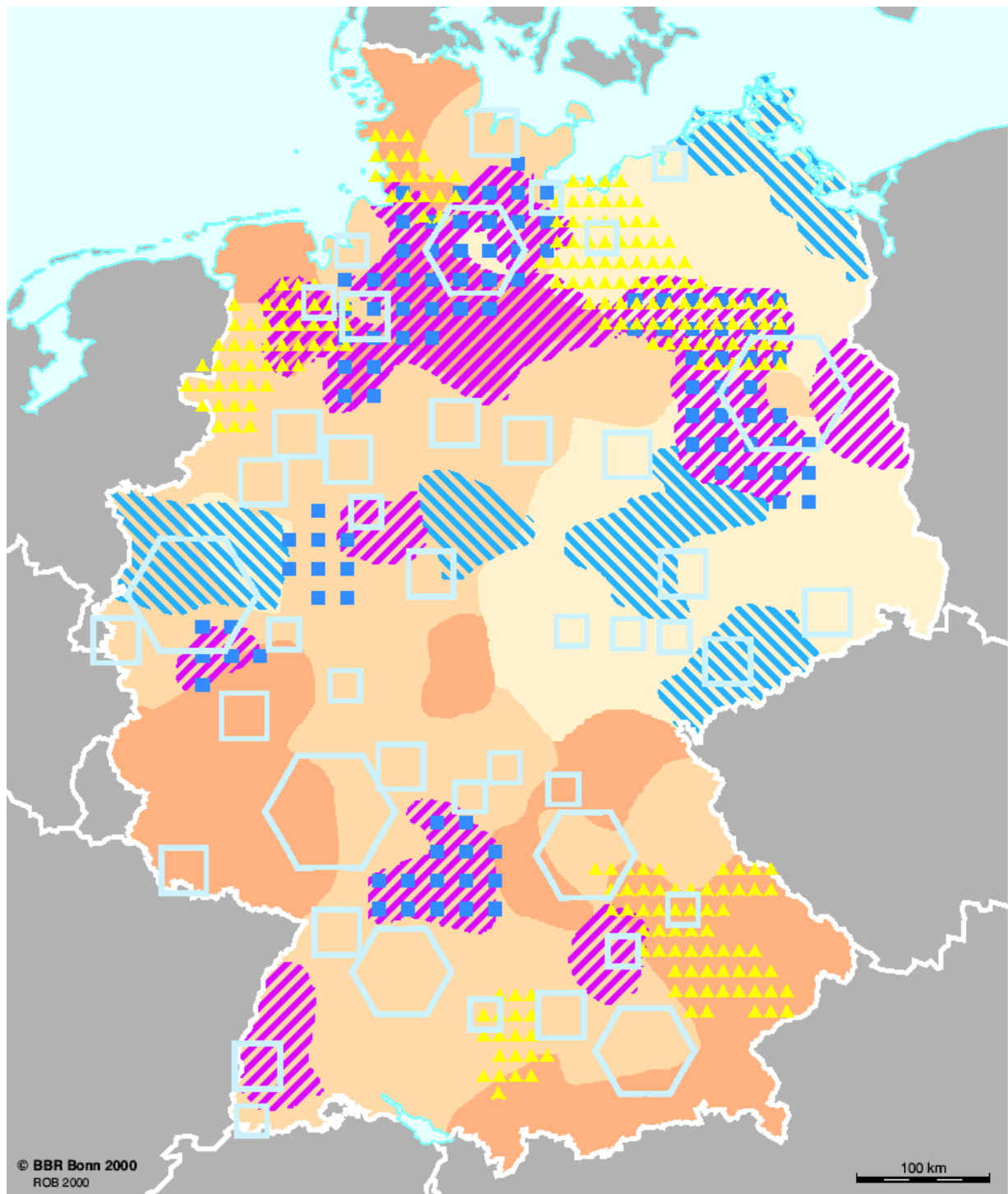
Verdichtungsräume

- klein: unter 250 000 Einwohner
- groß: 250 000 bis unter 1 Mio. Ew.
- klein: 1 Mio. bis unter 3 Mio. Ew.
- groß: 3 Mio. Einwohner und mehr

Datenbasis: Regionalprognosen 1999 des BBR

Leitbild 2: Prognóza bydlení (SRN)

Ausgangssituation

Wohnfläche 1997
m² je Person

- niedrig
- durchschnittlich
- hoch

Wohnungsmarktentwicklung bis 2010

Neubautätigkeit intensiv

- >90 Wohneinheiten
je 1 000 Einwohner

Neubautätigkeit sehr gering

- <40 Wohneinheiten
je 1 000 Einwohner

- Schwerpunkt
- Mehrfamilienhausbau

- Schwerpunkt
- Einfamilienhausbau

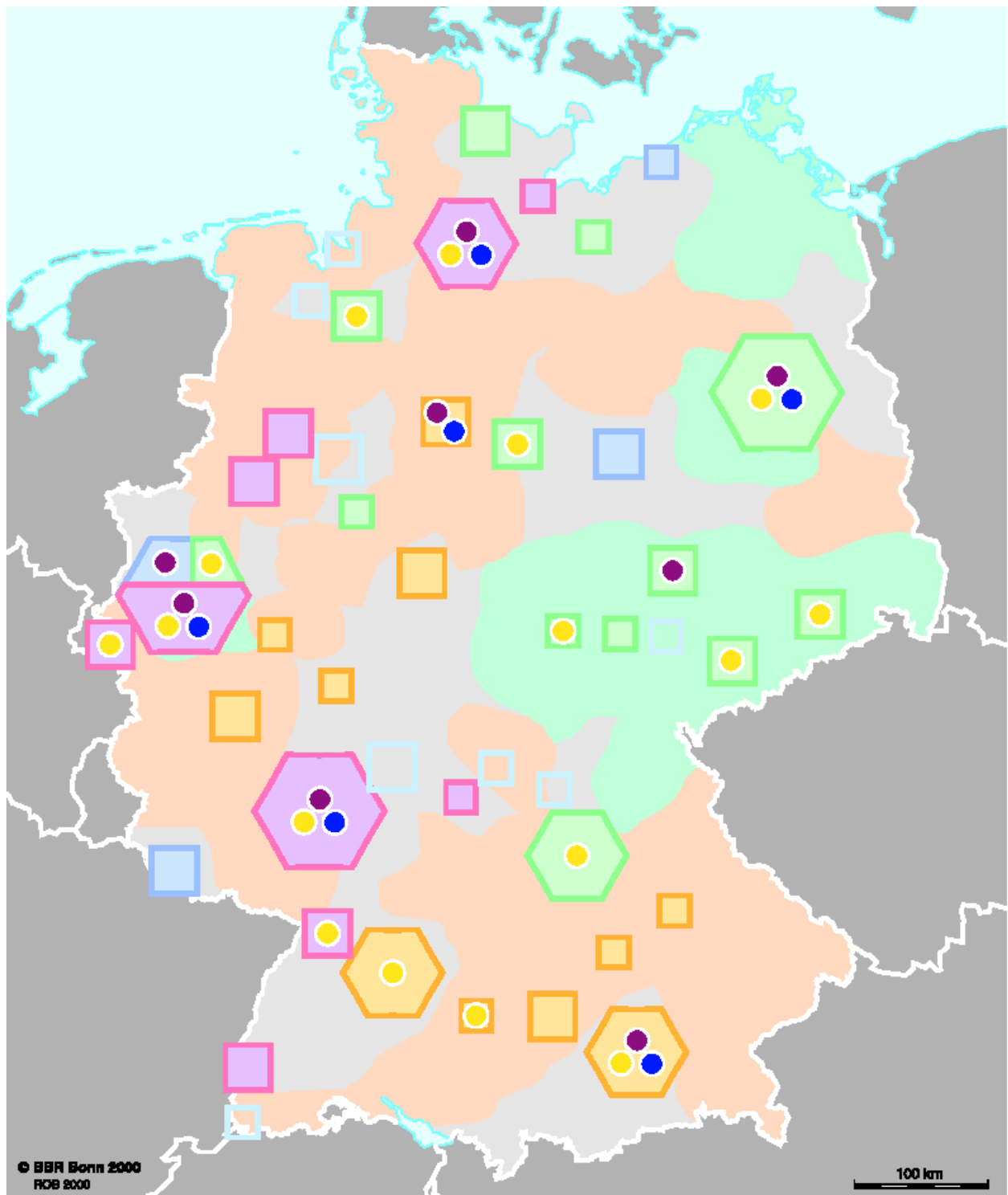
Verdichtungsräume

- klein: unter 250 000 Einwohner
- groß: 250 000 bis unter 1 Mio. Ew.

- klein: 1 Mio. bis unter 3 Mio. Ew.
- groß: 3 Mio. Einwohner und mehr

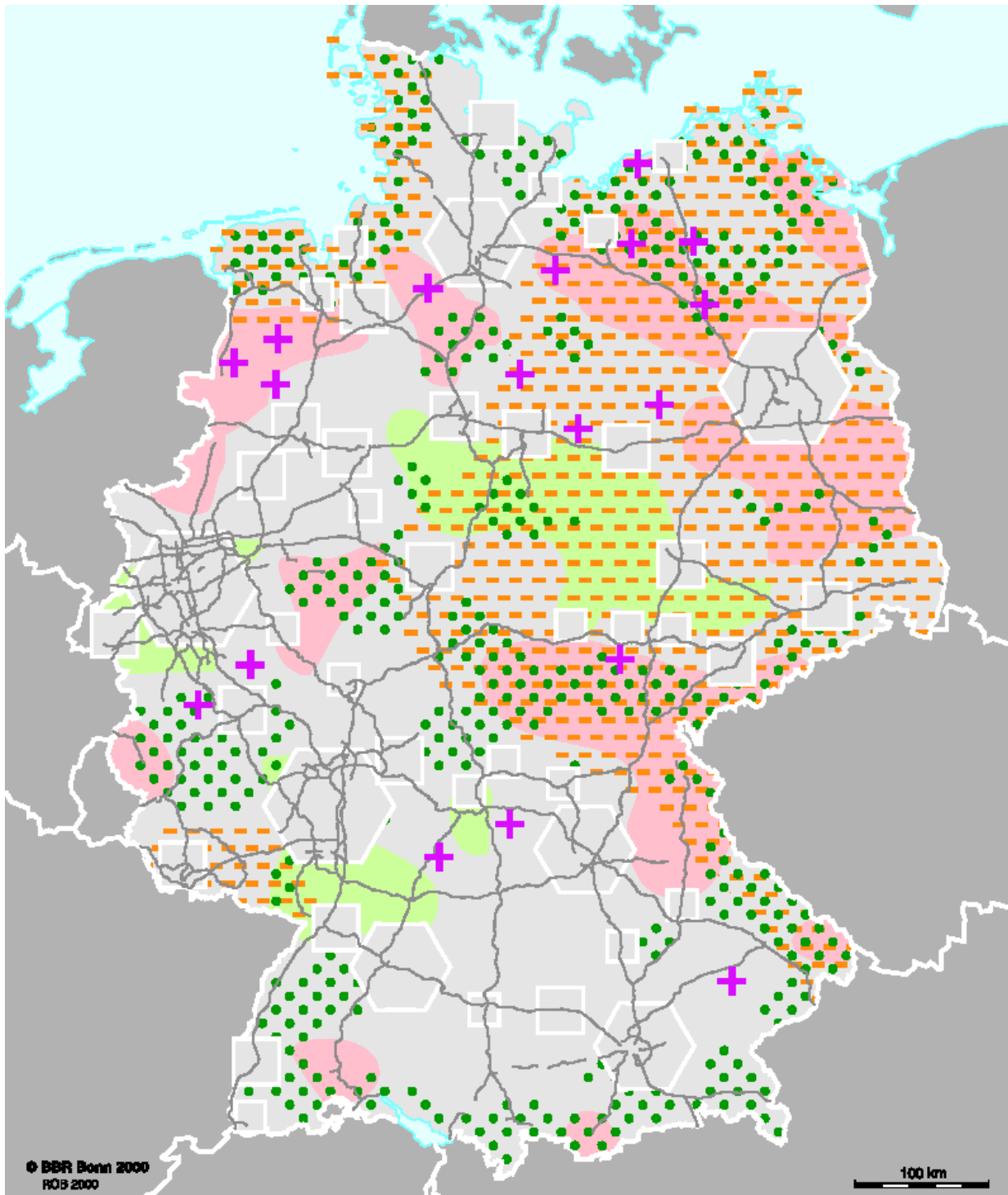
Datenbasis: Regionalprognosen 1999 des BBR

Leitbild 3: Hospodářská dynamika v městských systémech (SRN)

Arbeitslosigkeit	Standortspezialisierung	Hohe Wettbewerbsfähigkeit	Verdichtungsraum
Abnahme	<ul style="list-style-type: none"> Finanz-, Dienstleistungs- und/oder Messefunktion Internationale Transport- und Distributionsfunktion Technologie- und Wissenschaftsorientierung 	<ul style="list-style-type: none"> anhaltende Dynamik mögliche Dynamik- abschwächung 	<ul style="list-style-type: none"> klein: unter 250 000 Einwohner groß: 250 000 bis unter 1 Mio. Ew.
Zunahme		<ul style="list-style-type: none"> Modernisierungsbedürftigkeit mögliche Dynamik- steigerung Stagnation 	<ul style="list-style-type: none"> klein: 1 Mio. bis unter 3 Mio. Ew. groß: 3 Mio. Einwohner und mehr

Leitbild 4: Prognóza ekonomického rozvoje ve venkovských oblastech (SRN)

Natürliche Produktionsvoraussetzungen für die Landwirtschaft

- schlecht
- sehr gut

— Bundesautobahn

- erhaltende Wirtschafts- und Strukturprobleme
- regionale Zunahme der Beschäftigtenzahlen
- landschaftliche Attraktivität als Standortfaktor

Verdichtungszone

- klein: unter 250 000 Einwohner
- groß: 250 000 bis unter 1 Mio. Ew.
- klein: 1 Mio. bis unter 3 Mio. Ew.
- groß: 3 Mio. Einwohner und mehr

3 Podpora regionálního rozvoje (Zákon o podpoře regionálního rozvoje)

ČÁST PRVNÍ OBEČNÁ USTANOVENÍ

§ 1 Předmět úpravy

Tento zákon stanoví podmínky pro poskytování podpory regionálnímu rozvoji s cílem vyváženého rozvoje státu nebo územního obvodu kraje, s tím související působnost správních úřadů, krajů a obcí a vytváří podmínky pro koordinaci a realizaci hospodářské a sociální soudržnosti.

§ 2 Základní pojmy

Pro účely tohoto zákona se rozumí regionem územní celek vymezený pomocí administrativních hranic krajů, okresů nebo obcí, jehož rozvoj je podporován podle tohoto zákona, strategií regionálního rozvoje střednědobý dokument, který formuluje přístup státu k podpoře regionálního rozvoje, poskytuje potřebná východiska a stanovuje rozvojové cíle a zásady pro vypracování regionálních programů rozvoje, regionálním programem rozvoje střednědobý dokument, který stanoví zaměření podpory regionálního rozvoje pro jeden nebo společně pro více podporovaných regionů, hospodářskou a sociální soudržností opatření k vyrovnávání rozdílů mezi regiony v rámci Evropských společenství.

ČÁST DRUHÁ PODPORA REGIONÁLNÍHO ROZVOJE

§ 3 Oblasti podpory regionálního rozvoje

Podpora regionálního rozvoje je zaměřena na rozvoj podnikání, s cílem zlepšení hospodářské struktury a vytváření nových nebo stabilizaci ohrožených pracovních míst, výzkum a technologický vývoj přispívající k celkovému rozvoji regionu se zřetelem na podporu zavádění nových technologií a inovací a posilování kapacit výzkumu a vývoje tam, kde je to pro rozvoj regionu nutné, zlepšování vybavení regionu infrastrukturou a zajištění dopravní obslužnosti, rozvoj cestovního ruchu, tělovýchovných, sportovních a mládežnických aktivit a kultury včetně památkové péče, pokud vytváří nová pracovní místa, rozvoj občanské vybavenosti, včetně zařízení pro tělovýchovu, sport, mládež a aktivity občanů v jejich volném čase, rozvoj služeb s cílem uspokojování potřeb občanů v únosně dostupné vzdálenosti, rozvoj služeb sociální péče a sociální pomoci, zajištění dostupnosti a zlepšování úrovně poskytování zdravotnických služeb, rozvoj lidských zdrojů a další opatření v oblasti trhu

práce, například zvyšování kvalifikace, zabezpečování vzdělávání a rekvalifikací, zajišťování souladu dosaženého vzdělání a kvalifikace s potřebami trhu práce a hospodářského a sociálního rozvoje regionu, opatření k ochraně životního prostředí, omezování vlivů narušujících krajinu a udržení kulturní krajiny, vznik právnických osob a tvorbu programů v regionu sloužících k jeho celkovému rozvoji, provádění pozemkových úprav, dosažení dalších cílů u regionů uvedených v § 4 odst. 2 písm. b), jsou-li v souladu s důvody, pro něž byl region vymezen, dosažení jiných cílů stanovených v programu rozvoje územního obvodu kraje) § 29 zákona č. / ..Sb., o krajích (krajské zřízení). 1) u regionů v tomto programu vymezených.

Státní podpora regionálního rozvoje

§ 4

(1) Ministerstvo pro místní rozvoj (dále jen "Ministerstvo") ve spolupráci s ostatními dotčenými ústředními správními úřady a kraji na základě průběžné analýzy hospodářského a sociálního rozvoje státu navrhuje vymezení regionů, jejichž rozvoj je třeba s ohledem na vyvážený rozvoj státu a vyrovnávání rozdílů mezi úrovněmi jeho jednotlivých územních celků podporovat. Za tím účelem vypracovává návrh strategie regionálního rozvoje.

(2) Ministerstvo podle odstavce 1 navrhuje vymezení těchto státem podporovaných regionů a) regiony se soustředěnou podporou státu, které se podle charakteru svého zaostávání člení na:

1. strukturálně postižené regiony, ve kterých se soustřeďují negativní projevy strukturálních změn, dochází k útlumu odvětví a výrobních podniků a k růstu nezaměstnanosti. K jejich vymezení slouží ukazatele charakterizující zejména trh práce a rozvoj podnikání,
2. hospodářsky slabé regiony, které na základě ukazatelů hospodářského a sociálního rozvoje vykazují podstatně nižší úroveň rozvoje než je průměrná úroveň v České republice. K jejich vymezení slouží ukazatele charakterizující zejména trh práce, hospodářskou úroveň a strukturu a úroveň příjmů obcí a obyvatel,
3. venkovské regiony, které jsou charakterizovány nízkou hustotou obyvatelstva, poklesem počtu obyvatel a vyšším podílem zaměstnanosti v zemědělství. K jejich vymezení slouží ukazatele charakterizující zejména vývoj počtu obyvatelstva, strukturu jeho zaměstnanosti a podíl obyvatelstva ve venkovských obcích,

b) ostatní regiony, jejichž podporování státem je žádoucí z jiných důvodů, například pohraniční regiony, bývalé vojenské prostory, regiony postižené živelnými pohromami, regiony se silně narušeným či poškozeným životním prostředím, regiony s méně příznivými podmínkami pro rozvoj zemědělské výroby, regiony s vyšší průměrnou mírou nezaměstnanosti než je průměrná úroveň v České republice.

§ 5

Strategie regionálního rozvoje

- (1) Strategie regionálního rozvoje obsahuje zejména analýzu stavu regionálního rozvoje, charakteristiku slabých a silných stránek v rozvoji jednotlivých krajů a okresů, strategické cíle regionálního rozvoje v České republice, vymezení státem podporovaných regionů a doporučení dotčeným ústředním správním úřadům a krajům pro zaměření rozvoje odvětví spadajících do jejich působnosti.
- (2) Ministerstvo při vypracování návrhu strategie regionálního rozvoje využívá zejména statistické údaje, příslušné územně plánovací podklady a územně plánovací dokumentaci podle zvláštního právního předpisu,²⁾ Zákon č. 50/1976 Sb., o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon), ve znění pozdějších předpisů.
- 2) limity využití území a zásady jeho organizace, principy ochrany a tvorby životního prostředí a programy rozvoje územního obvodu krajů.
- (3) Strategii regionálního rozvoje schvaluje na návrh Ministerstva vláda.

§ 6

Regionální program rozvoje

- (1) Na základě vládou schválené strategie regionálního rozvoje vypracovává Ministerstvo ve spolupráci s dotčenými ústředními správními úřady,³⁾ Zákon č. 2/1969 Sb., o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České republiky, ve znění pozdějších předpisů.
- 3) kraji, a podle potřeby i s ostatními dotčenými osobami, návrh regionálního programu rozvoje.
- (2) Regionální program rozvoje zejména obsahuje vymezení regionu, cíl, jehož má být podporou jeho rozvoje dosaženo, stanovení oblastí, na něž je podpora zaměřena včetně navrhovaných opatření, podmínky pro poskytování finanční podpory, formy a způsob jejího poskytování a potřebné finanční prostředky na jednotlivá opatření včetně jejich rozdělení dotčeným ústředním správním úřadům a krajům a časové období jeho platnosti.
- (3) Regionální program rozvoje schvaluje na návrh Ministerstva vláda.

§ 7

Finanční podpora regionálního programu rozvoje

- (1) K finanční podpoře regionálního rozvoje se ve státním rozpočtu vyčleňují finanční prostředky na uskutečňování regionálního programu rozvoje v rozsahu, který na návrh vlády schválí Poslanecká sněmovna.
- (2) Opatření obsažená ve schváleném regionálním programu rozvoje zabezpečují dotčené ústřední správní úřady a kraje v rámci své působnosti do výše jim přidělených finančních prostředků určených na regionální program rozvoje ve státním rozpočtu.
- (3) Poskytnutá finanční podpora představuje doplňkovou výpomoc; příjemce je povinen před jejím převzetím doložit finanční zajištění jeho podílu z vlastních nebo jiných finančních zdrojů. Na finanční podporu poskytovanou podle tohoto zákona není právní nárok.
- (4) Příjemci finanční podpory mohou být kraje nebo obce a jimi založené právnické osoby, podnikatelé 4) § 2 odst. 2obchodního zákoníku.
- 4) a ostatní právnické osoby, které o ni požádají a předloží projekt, kterým má být realizováno opatření obsažené v regionálním programu rozvoje.
- (5) Finanční podpora na opatření obsažená v regionálním programu rozvoje se poskytuje ve

formě

a) dotací, například obchodním společnostem a ostatním právnickým osobám na investiční rozvoj, přinášející nová pracovní místa nebo obcím na technickou a investiční přípravu průmyslových ploch,

b) návratných finančních výpomocí.

(6) Dotčené ústřední správní úřady a kraje v rámci své působnosti provádějí kontrolu a hodnocení účinnosti projektů realizovaných v rámci regionálního programu rozvoje.

Podpora regionálního rozvoje krajem

§ 8

(1) Kraj v rámci své samostatné působnosti podporuje rozvoj regionů vymezených v programu rozvoje územního obvodu kraje podle svých konkrétních potřeb s ohledem na vyvážený rozvoj svého územního obvodu.

(2) Pro podklady k vymezení regionů v programu rozvoje územního obvodu kraje a pro oblasti, na něž je podpora zaměřena, platí přiměřeně § 3 a § 5 odst. 2.

§
Program rozvoje územního obvodu kraje

Program rozvoje územního obvodu kraje obsahuje zejména

a) analýzu hospodářského a sociálního rozvoje územního obvodu kraje, charakteristiku slabých a silných stránek jeho jednotlivých částí a hlavní směry rozvoje,

b) vymezení regionů, jejichž rozvoj je třeba podporovat s ohledem na vyvážený rozvoj kraje, spolu s uvedením oblastí, na něž má být podpora zaměřena včetně navrhovaných opatření,

c) úkoly a priority v rozmístění a rozvoji občanské vybavenosti, infrastruktury, životního prostředí, sociální politiky, vzdělávání a dalších odvětví v jeho samostatné působnosti.

ČÁST TŘETÍ

PŮSOBNOST SPRÁVNÍCH ÚŘADŮ, KRAJŮ A OBCÍ PŘI PODPOŘE REGIONÁLNÍHO ROZVOJE

§ 10

Ústřední správní úřady

(1) Ministerstvo koordinuje činnost všech dotčených správních úřadů při přípravě a uskutečňování strategie regionálního rozvoje a regionálních programů rozvoje, vypracovává analýzy, hodnotící rozvoj jednotlivých krajů a okresů a návrhy na vymezení regionů; za tím účelem je oprávněno požadovat od dotčených správních úřadů a krajů potřebné údaje zpracovávané v jejich působnosti, vypracovává ve spolupráci s dotčenými ústředními správními úřady a kraji návrh strategie regionálního rozvoje a návrhy regionálních programů rozvoje a předkládá je vládě ke schválení, zabezpečuje a kontroluje plnění regionálních programů rozvoje, plní další úkoly uvedené v odstavci 2, zabezpečuje spolupráci s Evropskými společenstvími, včetně koordinace v oblasti hospodářské a sociální soudržnosti a mezinárodní spolupráce na úseku podpory regionálního rozvoje, napomáhá zapojování krajů

do evropských regionálních struktur.

(2) Ústřední správní úřady v rámci své působnosti plněním úkolů souvisejících se zaměřením podpory regionálního rozvoje podle § 3 přispívají k vyrovnávání rozdílů mezi úrovněmi rozvoje jednotlivých územních celků, analyzují rozdíly mezi kraji a okresy zejména podle ukazatelů stanovených v § 4 odst. 2; výsledky analýz jsou jedním z podkladů pro vypracování návrhu strategie regionálního rozvoje a návrhů regionálních programů rozvoje, spolupracují vzájemně a s kraji při vypracování strategie regionálního rozvoje a regionálních programů rozvoje, spolupracují na žádost kraje při vypracování programu rozvoje územního obvodu kraje.

§ 11

Okresní úřady - zrušeno

§ 12

Kraje

Kraj ve své samostatné působnosti může

- analyzovat a hodnotit úroveň rozvoje svého územního obvodu a jeho částí,
- schvalovat program rozvoje územního obvodu kraje,
- vyčleňovat ze svého rozpočtu finanční prostředky určené k odstraňování závad a nedostatků v těch oblastech, které spadají do jeho působnosti, včetně odstraňování nežádoucích rozdílů uvnitř územního obvodu kraje,
- podílet se na plnění úkolů souvisejících se zaměřením podpory regionálního rozvoje podle § 3 a spolupracovat při tom s věcně příslušnými ústředními správními úřady, zejména při vypracování a realizaci strategie regionálního rozvoje a regionálních programů rozvoje, pokud se týkají jeho územního obvodu,
- spolupracovat s ostatními kraji při plnění společných cílů a úkolů podpory regionálního rozvoje.

§ 13

Obce

Obec ve své samostatné působnosti může

- podporovat rozvoj podnikatelských aktivit potřebných pro rozvoj regionu, například formou technické a investiční přípravy pozemků pro investory - podnikatele,
- sdužovat své prostředky se sousedními obcemi a dalšími právnickými osobami při zajišťování společných rozvojových záměrů, společných více obcím,
- spolupracovat s krajem, na jehož území se nachází, při přípravě a realizaci programu rozvoje územního obvodu kraje.

ČÁST ČTVRTÁ KOORDINACE HOSPODÁŘSKÉ A SOCIÁLNÍ SOUDRŽNOSTI

§ 14

Pro potřeby spojené s koordinací a realizací hospodářské a sociální soudržnosti, spočívající zejména ve využívání finančních prostředků z předvstupních a strukturálních fondů Evropských společenství (dále jen "fondy") se zřizují regiony, jejichž územní vymezení je totožné s územními statistickými jednotkami NUTS 2) Opatření Českého statistického úřadu ze dne 27. dubna 1999 k zavedení klasifikace územních statistických jednotek (Sbírka zákonů 1999, částka 33 str. 2415). 5) (dále jen " regiony soudržnosti"). Jedná se o tyto regiony soudržnosti :

Praha, vymezený územím hlavního města Prahy,

Střední Čechy, vymezený územím Středočeského kraje,

Jihozápadní Čechy, vymezený územím Českobudějovického a Plzeňského kraje,

Severozápadní Čechy, vymezený územím Karlovarského a Ústeckého kraje,

Severovýchodní Čechy, vymezený územím Libereckého, Královohradeckého a Pardubického kraje,

Jižní Morava, vymezený územím Brněnského a Jihlavského kraje,

Střední Morava, vymezený územím Olomouckého a Zlínského kraje,

Severní Morava, vymezený územím Ostravského kraje.

§ 15

Regionální rada

(1) V regionu soudržnosti se zřizuje Regionální rada (dále jen "Rada"), která zabezpečuje úkoly spojené s využíváním finančních prostředků z fondů, zejména odpovídá za efektivní využívání těchto prostředků, za kontrolu hospodaření s těmito prostředky a za realizaci přijatých kontrolních opatření. Zastupitelstva krajů tvořících region soudržnosti mohou Radě svěřit projednávání a rozhodování dalších úkolů, na kterých se dohodnou v rámci spolupráce krajů podle zvláštního právního předpisu) Zákon č/ .Sb., o krajích (krajské zřízení). 6). V případě takové dohody zastupitelstva krajů rovněž určí výše finančních částek, které budou na plnění těchto úkolů uvolněné z rozpočtů jednotlivých krajů.

(2) V regionech soudržnosti vymezených územím dvou nebo více krajů volí členy Rady zastupitelstva krajů ze svých členů. Každý kraj je v Radě zastoupen deseti členy. V regionech soudržnosti vymezených územím jednoho kraje plní úkoly Rady zastupitelstvo kraje v přenesené působnosti.

(3) Rada se usnáší většinou hlasů všech svých členů. V případě, že region soudržnosti tvoří více krajů, musí být dosaženo většiny hlasů zástupců každého kraje zvlášť.

(4) Rada volí z řad svých členů předsedu, který řídí práci Rady a vede její zasedání. Pro zvolení předsedy musí být dosaženo většiny hlasů zástupců každého kraje zvlášť. Předseda je odvolán, vysloví-li se pro jeho odvolání většina členů Rady z kteréhokoliv kraje tvořícího region soudržnosti.

(5) Na vztah státu a Rady se při činnosti podle odstavce 1 vztahují ustanovení o přenesené působnosti zákona o krajích obdobně.

§ 16

Výbor regionálního rozvoje

(1) Rada zřizuje Výbor regionálního rozvoje (dále jen "Výbor"). Výbor sleduje a vyhodnocuje realizaci pomoci poskytované z fondů a předkládá Radě návrhy řešení a dalšího postupu.

(2) Členy výboru jsou Radou volení zástupci krajů, jakož i zástupci obcí, správních úřadů, podnikatelů, odborů a nestátních neziskových organizací, případně další osoby.

(3) Podrobnosti týkající se složení, organizace a činnosti Výboru stanoví jeho statut, který schvaluje ministr pro místní rozvoj na návrh Rady.

(4) Podrobnosti jednání Výboru stanoví jeho jednací řád schvalovaný Radou.

§ 17

Pro potřeby koordinace pomoci poskytované Evropskými společenstvími na úrovni státu zřizuje Ministerstvo Řídící a koordinační výbor. Jeho členy jsou delegovaní zástupci dotčených ministerstev, krajů, podnikatelů, odborů, nestátních neziskových organizací a dalších právnických osob. Podrobnosti týkající se složení, působnosti, organizace a činnosti Řídícího a koordinačního výboru stanoví jeho statut a jednací řád, který na návrh Ministerstva schvaluje vláda.

ČÁST PÁTÁ ZÁVĚREČNÁ USTANOVENÍ

§ 18

- (1) Kontrola využití rozpočtových prostředků a evidence návratných finančních výpomocí v souladu s vládou schválenými regionálními programy rozvoje se provádí podle zvláštního právního předpisu.7) Například zákon č./..Sb., o rozpočtových pravidlech, zákon č. ../.Sb., o pravidlech hospodaření územních samospráv, zákon č. 552/1991 Sb., o státní kontrole, ve znění pozdějších předpisů. 7)
- (2) Poskytování podpor podle tohoto zákona musí být v souladu se zákonem o veřejné podpoře8) Zákon č. / Sb., o veřejné podpoře. 8).

§ 19

Tento zákon nabývá účinnosti dnem 1. ledna 2001.

4 Přednáška a seminář: Matematicko-statistické a kartografické metody v regionálním výzkumu

5 Základní teorie regionálního vývoje

(výťah z článku Jiří Blažek: Teorie regionálního vývoje: je na obzoru nové paradigma či jde o pohyb v kruhu?)

1. Úvod

Problematika regionálního vývoje se poněkud opožděně, ale přece jen začíná dostávat do popředí zájmu politiků i odborníků různých profesí také v České republice. Zatímco v zemích západní Evropy i v některých zemích východní Evropy (zejména v Polsku a Maďarsku) má regionální výzkum i regionální politika velkou tradici, v naší zemi tomu tak není. Do určité míry se jedná o přirozený stav, způsobený relativně malou rozlohou České republiky a relativně malými meziregionálními rozdíly na začátku transformačního období i v průběhu prvních několika let transformace. Nemalou roli sehrál pochopitelně i neoliberálními myšlenkami inspirovaný přístup k řízení společnosti dominující v první polovině 90. let, odmítající regionální politiku, jakožto formu intervence státu do ekonomiky.

V současnosti se však aktuálnost studia regionálních problémů a jejich řešení výrazně zvyšuje, a to jak z vnitřních, tak i z vnějších příčin. Z vnitřních příčin, které stimulují zájem o regionální problematiku, uveďme především rychlý až dramatický nárůst nezaměstnanosti (zejména od poloviny roku 1998 do začátku roku 1999) doprovázený velmi výrazným růstem rozdílů v míře nezaměstnanosti mezi regiony. Existuje také nemalá poptávka ze strany různých subjektů regionálního rozvoje (okresní úřady, města a obce, regionální rozvojové agentury apod.) po zpracování strategií lokálního/regionálního rozvoje, které jsou pořizovány buď z důvodu potřeby koordinace rozvoje obce/okresu/regionu, nebo také jako základní podmínka pro získání prostředků z různých zdrojů či fondů.

Z vnějších faktorů podporujících zájem o regionální problematiku se jedná především o ambici vstupu ČR do EU, kde je regionálnímu výzkumu i regionální politice věnována značná a systematická pozornost. Evropská unie proto vyvíjí zřetelný tlak i na vytvoření moderní a efektivní regionální politiky v kandidátských zemích. Na tuto oblast jsou také zaměřeny nemalé zdroje v rámci tzv. předvstupní strukturální pomoci pro kandidátské země.

Základem pro koncepci adekvátní regionální politiky i při přípravě lokálních a regionálních strategií je znalost současných teorií regionálního vývoje. Tyto teorie představují více či méně ucelený systém hodnocení základních faktorů, subjektů a mechanismů regionálního vývoje. Jejich soubor je nejen poměrně četný, ale také koncepčně hybridní, takže výchozí principy těchto teorií jsou často protikladné.

Teorie regionálního vývoje v "moderním" pojetí jsou vytvářeny již desítky let a prošly několika vývojovými fázemi. V 80. a 90. letech se objevilo několik nových koncepcí a teorií

regionálního vývoje, například teorie výrobního okrsku (např. Becattini, 1978, Brusco, 1982), teorie flexibilní specializace (např. Piore, Sabel, 1984, Scott, 1988), teorie učících se regionů (Lundvall, 1992, Saxenian, 1991 apod.), jež iniciovaly vznik poměrně intenzivní (a často velmi ostré) mezioborové diskuze o základních teoretických, epistemologických a metodologických otázkách regionálního výzkumu. Jedním z nejvýznamnějších směrů této diskuze byla na přelomu 80. a 90. let tzv. "*locality debate*", rozpoutaná velkým britským výzkumným projektem "*Changing Urban and Regional System*" vedený P. Cookem (1989b). Protagonisté debaty, která rychle překročila hranice Velké Británie, vedli spor o otázku, do jaké míry mohou obyvatelé a další lokální/regionální subjekty ovlivnit vývoj své lokality. Podstatným bodem sporu (kromě samotného konceptu "lokality") se stala otázka vztahu mezi strukturou a subjektem. Celá diskuze, jejíž součástí se "*locality debate*" stala, vyústila v novou vlnu zájmu o filozofii a metodologii poznání v oblasti regionálního výzkumu, potlačení empirizmu a vedla i k přesnějšímu vymezení a sebeidentifikaci jednotlivých škol.

Cílem tohoto článku je pokus o zachycení proměn, kterým při vytváření teorií regionálního vývoje prošlo pojetí regionálního rozvoje, hlavních subjektů a mechanismů regionálního rozvoje, dále klasifikace teoretických přístupů a jejich diskuse, resp. kritika.

2. Klasifikace teorií regionálního vývoje

Teorie regionálního vývoje lze klasifikovat mnoha způsoby v závislosti na přijetí různých kritérií, tradičně však bývají děleny do dvou velkých skupin (viz např. Armstrong, Taylor 1985, Chisholm, 1990). Do první skupiny jsou zařazovány teorie regionální rovnováhy (tzv. konvergenční teorie) tvrdící, že přirozenou základní tendencí regionálního vývoje je vyrovnávání rozdílů mezi regiony. Druhou skupinu pak tvoří teorie regionální nerovnováhy (tzv. divergenční teorie), jejichž zastánci jsou přesvědčeni, že v průběhu vývoje dochází spíše k dalšímu zvětšování meziregionálních rozdílů. Základní rozdíl mezi oběma skupinami spočívá v tom, zda jejich autoři přikládají větší význam mechanismům a procesům vedoucím k nivelizaci nebo naopak, zda za silnější považují procesy a mechanismy diferenciací (kumulativní, selektivní, koncentrační apod.). Většina zastánců obou základních teoretických směrů samozřejmě přiznává i existenci opačných procesů, tedy např. zastánci teorií nerovnoměrného vývoje počítají s působením vyrovnávacích mechanismů, jejich působení však považují za dočasné, náhodné nebo za slabší.

Typickým příkladem je např. Myrdalova, resp. Hirschmanova teorie kumulativních příčin, kde autoři rozlišují převažující negativní tzv. "polarizační", resp. "*back-wash*" efekty působení vyspělejších regionů na méně vyspělé regiony, ale popisují i pozitivní působení ("*spread*", resp. "*trickle-down*" efekty). Jiné teorie zase předpokládají v prvních fázích vývoje regionálního systému existenci velkých meziregionálních rozdílů, které jsou v dalším vývoji postupně zmenšovány (např. J. Friedmann, 1972). Hamplova teorie hierarchie reality zase zdůrazňuje vytváření stále nových a nových nositelů diferenciací, zatímco u vývojově nižších jevů dochází prostřednictvím difúzních procesů k postupnému poklesu meziregionálních rozdílů (Hampl, 1998). Existují také "epizodické" teorie regionálního vývoje, které jsou založeny na přesvědčení o více-méně pravidelném střídání (relativní) prosperity a úpadku v jednotlivých regionech. Dělení teorií na konvergenční a divergenční je dále zproblematizováno nejednoznačnou definicí a velmi odlišným chápáním časového horizontu, ve kterém by mělo ke konvergenci či divergenci docházet. Konvergenční teorie pracují v zásadě s daleko delšími horizonty než teorie divergenční.

Jiné dělení teorií regionálního vývoje nabízí Markusen (1985), a to na základě jejich epistemologie na induktivní a deduktivní a na teorie zdůrazňující stranu poptávky versus stranu nabídky.

Přestože je dělení regionálních teorií na teorie konvergenční a divergenční velmi hrubé (a níže bude nastíněna citlivější typologie) je třeba přiznat, že je do jisté míry dělením základním. Přitom názor na otázku, zda je základní tendencí regionálního vývoje tendence k rovnováze či naopak k nerovnováze, prošel v průběhu 20. století nemalými proměnami, a to i v návaznosti na daleko širší a obecnější diskuse o roli státu a státních intervencí v ekonomice a ve společnosti vůbec. Na názoru na tyto principiální otázky závisela i koncepce regionální politiky v jednotlivých obdobích. Schéma vývoje názorů na roli státu v ekonomice a ve společnosti a hlavní implikace pro teorie regionálního vývoje i pro koncepci regionální politiky je uvedeno spolu s přibližným časovým vymezením v tabulce tab. 1. (blíže k vývojovým etapám regionální politiky viz Prestwich *et al.*, 1990, Blažek, 1993 nebo Blažek, 1996).

V dalším textu již bude pozornost soustředěna na vývoj teorií regionálního rozvoje. Je třeba předeslat, že níže prezentovaný přehled teorií není (a vzhledem k jejich různým modifikacím a interpretacím ani nemůže být) úplný, přesto obsahuje všechny základní a nejčastěji používané či diskutované teorie regionálního vývoje. V případě některých teorií se nejedná prvotně o teorie regionálního růstu, ale o regionální "verze" obecnějších teorií. Těmito obecnějšími teoriemi jsou často například teorie rozvoje zabývající se problematikou rozvoje a zaostávání z celosvětového hlediska, tedy na úrovni o řád či dokonce o několik řádů vyšší. U každé teorie bude stručně uveden hlavní autor/autoři, období, kdy teorie vznikla, co je jejím jádrem, v čem je spatřována příčina regionálních rozdílů, jaké jsou hlavní mechanismy, které snižují či zvyšují regionální rozdíly, jaké subjekty regionálního vývoje jsou považovány za nejvýznamnější a jaké jsou implikace teorie pro regionální politiku. Přehledné tabelární zpracování vyžaduje nezbytně značnou dávku zjednodušení a u čtenářů předpokládá alespoň rámcovou znalost prezentovaných teorií. Hlavní smysl přehledu není tedy didaktický, ale komparativní, se snahou o zobecnění. Zároveň je základem pro kritické posouzení hlavních vývojových trendů teorií regionálního vývoje.

3. Diskuse a kritika

Z níže uvedeného přehledu zřetelně vyplývá, že existuje výrazný rozdíl v počtu teorií náležejících do obou základních skupin, neboť teorií nerovnoměrného regionálního vývoje je podstatně více než teorií rovnoměrného regionálního vývoje. Z této skutečnosti lze vyvodit několik závěrů. Jednak, že většina vědců za základní tendenci regionálního vývoje považuje tendenci k nerovnováze, jednak (a to je daleko podstatnější), že velký počet odlišných teorií znamená, že neexistuje obecná shoda na příčinách nerovnoměrného vývoje ani na formách případných intervencí ve směru zmírnění jeho důsledků. Pokusme se nyní teorie utřídít právě podle toho, v čem jednotlivé teorie spatřují příčiny nerovnoměrného (ev. rovnoměrného) vývoje, jaké jsou hlavní mechanismy způsobující základní vývojovou tendenci a jaké subjekty jsou považovány za klíčové. Podle těchto kritérií lze teorie regionálního vývoje rozdělit do několika málo skupin. U každé skupiny teorií je připojena stručná charakteristika a uvedena základní kritika.

První skupinu tvoří neoklasické modely, kterým je společné přesvědčení o automatické tendenci vyrovnávání meziregionálních rozdílů, byť sami autoři a zastánci těchto teorií

přiznávají, že proces vyrovnávání je poměrně pomalý - asi 1-2% ročně, zmenšení rozdílů na polovinu by tedy za splnění předpokladů těchto modelů trvalo 35 až 70 let (Sala i Martin, 1996). Neoklasické modely vycházejí z mnoha nepravdivých a skutečnost silně zjednodušujících předpokladů neoklasické teorie (existence dokonalé informovanosti a dokonalé konkurence, neuvažování úspor z rozsahu, pokládání produkčních faktorů za homogenní apod.). Neoklasické modely růstu zdůrazňují význam faktorů na straně nabídky (růst kapitálu, přírůstek pracovních sil a později i technologických změn) a zanedbávají význam faktorů na straně poptávky.

Přestože v 90. letech došlo v souvislosti se zvýšenou oblibou neokonzervativních přístupů k znovuoživení zájmu o neoklasické modely růstu (Barro, Sala i Martin 1995, Sala i Martin 1996-viz níže teorie "nové ekonomické geografie") lze říci, že neoklasické modely jsou zpravidla považovány za překonané. Nicméně některé prvky neoklasických teorií růstu byly využity při konstrukci teorií regionálního vývoje jiných směrů (z neoklasických teorií růstu byly např. převzaty principy fungování některých nivelizačních mechanismů). Pokud jde o názor autorů neoklasických teorií na základní tendenci regionálního vývoje směrem ke stavu rovnováhy, je třeba říci, že dnes není tato otázka již tak aktuální jako dříve, neboť hlavním problémem je snaha po vysvětlení příčin a mechanismů regionálního vývoje a možnosti jeho ovlivňování. Mnoho teorií navíc předpokládá střídání období konvergence a období divergence. Explicitní je to např. u regulační teorie, ale i u většiny teorií jádro-periferie. Přesto je možné, že z velmi dlouhodobého hlediska ke zmenšování rozdílů mezi regiony dochází v zásadě v souladu s neoklasickou představou návratu, resp. pohybu ke stavu "přirozené rovnováhy", charakterizovaného plným využitím zdrojů (viz níže v rámci teorií "nové ekonomické geografie"). Záleží ovšem i na řádovostní úrovni, na které vývoj meziregionálních rozdílů sledujeme. Např. podle Martina (1998) dochází ve vyspělých zemích k poklesu rozdílů mezi regiony, ale současně dochází ke zvětšování rozdílů na úrovni mikroregionální, resp. lokální.

Velkou slabinou této skupiny modelů je velmi úzké až mechanistické chápání role subjektů v regionálním rozvoji, kteří jsou konceptualizováni jen jako pasivně a automaticky, tj. racionálně, resp. "nutně" reagující na změny situace na trhu a přeceňování konceptu ekvilibria.

Protipólem první skupiny jsou teorie jádro-periferie, jejímiž hlavními teoretiky jsou G. Myrdal, A. Hirschman, J.Friedmann, D. North, F. Perroux. Teorie jádro-periferie představují relativně homogenní skupinu, mezi jednotlivými teoriemi však samozřejmě existují rozdíly. Rozdílný náhled mají jednotliví autoři paradoxně i na vzájemný poměr pozitivních a negativních vlivů vyspělých regionů na méně vyspělé, ačkoli právě přesvědčení o dominanci negativních efektů nad pozitivními všechny tyto teorie spojuje. Tak např. Hirschman je optimističtější, pokud jde o sílu vyrovnávacích mechanismů než Myrdal nebo Friedmann, Hirschmanovo vysvětlení jeho "optimizmu", co se týče perspektiv rozvoje zaostalých regionů je však nepřesvědčivé a je spíše motivováno snahou nepřispívat ještě více k šíření pesimismu v zaostalých oblastech.

Výrazným pozitivem této skupiny teorií je především pokus o identifikaci a klasifikaci diferenciačních i nivelizačních mechanismů na meziregionální úrovni (v případě Perrouxovy, resp. Boudevillovy teorie pólů růstu i mechanismů na vnitroregionální úrovni). Cenná je také Myrdalova definice kumulativních mechanismů. Princip kumulativních mechanismů vysvětluje nikoli jako situaci, kdy mnoho faktorů působí stejným směrem, ale jako situaci,

kdy změna jednoho faktoru způsobí i změnu orientace dalších faktorů, tak, že tyto sekundární změny posilují prvotní změnu. Jinými slovy "když se po nějakém šoku celý systém uvede do pohybu, změny jednotlivých faktorů působí ve stejném směru" (Myrdal, 1957, str. 17, vlastní překlad, důraz v originále).

Teoriím jádro - periferie lze vytknout především poměrně hrubé a do jisté míry účelové dělení regionů na prosperující jádra a zaostávající periferie (ve skutečnosti se v podstatě jedná o kontinuum od nejvyspělejších regionů k nejméně vyspělým), v některých případech vágní definování pojmů, např. hnacích odvětví a abstrahování od rozdílů uvnitř obou typů regionů, ačkoli lze uvnitř jader i periferií pozorovat nemalé sociální rozdíly, stejně jako existenci úspěšných i neúspěšných subjektů. Teorie jádro - periferie také neřeší otázku úpadku bývalých jader a naopak vzniku jader nových. V této souvislosti stačí přitom poukázat na dnešní staré průmyslové oblasti, které byly v době své "slávy" typickými jádry, zatímco dnes se tyto regiony potýkají se závažnými problémy, často přímo souvisejícími s bývalou fází prosperity.

Odlíšné, ale přesto právě této skupině relativně nejbližší, jsou teorie výrobních, resp. ziskových cyklů. Teorie výrobních cyklů vysvětluje přesuny výroby mezi regiony různých typů (např. jádra, periferie) v závislosti na fázi zralosti výrobku. Přesuny výroby jsou motivované rozdílnými komparativními výhodami jednotlivých regionů, které jsou důležité v jednotlivých fázích zralosti výrobku. Kritika teorie výrobních cyklů jí vytýká především silný determinismus, podcenění vlivu meziodvětvových vazeb i samotný koncept výrobního cyklu, který má v realitě jen omezenou platnost. Z teorie výrobních cyklů bezprostředně vychází teorie ziskových cyklů, která již není založena na analýze fází zralosti výrobku a objemu výroby, ale tvrdí, že prosperita regionu závisí na strategiích korporací usilujících o dosažení "superzisků". Strategie korporací se v jednotlivých fázích ziskových cyklů liší, přičemž značnou roli sehrává možnost oligopolizace. Tato teorie tedy na rozdíl od marxistických teorií považuje za klíčovou roli subjektu, nikoli struktur a je také výrazně podepřena empiricky. Teorii někteří autoři (např. Soja, 1987) považují za redukcionistickou a za krok zpět od teorií vycházejících ze vzájemné podmíněnosti sociálních procesů a prostorových forem, neboť je příliš jednostranně založena na studiu chování oligopolů a opomíjí roli dalších významných subjektů a mechanismů.

Neo- (post-) marxistické teorie regionálního vývoje představují další výraznou skupinu. Za hlavní představitele této skupiny teorií je možno považovat autory jako je D. Massey, D. Harvey, A. Emmanuel, S. Holland a N. Smith. Některé společné prvky s těmito teoriemi sdílí i regulační teorie, kterou však její autoři koncipují jako alternativu k marxistickým teoriím. Marxistickým teoriím je společný hluboký analytický záběr a snaha o proniknutí pod povrchní jevovou stránku problémů k hlubším podmiňujícím strukturám. Za hlubší struktury, které jsou skutečnou příčinou nerovnoměrného vývoje, jsou pak považovány nerovné vztahy při výrobě, případně v postavení na trhu při směně (monopoly, oligopoly). Společné marxistickým teoriím regionálního vývoje je i skutečnost, že se jedná zpravidla o "velké", resp. deduktivní teorie, tedy teorie, jež vycházejí z analýzy kapitalizmu na obecné úrovni a mikroúrovni se věnují (pokud vůbec) až následně.

Typické pro marxistické teorie regionálního vývoje je odmítání přírodní a "přirozené" podmíněnosti nerovnoměrného vývoje, případně bagatelizace rozdílů v před-kapitalistických společnostech. Dalším společným rysem marxistických teorií je pesimistické až fatalistické vidění světového vývoje ke globální krizi či globální válce. Mezi jednotlivými teoriemi lze

nicméně pozorovat některé zásadní rozpory. Např. Smith (1984) považuje mechanismus nerovné výměny za důsledek nerovnoměrného vývoje, zatímco Emmanuel (1972) za jeho příčinu.

Meziregionální rozdíly neomarxisté považují za pouhý prostorový rozměr strukturálních a sociálních nerovností v kapitalistickém systému. Typickým rysem neomarxistických teorií regionálního vývoje je pokládání zaostávání za proces, kdy dochází k transferu nadhodnoty z periferie do centra. Pro perspektivy vývoje regionů a států je tedy rozhodující jejich postavení ve světové ekonomice. O možnostech podstatného snížení meziregionálních rozdílů pomocí regionální politiky jsou neomarxisté většinou skeptičtí, protože se "léčí" jen příznaky a nikoliv podstata problému. Neomarxistické teorie přeceňují roli třídních antagonizmů a společenských struktur ve sféře ekonomiky na úkor role jednotlivých tržních subjektů a individuální aktivity a také obecnějších tendencí ke kooperativnosti a solidaritě. Za čtvrtou skupinu je možno považovat modely "nové ekonomické geografie", jako je nová teorie endogenního růstu, nová teorie obchodu, nová teorie růstu a *path dependence* (teorie závislosti na zvolené cestě). Zastáncům tohoto směru (P. Krugman, M. Porter, R. Barro, W. B. Arthur) jsou často blízké neokonzervativní přístupy a pokračují víceméně v neoklasické tradici modelování, s tím však, že opustili neoklasický postulát o klesajících výnosech. Pod slibnými názvy teorií/modelů "nové ekonomické geografie" se tak často skrývají pokusy o matematické modely externích úspor, aglomeračních výhod, rostoucích výnosů v duchu do značné míry abstraktních lokalizačních teorií.

Vynikající kritiku "nové ekonomické geografie" obsahuje několik prací Rona Martina (např. Martin, 1997, 1998). Autoři modelů "nové ekonomické geografie" jsou přesvědčeni, že současný matematický aparát již umožňuje podchytit i složité nelineární a k disekvilibriu směřující tendence regionálního vývoje do exaktních matematických modelů. Modely jsou však omezeny jen na sféry, které lze kvantifikovat, ostatní sféry jsou pak považovány za nepodstatné. Nezabývají se tedy například rolí lokálních institucí, státních výdajů, přílivem a odlivem zahraničních investic, regulačním rámcem, ani sociálním, institucionálním, kulturním a politickým "zakořeněním/zahnížděním" (*embeddedness*) jednotlivých regionů apod. Přitom význam těchto faktorů a subjektů regionálního vývoje je často větší než např. role exaktně modelovaných externích úspor. Výsledkem jsou formálně dokonalé, ale nerealistické, hrubě zjednodušující a pro praxi nepoužitelné modely, jejichž nedostatkem není matematická "nezralost", ale výchozí parciálnost, resp. jejich jednostranné filozofické a epistemologické základy.

Také chápání historie v teorii *path dependence*, je velmi úzké. *Path dependence* je odvozena od teorie QWERTY, popisující suboptimální celospolečenské důsledky při decentralizovaném výběru technologií (název je odvozen od dávno překonané, ale stále používané klávesnice, začínající posloupností kláves QWERTY - blíže viz David, 1985). Teorie *path dependence* představuje spíše popis historických událostí, nikoli analýzu historického kontextu a procesu společenského vývoje a její aplikace na problematiku regionálního vývoje působí mechanisticky. Martin také kritizuje představitele "nové ekonomické geografie" za malou originálnost myšlenek a hledání nových názvů pro obecně známé koncepty, jako je např. pojem *lock-in* (uzamčení) místo tradičně používaného pojmu inercie.

Pokud jde o základní tendenci regionálního vývoje, zde se názor jednotlivých teorií poněkud liší. Nejvíce se otázkou konvergence vs. divergence zabývá především nová teorie růstu

(Barro, Sala i Martin, 1995, Sala i Martin, 1996). Autoři rozlišují několik různých typů konvergence. Zásadní je však jejich definice tzv. podmíněné beta-konvergence, která vychází z toho, že každý region a stát má jiný stav rovnováhy, ke kterému směřuje, a to v závislosti na rozdílech v technologiích a v behaviorálních charakteristikách. K podmíněné beta-konvergenci dochází tehdy, vykazuje-li tempo růstu (regionální) ekonomiky pozitivní korelaci se vzdáleností od stavu rovnováhy. Z tohoto důvodu autoři této teorie předpokládají, že vzhledem k větší podobnosti sociálních, institucionálních, strukturálních a technologických parametrů v rámci jednotlivých zemí než na mezinárodní úrovni se tendence ke konvergenci prosazuje více na meziregionální než na mezinárodní úrovni. Je však otázkou, zda hlavní příčinou podmíněné beta-konvergence mezi regiony není především integrující fiskální politika státu.

Modely "nové ekonomické geografie" ve shodě s neokonzervativními přístupy zdůrazňují význam iniciativy jednotlivců, tedy subjektivních faktorů, pro vývoj regionů. Naopak odmítají deterministické (např. strukturalistické) přístupy. Rezervovaně se zastánci neokonzervativních směrů staví i ke snahám o násilné snižování meziregionálních rozdílů (nivelizaci) ze strany států a jsou přesvědčeni o potřebě co nejvíce omezit státní intervence. Na rozdíl od neoklasické teorie nepovažují tyto teorie stranu nabídky za bezproblémovou a automaticky se přizpůsobující poptávce a případné státní intervence ve formě regionální politiky se snaží směřovat právě na stimulaci výroby a specializaci na úrovni malých a středně velkých firem (např. Porter, 1996).

Konečně zvláštní skupinu tvoří několik vzájemně velmi blízkých teorií jako je teorie výrobního okrsku, teorie flexibilní specializace, resp. flexibilní akumulace a teorie učících se regionů. Podobnost základních prvků některých těchto teorií je tak velká, že je někteří autoři ani všechny navzájem nerozlišují. Tak například výrobní okrsek je často považován za prostorový výraz teorie flexibilní specializace. Jiní autoři spatřují rozdíl v tom, že zatímco teorie flexibilní specializace/akumulace je úzce spojována s post-fordizmem v pojetí regulační teorie (viz níže), jakožto forma lokální regulace, původní Bruscova práce o výrobních okrscích (Brusco, 1982) vazbu na regulační teorii nevykazuje a byla koncipována jako samostatná teorie. Oběma teoriím je společný především koncept flexibility. Za klíčové faktory regionálního rozvoje jsou v obou případech považovány kvalitní sociální, kulturní a institucionální struktury a nehierarchický systém organizace spolupráce malých firem a *networking* (sítě intenzivních mezilidských kontaktů založených na důvěře, které koordinují spolupráci). Úspěchu je dosahováno pomocí úspor z rozsahu i ze specializace, pokročilou dělbou práce mezi firmami, sdílením informací, malosériovou výrobou založenou na neustálých inovacích, eliminací rigidního dělení na manuálně pracující a manažery, existencí podpůrných institucí (místní správa, lokální banky, exportní agentury apod.) a sdílením stejných hodnot a cílů.

Kritika těchto teorií je založena především na přílišné idealizaci empiricky málo podložených skutečností (např. Amin, 1989) nebo na vnitřní teoretické nekonzistentnosti (Phelps, 1992), kdy nejsou rozlišovány externí úspory a aglomerační výhody a jsou nesprávně aplikovány principy kumulativních mechanismů, případně mohou být odmítány jako celek (zejména z pozic ortodoxních marxistů). Kritizováno je také příliš úzké pojetí vzniku výrobních okrsků, neboť jejich vznik může být iniciován i jinými formami než spontánní spoluprací mnoha malých subjektů, např. vládními výdaji do strategických odvětví nebo i velkou nadnárodní firmou. Dílčí námitky se pak týkají podcenění "cen", kterou byl úspěch ve výrobních okrscích často vykoupen (nižší mzdy, delší a méně výhodná pracovní doba). Kritici se

zpravidla shodují, že rozvoj založený na intenzivní spolupráci malých firem (byť podporovaných dalšími institucemi soukromého i veřejného sektoru) je možný spíše ve výjimečných případech.

V 90. letech se vynořilo značné množství prací, zaměřených na studium regionálních podmínek tvorby inovací a na studium mechanismů dynamické konkurenční výhody založené na zvláštní schopnosti regionálních subjektů se učit. Tento nový směr čerpal z diskuse o flexibilní specializaci a navázal jak na tradice švédské školy (např. Tö rnuquist, 1970), tak i kalifornské školy (např. Scott, Storper, 1987). Vzhledem k tomu, že klíčovým prvkem těchto přístupů je přesvědčení, že hlavním faktorem rozvoje je schopnost učit se a současně, že učení a tvorba inovací není doménou izolovaných firem, ale celé sítě různých subjektů v regionu, bývá tento směr označován za teorii učících se regionů (*learning regions*), méně často pak jako koncept lokálního inovačního milieu. Zájem o tuto problematiku vrcholil ve druhé polovině 90. let a jedná se tak o zatím poslední teoretický koncept v rámci teorií regionálního vývoje.

Zastáncům teorie učících se regionů lze vytknout přílišné zdůrazňování významu lokálních vazeb a geografické blízkosti, která intenzivní a mnohdy nezbytně osobní kontakty umožňuje. Toto pojetí učících se regionů převládá např. v práci Feldman a Florida, 1994 nebo Malmberg, 1997. Empirické analýzy nicméně příliš intenzivní vazby k dalším lokálním subjektům nepotvrzují (viz např. McCann, 1995). Vysvětlení tohoto rozporu lze spatřovat v příliš úzkém pojetí konceptu geografické blízkosti, chápané jako základní podmínka pro vzájemnou spolupráci. Hlavním důvodem pro vytváření shluků dynamických subjektů nemusí být potřeba jejich vzájemných vazeb, ale využívání specifických regionálních "zdrojů", a to především vysoké sociokulturní kvality (tradice, entuziasmus, pozitivní očekávání, osobní motivace, společná vize, výrazné osobnosti). Právě tyto charakteristiky zůstávají i v době neustále rostoucí mobility informací, kapitálu i lidí do velké míry nemobilní. Geografická blízkost tedy nemusí být nutně výrazem intenzivních vzájemných vazeb, ale také společných potřeb, resp. společného vývoje k tvůrčímu prostředí. Na rozdíl od teorie výrobního okrsku, v případě učících se regionů nemusí nutně docházet k intenzivním vzájemným vazbám mezi subjekty v regionu.

Základní rozdíl mezi teorií výrobního okrsku a teorií flexibilní specializace na jedné straně a teorií učících se regionů na straně druhé spočívá zejména v tom, že za hlavní aglomerační výhody jsou v prvním případě považovány úspory ze specializace, úspory transakčních nákladů apod., zatímco ve druhém případě je za hlavní aglomerační mechanismus považována zvláště silná schopnost akumulace znalostí v daném regionu a vytváření podmínek pro vznik nových (viz Malmberg *et al.* 1996). Lze tedy říci, že se jedná o posun od aglomeračních výhod chápaných v úzkém ekonomickém smyslu k aglomeračním výhodám v oblasti socio-kulturní.

Teorie flexibilní specializace a méně často také teorie výrobního okrsku bývají spojovány s regulační teorií. Regulační teorie představuje levicovou reakci na ortodoxní marxisty tvrdící, že kapitalismus směřuje k sebedestrukci. Regulační teorii je proto možno řadit i mezi neomarxistické teorie. Regulační teorie chápe historii jako řetěz odlišných období, které se od sebe navzájem liší vztahy při výrobě a politickým a institucionálním kontextem, který výrobu koordinuje. Tato relativně dlouhá období stability jsou nazývána režimem akumulace. Každý režim akumulace (=období, kdy platí určitý model jednání) končí krizí, chápanou buď jako sociální otřes nebo stagnaci. Nový režim akumulace začíná vytvořením nových forem

organizace výroby, doplněných odpovídajícím institucionálním rámcem. Příkladem takového období je např. fordizmus a podle některých autorů od 70. let rodící se post-fordizmus. Regulační teorie bývá některými autory používána jako teoretický rámec pro specifitější teorie jako je teorie výrobního okrsku a především teorie flexibilní specializace, resp. flexibilní akumulace.

4. Závěr

Žádná z výše uvedených teorií regionální vývoje nicméně nedokáže předpovědět budoucí vývoj, podle Schoenberger (1989) by to však ani nemělo být jejich cílem. Regionální vývoj (podobně jako vývoj společenský) není totiž a priori plně determinován a vždy bude závislý na aktivitě subjektů schopných "způsobit rozdíl" (viz Sayer, 1992). Výsledkem je velmi diverzifikovaná realita, která však není ani zcela náhodná ani nestrukturovaná (Schoenberger, 1989). Smyslem teorií regionálního vývoje by mělo být zejména stanovení hierarchie rámců, procesů a subjektů, včetně míry jejich autonomie a vazeb.

Značný počet teorií regionálního vývoje je odvozen od ekonomických teorií (a ty do jisté míry problematiku zužují), výjimku v tomto směru představuje zejména soubor neo/post-marxistických teorií, které však rovněž nesou prvky ekonomického determinizmu. V mnoha teoriích regionálního vývoje se tak projevují snahy o exaktnost, příp. modelování nebo o nalezení přímých kauzálních řetězců, zatímco realita je podmíněna daleko složitěji, kdy např. dochází k proměně subjektů v objekty a naopak. Východiskem může být zarámování problematiky regionálního vývoje do širšího hodnotícího rámce, který může být představován některými nemarxistickými přístupy v rámci sociálních věd. V sociologii je zřejmě nejvýznamnějším příkladem tohoto typu strukturační teorie A. Giddense (1984) snažící se o propojení voluntaristických a deterministických přístupů. V geografii pak teorie hierarchie reality (teorie sociálně-geografického systému) M. Hampla (1971, 1998). Diskuze těchto teorií však již představuje samostatné téma. Na rozdíl od názoru E. Schoenberger (1989) by však takto koncipované teorie měly aspirovat na predikci základních vývojových tendencí, včetně změn intenzity (příp. směru) působení jednotlivých mechanismů a faktorů, významu jednotlivých subjektů apod.

Příspěvek se snažil nastínit hodnotící systém a klasifikaci teorií regionální vývoje a ukázat tak na existenci hlubších příčin rozdílů mezi jednotlivými teoretickými školami regionálního vývoje než je pouhé přesvědčení o tendenci regionálního systému k rovnováze nebo nerovnováze. Jednotlivé teorie se liší pojetím rozvoje, chápáním rozdílů, vymezením hlavních subjektů a mechanismů regionálního vývoje i implikacemi pro (regionální) politiku.

Přestože výše uvedený přehled teorií a nástin jejich diskuse ukázal, že neexistuje žádná obecně přijímaná teorie regionálního vývoje, existují určité náznaky, které umožňují vznést domněnku, že v této oblasti vzniká nové paradigma. Nové paradigma se nachází pravděpodobně v průsečíku skupiny teorií, jako je flexibilní specializace, teorie výrobního okrsku, teorie učících se regionů a kulturní a behaviorální přístupy ke studiu organizace výroby a chování firem. Obecným rysem těchto teorií je odklon od koncepce exogenního rozvoje (představovaného koncepcí rozvoje založené na daňových úlevách, dotacích, nízkých mzdách, transferu technologií, externích investicích apod.) k rozvoji endogennímu. Klíčovým prvkem endogenních přístupů k regionálnímu rozvoji je snaha o změnu atmosféry v regionu, posílení sebedůvěry, snaha vzbudit pozitivní očekávání, vytvořit partnerství vedoucí k aktivní adaptaci. Toto úsilí by mělo nastartovat zesilující mechanismy pozitivní

zpětné vazby. Tyto teorie se tedy spíše než na organizačních a institucionálních formách a strukturách nutných pro dosažení rozvoje shodují na principech, resp. mechanismech. Můžeme tedy spekulovat, že vznikající (pravděpodobně eklektické) paradigma bude velmi zdůrazňovat roli a kvalitu lidského faktoru, včetně schopností a způsobu komunikace. Přesto lze říci, že se jedná "jen" o další fázi v chápání klíčových subjektů a mechanismů regionálního vývoje, resp. doplnění o další faktor a nikoli o zformování nové "velké" všeobecně přijímané teorie.

Všechny - jakkoli navzájem různé - endogenní teorie jsou implicitně přesvědčeny, že jednotlivá místa a regiony se navzájem liší a studium reálných míst a procesů je užitečnější než vytváření formálních matematických modelů a přiklání se, ve smyslu realistické nebo obecně post-strukturalistické filozofie vědy (viz např. Sayer, 1992), spíše k intenzivnímu výzkumu než k výzkumu extenzivnímu. Že by byl dávný fyzicko-geografický determinizmus i pozdější kvantitativní vlna (nazvaná D. Massey (1984) korelačním determinizmem) vystřídána "determinizmem" sociálně-geografickým či přímo "determinizmem" kulturním?

Tab. č. 1: Hlavní vývojové etapy regionální politiky

obecný přístup	teorie regionálního vývoje	regionální politika
neoklasický (1920-1940)	rovnováhy (zejm. tzv. neoklasické modely)	základní idea - "dělníci za práci", hlavní nástroje - nástroje zvyšující mobilitu pracovních sil
keynesiánský (1950-1975)	nerovnováhy (např. teorie kumulativních příčin, teorie pólů růstu)	„práce za dělníky", nástroje podporující příliv investic ze soukromého i veřejného sektoru do problémových regionů (investiční dotace, relokace institucí)
neomarxistický (1970 - 1985)	nerovnováhy (např. teorie prostorových dělb práce)	návrhy na opatření neomarxisté neformulovali (v soc. zemích byla reg. politika velmi účinná, ale za cenu ztráty vnější konkurenceschopnosti)
neokonzervativní (1975 -)	nerovnováhy (např. <i>path dependence</i> , nová teorie růstu)	„podpora lokální iniciativy", podpora malých a stř. firem, decentralizace kompetencí, deregulační opatření
neinstitucionální (1980 -)	nerovnováhy (např. teorie průmyslového okresu, teorie učících se regionů)	„spolupráce a inovace", podpora malých a stř. firem, šíření inovací, <i>networking</i> , gradualistická proměna místních institucí, založená na učení

Tab.č. 2: Neoklasické modely regionálního růstu

Autor/autoři	název teorie	jádro teorie	základní tendence regionálního rozvoje	příčina meziregionálních rozdílů	hlavní mechanismy způsobující konvergenci/divergenci	hlavní subjekty	implikace pro regionální politiku
G.H.Borts, J.L.Stein (1964)	jedno- a dvousektorové modely růstu	závisí dlouhodobě na množství kapitálu a pracovní síly a na technickém pokroku, krátkodobě pak tempo růstu závisí na vzdálenosti od stavu rovnováhy	konvergence	rozdílná vybavenost regionů výrobními faktory	klesající výnosy kapitálu i práce, mobilita pracovních sil a kapitálu, kongesce a vysoké náklady v centrálních regionech	racionálně jednající jednotlivci (homo economicus a kapitál)	automatická tendence k vyrovnání regionálních rozdílů, RP má jen posílit vyrovnávací mechanizmy, např. zvýšit mobilitu pracovních sil

Tab. 3: Teorie „jádro – periferie“

Autor/autoři	název teorie	jádro teorie	Zákl. tendence reg. vývoje	Příčina meziregionálních rozdílů	Hlavní mechanismy způsobující konvergenci/divergenci	hlavní subjekty	oprávněná opatření pro reg. politiku
G. Myrdal (1957)	Teorie kumulativních příčin	jakmile z jakýchkoli důvodů vznikne rozdíl mezi regiony, další vývoj bude rozdíly umocňovat	divergence	fyzickogeografické, historické	Externí úspory, aglomerační výhody, konkurence, mezireg. rozdíly v produktivitě práce jsou větší než rozdíly ve mzdách (silnější <i>back-wash</i> vs. slabší <i>spread</i>)	firmy, stát	integrováný rozv. plán, celospol. prospěšné investice, které umožní dosáhnout vnějších úspor dalším subjektům. Zdroje získat odložením spotřeby a přesunutím zdrojů na investice.
A. Hirschman (1958)	teorie nerovnoměrného vývoje	rozdíly jsou základní a nezbytnou podmínkou růstu	divergence	vlastnost reality, psychociální přecenění aglomeračních výhod	konkurence, selektivní migrace, mobilita kapitálu, "filtrování" reality (=zkreslené mentální mapy regionálních příležitostí)	firmy, lidé	nezbytné nejprve posílit jádro, pak pomoci perif. daňovými úlevami a úpravami monetární politiky
F. Perroux (1950) J. Boudeville (1966)	teorie pólů růstu / teorie center růstu a růstových os	některá odvětví rostou rychleji a jsou významnější než jiná	divergence	rozdíly v ekonomické struktuře	mezi odvětvovými vazy, reg. multiplikátor, vnitřní a vnější aglomerační úspory	firmy	růstu dosáhnout implantací hnacích odvětví
D. North (1955)	teorie exportní základny	rozlišování základních (exportních) a doplňkových (obslužných) odvětví	divergence	poptávka po zboží produkovaném v regionu	vnější impulz, export, vnější úspory, aglom. výhody, technologický pokrok	firmy	posílení exportních odvětví v regionu
J. Friedmann (1966)	obecná polarizovaného vývoje (teorie jádro-periferie)	nerovnoměrné rozdělení moci a bohatství v ekonomice a ve společnosti, motorem změn jsou proměny vztahů autority a podřízenosti	divergence v dalších fázích konv.	míra autonomie regionů a schopnost tvorby inovací	1) Efekt dominance 2) informační efekt 3) psychologický efekt 4) modernizační efekt 5) efekt vazeb 6) výrobní efekt	lidé, firmy	decentralizace, posilování městských regionů na periferiích
R. Vernon (1966), resp. A.R. Markusen (1985)	teorie výrobních cyklů, resp. teorie ziskových cyklů	přesuny výroby mezi regiony podle fáze zralosti výrobku, resp. prosperita regionů závisí na rozmístění oligopolů dosahujících superzisků	divergence	každý region má jinou konkurenční výhodu, která předurčuje v jaké fázi životního cyklu výrobku je výhodné jej v regionu vyrábět	standardizace výrobního postupu, rostoucí cenová konkurence, resp. změny v potřebě koncentrace výroby difúze inovací a změny ve vztazích kapitálu a práce	firmy, oligopoly	nové mechanismy průmyslové politiky, kdy budou společenské náklady integrální součástí procesu rozhodování o postavení či uzavření závodu.

Tab. č. 4: Neo- (post-) marxistické teorie regionálního vývoje

Autor/autoři	název teorie	jádro teorie	zákl. tendence regionálního vývoje	příčina meziregionálních rozdílů	hlavní mechanismy způsobující konvergenci/divergenci	hlavní subjekty	implikace pro regionální politiku
D. Harvey (1982)	"třetí úroveň" teorie krize	střídání nadakumulace a znehodnocení kapitálu v místě a čase; rozpor mezi mobilním a nemobilním kapitálem (část kapitálu musí být nemobilní, aby byla umožněna vysoká mobilita ostatního kapitálu, např. infrastruktura)	divergence	konflikt či konkurence lokálních/teritoriálních aliancí bránících znehodnocení nemobilního kapitálu v daném místě	technologický vývoj, investice do nemobilní infrastruktury s vysokými úsporami z rozsahu vyžadujícími koncentraci, dále hledání relativní nadhodnoty a inercie v chování teritoriálních aliancí	lokální/teritoriální aliance (lokální aliance vlastníků pozemků, developerů, stavebníků, místní správy a hypotečních bank, příp. i privilegované prac. síly; aliance mohou vzniknout na jakékoli řádovostní úrovni).	vztahů při výrobě, naprostá změna odstranění kapitalizmu
N. Smith (1984)	teorie nerovnoměrného vývoje (<i>see-saw</i>)	vývoj je způsoben nerovnoměrnými nerovnými společenskými vztahy	divergence	dělba práce ve společnosti, dělba kapitálu mezi jednotl. způsoby akumulace, např. a mezi výrobu výr. prostř. a spotř. zboží	různé mechanismy na různých řádech, na úrovni měst se jedná o pozemkovou rentu, na úrovni zemí o dělbu práce, na globální úrovni o různé způsoby určování hodnoty práce; další dif. mechanismy: centralizace a konc. kapitálu, rozdíly ve mzdách a v kvalifikaci, finanční kapitál může působit konv. i diverg.; k nivelizaci na globální úrovni vede hl. tendence k vyrovnávání podmínek výroby a cirkulace kapitálu	kapitál	dělnické hnutí
D. Massey (1984)	teorie prostorových dělb práce	třídní a sociální vztahy při výrobě	divergence	nerovné postavení pracujících vůči kapitalistům, systematické využívání rozdílů mezi regiony velkými firmami k maximalizaci zisku	dělba zisku, akumulace kapitálu, nerovné rozdělení ekonomické a politické moci mezi regiony, <i>de-skilling</i>	kapitalisté velké firmy, pracující, vláda	radikální decentralizace, změna spol.-ek. systému
S. Holland (1976)	teorie mezoekonomiky	neplatí předpoklady neoklas. teorie o dokonalé konkurenci, neboť stále větší roli v ek. hrají velké firmy v oligopolním postavení	divergence	nerovné rozdělení moci ve společnosti/oligopolní pozice velkých firem na trhu	lobování u vlád, <i>transfer-pricing</i> , využívání levné prac. síly v RZ, rozdíl mezi mobilitou prac. sil a kapitálu	velké firmy	posílení regulační role státu, role odborů, posílení veřejného sektoru, inv. veř. i soukr. sektoru do zaost. regionů
A. Emmanuel (1972)	teorie nerovné výměny	ceny zboží jsou určeny výší mezd nikoli naopak	divergence	monopolní postavení dělníků ve VZ vůči dělníkům v RZ	nerovné podmínky mezinárodního obchodu	firmy, státy	omezení obchodu s VZ, zavedení celosvětové daně z příjmu

Tab. č. 5: Teorie "nové ekonomické geografie"

Autor/autoři	název teorie	jádro teorie	zákl. tendence regionálního vývoje	příčina meziregionálních rozdílů	hlavní mechanismy způsobující konvergenci/divergenci	hlavní subjekty	implikace pro reg. politiku
P.A. David (1985), resp. W.B. Arthur (1988)	QWERTY, resp. path dependence	decentralizované rozhodování může vést k suboptimálnímu řešení, např. při výběru technologií, rostoucí výnosy vedou k nestabilitě místo k ekvilibriu	divergence	podmínky, silný subjekt, historická událost	úspory z rozsahu, aglomerační výhody, nedokonalá konkurence, lock-in (inercie), síťový efekt (kompatibilita s dalšími subjekty)	instituce, lidé	k růstu může dojít kdekoli, stačí jej iniciovat
Romer (1986), S. P. Rebelo (1991)	(nová) teorie endogenního růstu	Cobb-Douglasova produkční funkce je modifikována na rostoucí výnosy z rozsahu a rozšířena např. o ukazatel lidského kapitálu, znalosti jsou považovány za základní druh kapitálu	konvergence	rozdíly ve vybavenosti regionů lidskými zdroji (včetně kvality sociálních interakcí) a technologiemi	rostoucí výnosy z kapitálu (včetně lidského kapitálu, resp. akumulace znalostí), externí úspory (především v oblasti šíření znalostí) a naopak klesající výnosy z investic do nových znalostí. Transfer znalostí a technologického pokroku	soukromé subjekty, vláda	státní zásahy mají vliv na to, kterého z několika možných stavů rovnováhy bude dosaženo
P Krugman (1991), M. Porter (1990)	nová teorie obchodu	ekonomický vývoj je vývojem od náhodnosti k řádu, (=přirozená tendence ekonomiky k samoorganizaci)	divergence	náhoda, přirozená výhoda	rostoucí výnosy z rozsahu, nedokonalá konkurence, výhodná poloha, externí úspory, aglomerační výhody (sdílení trhu práce, šíření technologií, rozsáhlý trh-poptávka i nabídka), klesající dopravní náklady, význam pozitivních očekávání	firmy, lidé	reg. pol. má podporovat specializaci, zvyšování statusu (<i>upgrading</i>) a mezireg. obchod; decentralizace hosp. pol.; dočasná ochrana rozvíjejících se ekonomik umožňující dosažení úspor z rozsahu a externích úspor
R. Barro, X. Sala i Martin (1995)	nová teorie růstu	neoklasický základ, každá ekonomika (region) má jiný stav rovnováhy	konvergence	odlišné stavu rovnováhy technologické a behaviorální parametry regionů způsobují, že každý region má jinou úroveň	institucionální a právní systém, podobné kulturní i behaviorální vzorce obyvatel, mobilita kapitálu, prac. sil a šíření technologií, náhlá zvýšení rozdílů způsobena externími šoky	technologie, instituce, lidé	aktivita mezinárodních institucí podporujících rozvojové země

Tab. č. 6: Teorie vysvětlující vývoj v období post-fordizmu

Autor/autoři	název teorie	jádro teorie	základní tendence regionálního vývoje	příčina meziregionálních rozdílů	hlavní mechanismy způsobující konvergenci/divergenci	hlavní subjekty	implikace pro regionální politiku
Lipietz (1982), Aglieta (1979), Boyer (1990)	regulační teorie	střídání dlouhých období stability zapříčiněné změnou způsobů sociální regulace a ekonomické akumulace, např. přechod od fordizmu k post-fordizmu	střídání konvergence a divergence	rozdílné formy sociální regulace, rozdílné vztahy při výrobě a politický a institucionální kontext	regulační mechanismy: 1) monetární (peněžní) systém a peněžní mechanismy (daňový systém, principy fungování bankovního systému apod.), 2) mechanismy vyjednávání o mzdách, 3) způsoby (formy) konkurence uvnitř soukromého sektoru i ve vztahu k subjektům veřejného sektoru, 4) charakter a role státu.	instituce (v institucionálním pojetí, tj. např. legislativa, dále normy a vzorce chování) chápáné jako struktury, resp. výsledek působení regulace a dále stát	rolí státu je vytvořit sociálně spravedlivou a ekonomicky udržitelnou regulaci, která odpovídá danému režimu akumulace
M. Piore, Ch., Sabel (1984), resp. A. J. Scott, (1988)	teorie flexibilní specializace, resp. flex. Akumulace	jedná se o aplikaci regulační teorie (na období fordizmu a post-fordizmu) vertikální dezintegrace výroby, ústup od masové výroby k malosériové	divergence	rozdíly v kulturním rámci pro organizaci výroby i pro chování podniků	<i>re-skilling</i> , externí úspory, aglomerační výhody, týmová práce	malé firmy v dřívě málo industrializovaných oblastech	stát má udržovat konkurenční prostředí, napomáhat restrukturalizaci.
S. Brusco (1982), G. Becattini (1978),	teorie výrobního okrsku	základem prosperity regionu jsou kvalitní sociální, kulturní a institucionální struktury a nehierarchický systém organizace spolupráce malých firem	divergence	dtto	<i>networking</i> (sítě důvěry, spolupráce i řízení), úspory z rozsahu i ze specializace, dělba práce mezi firmami, vzájemná závislost, sdílení informací, inovace, eliminace rigidního dělení na manuálně pracující a manažery, adaptivní pracovní síla	síť malých firem a podpůrných institucí (výrobní asociace, exportní agentura apod.), adaptivní a inovativní pracovní síla	podpora vytváření společných institucí podporujících malé firmy
B.A. Lundvall (1992), M.P. Feldman, R. Florida (1994), A. Saxenian (1991)	teorie učících se regionů	konkurenceschopnost je založena na lepší schopnosti se dále učit	divergence	sociokulturní a institucionální rozdíly	existence pozitivních zpětných vazeb v oblasti učení, přejímání nových technologií a postupů; tržní i mimotržní výměna informací; existence technologické infrastruktury	firmy, instituce, regionální inovační systémy	podpora regionálních inovačních systémů (rozvoj vazeb např. mezi školami, samosprávou a firmami)

6 TEORIE ROZVOJOVÝCH PÓLŮ

1. Teoretická východiska jednotlivých významných politik regionálního rozvoje

Původně byla regionální politika většiny evropských zemí motivována převážně sociálními důvody. Až koncem 50. a začátkem 60. let nabyla na významu ekonomická hlediska, především hledisko růstu a rozvoje. Začal bouřlivý rozvoj prostorových teorií ve všech vyspělých kapitalistických zemích (postupně Německo, USA, Francie, Belgie, V. Británie, Itálie, Polsko).

Při značné generalizaci lze vytýčit tři hlavní směry v prostorových teoriích:

- směr abstraktních, čistě ekonomických modelů a schémat, rozvíjející původní teoretické principy A. Lösche, a to v souladu s nejnovějšími vývojovými tendencemi současné tržní ekonomiky
- směr konkrétních historicko ekonomických analýz a moderních teorií růstu. Jde převážně o francouzské a belgické teoretiky regionální ekonomiky, s čelním představitelem F. Perrouxem
- směr spojující oba předešlé, kladoucí důraz na vědeckotechnický rozvoj jako hlavní růstový faktor (high - tech, invence, inovace, moderní technologie). Tento směr se teprve konstituuje.

1.1. Teorie regionálního rozvoje založené na abstraktním modelovém přístupu

Předním představitelem těchto teorií je Walter ISARD (hlavní dílo "Location of Space Economy). Isard vidí všechno ekonomické dění v prostorové dimenzi a ukazuje, že výroba a její rozmístění v prostoru jsou od sebe neoddělitelné. Pomocí specifických metodologických nástrojů - tzv. dopravního vstupu a substitučního přístupu (substituce dopravních vstupů na jedné straně za vstupy pracovních sil na straně druhé) spojil Isard teorii lokalizace s teorií výroby.

K metodám a technikám tohoto směru analýzy regionálního rozvoje patří například *strukturální analýzy*, metoda *průmyslového komplexu*, *lineární programování*, apod.

1.2. Teorie regionálního rozvoje, založené na teoriích růstu keynesiánského typu a na mobilitě výrobních faktorů

Teorie regionálního rozvoje, založené na teoriích růstu, vycházejí z předpokladu, že ekonomické problémy jsou nedokonalé již svým vytýčením, jestliže se s nimi nezachází jako s problémy rozvoje a růstu. Kdyby v regionech existovala rovnováha, růst by se zastavil. Ve skutečnosti je region vyvíjejícím se systémem, a proto je ho třeba chápat dynamicky. Teoretických východisek a přístupů, vycházejících z teorií růstu, je více. Uvedme zde nyní některé příbuzné směry:

- **Sektorová teorie růstu ekonomické báze regionu.** Podle této teorie je ekonomická báze regionu tvořena třemi sektory (primární sektor - prvovýroba, sekundární sektor - zpracovatelská odvětví, terciární sektor - služby). Růst ekonomické báze regionu pak probíhá ve stádiích od primárního sektoru k sekundárnímu, spojenému s přesunem pracovních sil z priméru do sekundéru. Třetí stadium charakterizuje rychlý růst terciéru

(služeb). Nejnovější fázi představuje růst kvartéru (vědy a techniky). S tím je spojena hluboká konverze průmyslových struktur priméru a sekundéru.³

- **Teorie exportní báze a integrace.** Je v jistém smyslu modifikací teorie sektorové s tím rozdílem, že se exportním odvětvím přisuzuje úloha hnacích odvětví. Ostatní odvětví v regionu se exportním odvětvím přizpůsobují, zabezpečují jejich činnost. Exportem se přitom rozumí vše, co se vyváží za hranice regionálního trhu (především do zahraničí). Teorie exportní báze tedy zakládá rozvoj regionu na programu vývozu (v současné době se značně rozšířila ve spojení s procesy ekonomické integrace, bez vývozních trhů není možná expanze zpracovatelských i jiných odvětví.⁴ Existuje mnoho dalších aspektů teorie exportní báze v podmínkách integrace, a to např. analýza nákladových křivek v mezích nabídky a poptávky, vliv exportních odvětví na multiplikované efekty báze, souběžný rozvoj více odvětví, či specifikace na určité vybrané odvětví a vliv toho na lokalizační faktory a další.

1.2.1. Polarizační teorie regionálního rozvoje.

Dynamické pojetí ekonomické báze regionu přispělo k rozvinutí polarizační teorie regionálního rozvoje. Objektivním předpokladem jejího vzniku je vysoký stupeň rozvoje ekonomiky (proto se s touto teorií setkáváme až v poválečném období v nejrozvinutějších zemích, kde se zformovaly výrazné póly růstu, které svou vysokou vnitřní dynamikou dávají impulsy celkovému rozvoji regionů, zemí a integračních seskupení, strhujíc je do proudu rozvoje). Jedním z výrazných rysů této teorie je skutečnost, že spojuje teorii prostorového uspořádání ekonomické činnosti s teorií hospodářského růstu. Tím se polarizační teorie podstatně liší od jiných teorií hospodářského růstu.⁵

Otcem polarizační teorie je F. PERROUX. Východiskem teorie pólů (princip diferenciací vývoje) je Perrouxova základní teze, vystihující postup hospodářského růstu: "Je to hrubá, ale nepochybná skutečnost; k růstu nedochází na všech místech najednou; růst se projevuje s různou intenzitou v jednotlivých bodech nebo-li v rozvojových pólech; tento růst se šíří různými cestami (kanály) a jeho konečný výsledek pro národní hospodářství je proměnlivý od místa k místu".

Druhým základním principem teorie rozvojových pólů je idea polarizace a hospodářské dominance: rozvíjející se hospodářské jednotky vyvolávají hospodářský rozvoj jednotek s nimi určitým způsobem souvisejících. Dle polarizační teorie je pólem rozvoje hnací ekonomická jednotka (hnací firma) nebo soubor vytvořený z takových jednotek. Podnik, obor či odvětví nebo kombinace odvětví jsou hnací jednotkou tehdy, když na ostatní jednotky, k nimž mají nějaký vztah, působí jako hnací síly ekonomického rozvoje, vyvolávající impulsy k rozvoji. Hnacím podnikem či odvětvím je takový podnik či odvětví,

---

³ Tato teorie je vhodná pro koncipování růstu ex ante v prognózách i pro analýzu vývoje ex post, která má ukázat hlavní vývojové tendence báze v minulosti a budoucnosti.

⁴ Omezené odbytové možnosti mají vůči exportním odvětvím regionu restriktivní účinky. Naráží se např. na tyto překážky:

- celní omezení
- devizová omezení, nereálné devizové kursy (proexportně stanovené kursy mohou působit příznivě na rozvoj exportních odvětví regionu)
- absence ochranné politiky státu (možnost použití ochranné politiky pro záchranu či ochranu exportního odvětví regionu se v důsledku integračních procesů stále zužuje)

⁵ Teorie rozvojových pólů ve své klasické podobě byla především vytvořena v padesátých letech jako nástroj ovlivňování a řízení hospodářského rozvoje země. Tato teorie usiluje o formulování podmínek hospodářského růstu dané oblasti. Její význam zpočívá především v tom, že vystihuje podmínky, za kterých může být hospodářský vývoj dané oblasti urychlen. Tato teorie se v pravdě již stala nástrojem regionální politiky.

kteří při zvyšování svých výstupů způsobuje současně zvýšení výstupů (a nákupu výrobních a jiných služeb) jiných podniků či odvětví.

Na rozdíl od hnacího podniku či odvětví se potom ostatní podniky či odvětví nazývají hnanými. Podle tohoto pojetí je pak hospodářský rozvoj výslednicí působení hnacích jednotek na jednotky hnané.

Póly rozvoje vyvolávají v oblasti své působnosti toky zboží a služeb po linii dodavatelských (proti proudu) i odběratelských (po proudu) vztahů. Umožňují vznik nových nebo způsobují rozšiřování existujících navazujících výrobních a služeb jak po horizontální, tak i po vertikální linii. Jsou tedy činitelem ekonomického růstu, přičemž vedle hlavních pólů a pod jejich vlivem vzniká řada pólů vedlejších (bočních).

Polarizační teorie není jen teorií absolutní koncentrace ekonomických aktivit do jednoho bodu. Naopak zakládá tendenci k vytváření hierarchické struktury, pro níž je charakteristická existence hlavního města státu, národní metropole při současném rozvoji regionálních rozvojových pólů (regionální metropole) v regionech, a dalších vedlejších a bočních pólů a os rozvoje.

Jednotlivé polarizační efekty jsou v teorii rozpracovány konkrétněji. Rozpracování vede k pojmu hnací oblast, kterou představuje region, v němž dochází k soustředění více pólů rozvoje, a hnaná oblast, kterou představuje region, v němž se soustřeďuje více vedlejších, bočních pólů, resp. kde se rozvíjejí ekonomické aktivity závislé svými výstupy na poptávce podniků hnací oblasti, nebo odkud přicházejí do hnacích podniků a odvětví pracovní síly. Polarizační teorie tak dokumentuje příspěvek polarizace k rozvoji pólů i rozvoji periferních oblastí.

Polarizační teorie rozeznává čtyři základní typy polarizace (Davin, 1964):

- **polarizace technologická a technická**, založená na koncentraci nové techniky a technologie v pólech růstu
- **polarizace důchodová**, příjmová, při které pól rozvoje působí ke koncentraci a růstu příjmů v důsledku rozšiřování služeb, tedy opírající se o vyvolanou poptávku a z ní plynoucí zisk
- **polarizace psychologická**, založená na optimistické anticipaci budoucí poptávky v hnané oblasti
- **polarizace geografická**, spočívající na koncentraci ekonomické aktivity v určitém geograficky vymezeném území.

Póly rozvoje, osy rozvoje a polarizované oblasti jsou tedy projevem regionálního rozvojového růstu a polarizační teorie se stala základní formou regionálního rozvoje v mnoha zemích.⁶

Praktické uplatnění polarizační teorie je spojeno s řadou úskalí. K nim patří volba míst, která mají být podporována jako rozvojové póly, tendence ke stěhování obyvatelstva do rozvojových pólů, neochota ostatních sídel přijmout prioritu rozvojových pólů, aj.

Hlavní přínos klasické teorie rozvojových pólů lze spatřovat v tom, že odhaluje nerovnoměrnost uspořádání hospodářství v dané zemi (regionu) s tím, že nás upozorňuje na existenci jednotek ovládaných a jednotek ovládajících. Další předstí teorie rozvojových pólů je, že poskytuje dynamický obraz hospodářství v dané zemi (regionu), přičemž vychází z obecné tendence k prostorovému soustředění výrobních sil v meziregionálním měřítku a současně přitom poskytuje podklad k uvážlivé decentralizaci podporou vzniku nových

---

⁶ Vyskytují se i názory, že jsou známy i příklady ekonomického růstu bez pólů rozvoje, a že tedy póly nejsou nezbytnou podmínkou každého růstu. Jako příklad zemí bez růstových pólů se nejčastěji uvádějí:

- Švýcarsko, kde např. cestovní ruch není koncentrován do pólů, ale naopak je rozptýlen po celé zemi
  - Dánsko, jehož prosperita se zjevně nezrodila ani netrvá díky působení velké hnací průmyslové firmy
- Tyto připomínky však nijak nesměřují proti teorii pólů jako celku, spíše je poukazováno na existenci výjimek.

rozvojových pólů v měřítku makrooblastním. (pojem "soustředěná decentralizace", resp. decentralizovaná koncentrace").

Teorii rozvojových pólů bylo věnováno zejména v 70. letech množství diskusí, další pozornost v této problematice může věnovat jednomu modelu, který v rámci teorie rozvojových pólů vznikl, a to model protikladu rozvojového střediska a periférie (Friedmann, 1968), který podstatně obohacuje teorii rozvojových pólů o prostorové hledisko, jež je nyní středem naší pozornosti.

Rozmístění míst, na kterých nastává hospodářský růst a problémům rozmístění investic jsou věnovány práce prof. J.R.Friedmanna. Sestavením modelu střediska a periférie i postupným zvyšováním jeho specifčnosti a úrovně detailu se Friedmann přiblížil skutečným problémům regionálního rozvoje, totiž normativním otázkám. Hlavní jeho příspěvek k teorii rozvojových pólů spočívá v odhalení nedostatečnosti pojmů. Usiluje o bohatší a členitější popisný a normativní model prostorových důsledků hospodářského vývoje určité oblasti. Jeho práce se netýkají např. klasických problémů meziodvětvových a mezisektorových vztahů při rozlišování hnacího a hnaného hospodářského odvětví, ale obrací se přímo ke skutečným problémům regionálního rozvoje v geografickém prostoru a pomocí modelu protikladu rozvojového střediska a periférie představuje zrod teorie "polarizovaného vývoje", který nepokrývá jen úzký výsek ekonomických proměnných, ale výslovně je věnován také společenskému, politickému a kulturnímu vývoji v geografickém prostoru.

Na příkladě Venezuely se Friedmann zabývá problematikou regionální politiky. Rozlišuje přitom 4 fáze hospodářského vývoje země:

- předprůmyslovou
- přechodnou
- průmyslovou
- poprůmyslovou (postindustriální)

s tím, že problematika regionální politiky je nejvýraznější ve druhé fázi, tedy v období přechodu.

Přechodná fáze je obdobím industrializace. hospodářský vývoj země postupuje od první předprůmyslové fáze (ekonomika kolonizačního typu), kdy rozvoj vychází z hlavních dopravních středisek. Obraz počátečního stavu vychází z předpokladu, že v dané zemi existují značné rozdíly mezi jednotlivými regiony a že jejich vzájemné vztahy jsou velmi malé a zejména jednostranné (neustále zvýhodňující metropoli - středisko na úkor periférie). Periferie je udržována ve stavu relativní zaostalosti, neschopna vlastního hospodářského růstu. Tento protiklad hospodářství se promítá do prostorového uspořádání země.⁷ Za předpokladu, že hospodářství dané země je otevřenou soustavou, je proces hospodářského rozvoje vyvolán zevně, počátečním podnětem rozvoje je pak vývoz surovin a zemědělských výrobků. důležité je zde doporučení, aby další vývoj vzájemných vztahů střediska a periférie byl řízen (ovlivňován) v tomto směru:

a) Společensko-hospodářské hledisko

- úspěšné využití růstu vývozních odvětví pro růst jiných hospodářských sektorů závisí na společensko-politické skladbě dané země a na rozložení příjmů a výdajů uvnitř země

---

⁷ Přitom protiklad mezi střediskem a periferií nemusí být uplatňován jen v oblastech, které dnes procházejí stádiem industrializace. Změna měřítka umožnila zkoumat protiklad střediska a periférie jako rozdíl např. mezi Evropou a Severní Amerikou na jedné straně a Jižní Amerikou, Afrikou Asií na straně druhé (tedy dnes globální problém chudých a bohatých zemí).

- je třeba usilovat o rozvoj místních činností. Proto je třeba podporovat místní investice a vybudovat celostátní síť infrastruktury
- to vše závisí na schopnostech místního vedení, je proto třeba v příslušné míře podporovat decentralizovanou správu země

b) Prostorové hledisko

- hospodářský růst probíhá v soustavě městských regionů, které se stávají "stavebními kameny", kolem kterých je vytvářen "ekonomický prostor", jeho vývoj směřuje ke zvýšení integrace země
- "místa v ekonomickém prostoru" se zde míní města, neboť aglomerační (urbanizační a lokalizační) výhody přitahují do měst hospodářský růst
- tempo hospodářského růstu celé země závisí na velikosti sféry vlivu hlavního střediska
- velikost spádové oblasti (sféry vlivu) daného střediska měřená počtem obyvatel závisí na velikosti tohoto střediska
- hospodářský růst v oblasti je funkcí vzdálenosti od střediska
- růstový potenciál v oblasti položené mezi dvěma sousedními městy je úměrný součinnosti velikostí obou měst a nepřímo úměrný vzdálenosti od těchto dvou sousedních měst (odvozeno z klasického modelu přitažlivosti)
- hospodářský vývoj má tendenci postupovat po úrovních hierarchie od vyšší úrovně k nižší

Dále je dovozováno, že stupeň hospodářského rozvoje přímo souvisí s vývojem rozvinuté a vzájemně propojené funkční hierarchie měst (ve smyslu střediskové teorie - viz Leitbild), a že tento růst je jistým způsobem úměrný stupni prostorového soustředění (velikost prostorového soustředění je modifikováno pracovní dojížděnkou. V zájmu podpory obecného hospodářského rozvoje je doporučováno stimulovat vývoj hierarchického uspořádání měst, jakožto prostředku, který integruje periferii se střediskem.

Friedmann definuje svou vlastní soustavu oblastí, a to:

- oblasti homogenní
- oblasti vzájemně závislé

Pod pojmem homogenní oblast rozumí přitom oblast, ve které je maximální vnitřní homogenita prostorového uspořádání těch jevů, které jsou ze zkoumaného hlediska důležité. Homogenní oblast současně vykazuje maximální vnější heterogenitu, odlišuje se tedy svým prostorovým uspořádáním od oblastí sousedních. Jako vzájemně závislé jsou označovány polarizované oblasti, ve kterých pohyb zboží i informací směřuje převážně do střediska, do jádra. Oblasti, ve kterých existuje výše popsany protiklad střediska a periferie, jsou oblasti polarizované. Uvnitř těchto polarizovaných oblastí jsou rozlišovány následující typy podoblastí, které tvoří polarizovanou oblast:

1. jádro (rozvojové středisko, rozvojový pól)
2. rozvojová oblast přechodu
3. upadající oblast
4. pomezí přírodních zdrojů
5. oblasti speciálních problémů

Druhá až pátá podoblast jsou součástí periferie. Rozvojovou oblast přechodu (2) tvoří osídlená území s předpokladem dalšího hospodářského růstu, podobně jako u jádra, i ve druhé oblasti je počet přistěhovalých vyšší než počet vystěhovalých. Upadající oblast přechodu (3) jsou staré (kdysi rozvojové) zemědělské i průmyslové oblasti, které se nacházejí v období hospodářské stagnace či dokonce úpadku. Jejich vlastní zdroje neumožňují zrychlení hospodářského vývoje, počet vystěhovalých charakteristicky převyšuje počet přistěhovalých. Pomezí přírodních zdrojů (4) je oblastí nového osídlení, ve kterém hospodářský rozvoj teprve začíná; jeho podnětem je buď rozvoj zemědělské výroby nebo těžba surovin. Pro tuto oblast jsou charakteristická malá města. Počet přistěhovalých je vyšší než počet vystěhovalých.

Oblasti speciálních problémů (5) mohou být oblasti národnostních menšin, oblasti cestovního ruchu apod.

První 4 typy jsou vzájemně vylučné a vyčerpávající, lze jich použít k regionalizaci. Jejich hlavní cena spočívá v tom, že jsou použitelné v jakémkoliv polarizované oblasti libovolného měřítka. tento návrh tak představuje úspěšný pokus o geografickou typologii polarizovaných oblastí a jejich vnitřní skladby.

Friedmannovo dílo v sobě spojuje přístup nejméně 3 vědních disciplin: ekonomie, sociologie a geografie.

Obdobný způsob prostorové aplikace teorie rozvojových pólů nejdeme také v pracích francouzského profesora J.-D. Boudevilla (1966). Ten ve svých rozborech směrů vývoje prostorového uspořádání francouzského hospodářství použil pojmu "nosná soustava měst". Boudeville rozlišuje homogenní, polarizované a plánované oblasti zjišťuje, že polarizovaná oblast může existovat v jakémkoliv prostorovém měřítku. Polarizované oblasti malého měřítka se vyznačují tendencí skládat síť, soustavu tvořící polarizovanou oblast většího měřítka (vyšší úrovně). Boudevillova koncepce byla využita v prostorovém plánu Francie: byly zde vymezeny (1) tři homogenní oblasti (Paříž, Východ a Západ), (2) osm polarizovaných oblastí se středisky (póly), které jsou nazvány "vyrovnávací metropole" a (3) dvacet jedna plánovaných oblastí, pro něž budou zpracovány krátkodobé plány na rozmístění investic. Cílem této politiky bylo přitom soustředit investice v osmi regionálních (vyrovnávacích) metropolích; cílová velikost každé z těchto metropolí byl aspoň 1 milion obyvatel. Vznikla tak výše zmíněná "nosná soustava měst", tj. taková síť středisek, ve které je maximalizována vzájemná závislost periferie a střediska každého polarizovaného regionu tak, že původně neuspořádané vztahy by byly (pokud je to výhodné) orientovány ve směru vytvářené hierarchie. Tento postup francouzské regionální politiky byl označován za "politiku podpory prostorové integrace mezi střediskem a periferií na vnitrooblastní úrovni (uvnitř mezooblasti) a současného vyrovnávání nerovnováhy mezi Paříží (jakožto střediskem) a zbývající částí státu (jakožto periferií) na mezioblastní úrovni (v rámci celého státu)".

Závěrečná shrnutí

Jednou z nejvýznamnějších předností teorie rozvojových pólů je, že zobrazuje vývoj daného hospodářského sektoru, případně vývoj dané oblasti. Zobrazuje určitou vývojovou etapu, která má svůj počátek (vznik rozvojového pólu nebo rozvojového střediska a konec (jestliže hnaná jednotka předčí stupněm hospodářského rozvoje jednotku hnací). Návaznost jedné vývojové etapy na etapu následující je přitom neustále diskutována jako významný i praktický problém.

Pravděpodobnostní charakter klasické teorie rozvojových pólů i modelu protikladu rozvojového střediska a periferie vyplývá z podstaty klíčového pojmu externích úspor⁸ a aglomeračních výhod - samotný předpoklad jejich výskytu je pravděpodobnostní.

Idea polarizace, z níž vychází klasická teorie rozvojových pólů i model protikladu rozvojového střediska a periferie, předpokládá existenci funkční dominance jedné hospodářské jednotky (Perroux) nebo jedné oblasti (Friedmann) nad druhou. Teorie rozvojových pólů takto respektuje uplatnění principu hierarchie při hospodářském vývoji země.

Klasická teorie rozvojových pólů neusiluje o výklad prostorového uspořádání v geografickém prostoru. Perroux pod pojmem "rozvojový pól" rozumí hospodářské odvětví (sektor), které prochází obdobím rychlého hospodářského růstu a pozitivně ovlivňuje růst

---

⁸ pod pojmem "externí výhody" rozumíme všechny výhody, které jeden výrobce poskytuje zdarma a i bezděčně jinému výrobcí, aniž by ho to něco stálo a aniž by to zamýšlel. Jsou to výhody, které působí mezi firmami navzájem, nezávisle na jejich geografické poloze a vyplývají zejména z účinnějšího společného využívání výrobní a nevýrobní infrastruktury, služeb a terciárního sektoru vůbec, ze vzájemné prostorové blízkosti odběratelů a dodavatelů, kvalifikovaných pracovních sil, atd.

závislých (nebo souvisejících) hospodářských odvětví. Neuvažuje přitom o prostorových vztazích hnacího a hnaného odvětví.

Teprve koncepce "rozvojových center" (Boudeville, Friedmann) využila pojmové soustavy teorie rozvojových pólů k rozborům prostorového uspořádání. Friedmann definuje "rozvojové centrum" jako oblast (území), která prochází obdobím růstu dříve než oblasti sousední, a která pozitivně ovlivňuje růst sousedních nebo závislých oblastí.

Použitelnost v oblasti libovolného měřítka je jednou ze zdůrazňovaných předností modelu protikladu rozvojového střediska a periferie. Nejčastěji je tento model používán v měřítku makro- a mezoregionálním.

Teorie rozvojových pólů i model protikladu mezi rozvojovým střediskem a periferií jsou používány zejména při rozboru a koncepci uspořádání sekundárního sektoru lidských činností. Přitom nezbytně pojem externích úspor, které vznikají v okruhu daného rozvojového pólu nebo rozvojového střediska, musí zahrnovat činnosti terciárního i kvartérního sektoru.

Slučitelnost obou teorií byla již několikrát zdůrazněna. Např. se dospívá k závěru, že růst mezoregionálních středisek (který je pokládán za příznak rozvojového střediska) souvisí s postavením střediska v hierarchii středisek, a že růst mikroregionálních středisek souvisí se vzdáleností střediska od středisek vyššího řádu.

Závěrem je nutné také vyjasnit vztah polarizační teorie k tzv. teorii rovnovážného rozvoje. Vlády mají při omezených prostředcích vždy v podstatě dvě možnosti: buď rozptýlí dané a omezené prostředky na rozvojové investice poměrně rovnoměrně po celém území (plošně), pomoci každé ze zaostávajících oblastí a zabezpečit sice pomalý, ale rovnovážný růst (?). Druhou možností je koncentrovat rozvoj na několik vybraných cílů a omezené prostředky použít metodou silných nárazových dávek. Regionální teorie v posledních letech celkem jednoznačně spěje ke druhé z těchto alternativ, na čemž má zásluhu právě stále výrazněji se prosazující teorie polarizovaného rozvoje. Teorie polarizovaného rozvoje tak jasně deklaruje, že silné póly rozvoje jsou schopné utáhnout za sebou v procesu růstu nejen ekonomiku jako celek, ale též vyvolat růst zaostalých oblastí.⁹

---

⁹ Není tak teorií rovnovážného rozvoje ani nechce být teorií oblastního vyrovnávání. Zvýšení ekonomické úrovně zaostávajících oblastí je podmíněno předcházejícím nebo alespoň současným paralelním rozvojem hnacích (táhnoucích) oblastí.

7 HLAVNÍ DRUHY MODELŮ REGIONÁLNÍHO ROZVOJE

1. Metoda SWOT

Koncepční programovací a projekční metoda SWOT (z angl. Strengths-Weaknesses-Opportunities-Threats, tj. silné stránky - slabé stránky - příležitosti - ohrožení) je standardní metodou, používanou nejen v rozvoji regionů, měst a obcí, ale i v rozvoji podniků. Jejím principem je jednoduchá, ale výstižná a pokud možno vyčerpávající a objektivní charakteristika předností a slabin zkoumaného objektu a z nich vyplývajících příležitostí k rozvoji, jakož i možností jejich ohrožení a ztráty. Přitom je zřejmé, že akcentováním silných stránek a naopak důrazem na odstraňování nebo alespoň oslabování slabin roste pravděpodobnost realizace "příležitostí" a omezuje se dopad pojmenovaných "ohrožení". Jedním z problémů (kromě formulace jednoduchých formulací) je pojmenování podstatných záležitostí a eliminací věcí druhořadých). Proto je doporučováno pracovat metodou komparativního srovnání a hodnocení, tj. srovnávat situaci daného objektu se situací podobných objektů.

1.1. Analýza komparativních výhod

Komparativní metoda (comparativ advantage) má v metodě SWOT významnou úlohu. Je převzata z obecné ekonomie. Zákon komparativní výhody říká, že daná země (region) by se měla specializovat na výrobu a vývoz takových komodit, jež je schopna vyrábět s relativně nižšími náklady a že by měla dovážet ty statky, které vyrábí s relativně vyššími náklady. Struktura obchodu (výměny) by tedy měla určovat komparativní výhoda. Postup analýzy při zkoumání silných a slabých stránek regionu, města má rovněž vycházet z analýzy komparativních výhod, které směřují podnikatele a lidi vůbec do jejich specifických činnosti, pro které mají v daném regionu své specifické předpoklady. Odvětví a výroby, v nichž má region určitou komparativní výhodu, závisí na jeho vybavenosti výrobními faktory (v porovnání s jinými regiony). Výrobní struktura regionu je objektivně závislá na jeho vybavenosti výrobními faktory a program rozvoje regionu, města, obce nemůže tuto závislost ignorovat, zrušit nebo jiným nahradit. Daná výrobní struktura je ovlivnitelná rozvojovým programem jen za cenu porušení principu komparativních výhod a snížení alokační alokační efektivity. O jejich změnách (tedy konverzi struktury regionu) musí v zásadě rozhodovat trh a rozvojový program regionu by měl tržní síly respektovat, nemá-li být programem neefektivnosti.

Respektování zákona komparativních výhod a závislosti výrobní struktury na struktuře vybavenosti regionu však nemůže znamenat jejich absolutní neměnnost a petrifikaci dané výrobní struktury. Metoda SWOT předpokládá, že rozvojový program bude aktivně vyhledávat činnosti, v nichž má region komparativní výhody, a bude podporovat a urychlovat jejich rozvoj, avšak jen prostředky, které jsou konformní s existencí trhu, a to zejména podporou rozvoje malého a středního podnikání v regionu, regionální infrastruktury, investic do lidského potenciálu a vědeckovýzkumného potenciálu regionu včetně firemní výzkumné a vývojové báze.

1.2. Pozitivní vize budoucnosti regionu

Při dosavadních aplikacích metody SWOT není znám cíl, respektive cíle rozvoje daného prostoru. To vede k tomu, že metoda preferuje analýzu před projekcí, statistiku před tvorbou rozvojového programu. Orientace převážně na analýzu nemůže postačovat potřebám městského nebo regionálního managementu, který se musí vždy více zaměřovat na koncepce, programy, projekty a konkrétní akce. S tím souvisí, že v regionálních dokumentech právě ony

jsou rozhodujícím aktérem na trhu. Management obce, města a regionu se však bez úzké součinnosti s velkými podniky regionu a s celou sférou malého a středního podnikání neobejde. Zaměření do budoucnosti však vždy vyžaduje tvorbu vize.

Každá země, každý region město nebo obec potřebuje:

- pozitivní vizi své vlastní budoucnosti
- politiky, kteří o správnosti této vize přesvědčí občany státu, regionu, města, obce
- racionální transformační strategii v hospodářské i sociální oblasti

Jde o formulaci silné, jasné, oslovující vize budoucnosti a o nalezení proveditelné strategie jejího dosažení.¹⁰

Zkušenosti ukazují, že zpracování vize budoucnosti se jeví jako dobrá možnost zdokonalení a doplnění metody SWOT. dosavadní převážně analytický charakter metody se tím změní na charakter analyticko-projekční, což by v návaznosti na další krok - zpracování studie proveditelnosti a strategického plánu - přiblížilo použití metody SWOT potřebám manažerského týmu obce, města a regionu. Celkový postup metody je znázorněn na následujících obrázcích.

1.3. Informační systém pro metodu SWOT

Speciální informační systém pro aplikace metody SWOT dosud nebyl vytvořen. Informace pro metodu SWOT mají zabezpečit možnost vytvoření vize regionu, obce nebo města v dlouhodobějším horizontu a při respektování konkurence na světovém trhu a z hlediska kooperace i konkurence se srovnávanými či srovnatelnými regionu, městy a jejich sítěmi. Vzhledem k povaze vize jako obrazu budoucnosti půjde nikoli o statistické údaje, nýbrž o informace na bázi aproximace dosavadních a založení nových trendů rozvoje pravděpodobnostní povahy. Údaje mají napomoci hledání perspektivní strategie v těch směrech:

- podporovat existující trh
- podněcovat nové tržní iniciativy
- rozšiřovat a diverzifikovat ekonomickou základnu
- stimulovat ekonomický růst a tvorbu nových pracovních příležitostí
- soustředit se na to, jak věcně postihnout:
  - hlavní soutěžní síly a způsob jak jich využít
  - slabiny místní ekonomiky a způsob, jak je minimalizovat
  - hledat nové příležitosti k rozvoji obce, města, regionu
  - předem odstraňovat možné hrozby rozvoje

K nejdůležitějším informacím patří informace umožňující komparace v mezinárodním měřítku, především v měřítku evropského trhu.

1.4. Úloha regionálního managementu při aplikaci metody SWOT

Úloha regionálního managementu při aplikaci metody SWOT je rozhodující. Ze základů územní správy a samosprávy se vynořují 2 výrazné postavy – komunální politik a regionální manažer. Osobnosti tohoto druhého typu – municipální manažeři garantují vysoce profesionální řízení města, resp. regionu.

---

¹⁰ to platí i pro rozvoj obce, města a regionu. Starostové, primátoři a zastupitelé musí mít nejprve jasnou představu o budoucím obrazu své obce, města, regionu, a pak musí mít také schopnost komunikovat tak, aby tuto vizi pochopili všichni občané či jejich podstatná část a jednali v zájmu naplnění této vize. Proto je nezbytné v prvé řadě vypracovat tuto vizi. Teprve formulování vize, dosažení konsenzu o této vizi může poskytnout autorskému týmu, zpracovávajícímu rozvojový program podle metody SWOT, vhodnou základnu pro komparaci.

1.5. Obecné a speciální gravitační modely

Gravitační modely jsou založeny na předpokladu, že intenzita toků (migrace, dojíždka za prací, za nákupy) mezi lokalitami i a j jsou kladnou funkcí součinu počtu jejich obyvatel a zápornou funkcí vzdálenosti mezi nimi:

$$M_{ij} = k \cdot \frac{P_i P_j}{D_{ij}^2}, \text{ kde}$$

M_{ij} - intenzita toků mezi lokalitami i a j

P_i, P_j - počet obyvatel lokality i a lokality j

D_{ij} - vzdálenost mezi lokalitami i a j

k - konstanta

pozn.: blíže viz speciální přednáška gravitační modely

Exportní modely dávají představu o velikosti exportu:

$$X_{ij} = c \cdot \frac{Y_i Y_j}{D_{ij}^2}, \text{ kde}$$

X_{ij} - objem exportu firmy

Y_i, Y_j - objem příjmů obyvatelstva daného regionu i a exportního regionu j

c - konstanta

- dále xeroxovaný text

1.6. SCHADE - model

Model SCHADE představuje metodu pro výběr ekonomických aktivit, které by měly být v daném regionu podporovány. metodologickou základnou tohoto přístupu vyvinutou J. A. Van der Vlistem je model, jehož pomocí byla prováděna simultánní analýza vztahující se k podílu (SHAre) a rozvoji (Development) jednotlivých ekonomických aktivit.

Podle modelu SHADE byl relativní podíl a rozvoj činností ve zkoumaném regionu porovnáván s tzv. "relativním regionálním profilem", který byl definován jako míra, kterou se profil nějakého regionu liší od profilu "průměrného regionu" v referenčním prostoru.

V podstatě lze rozlišit 4 skupiny ekonomických činností:

- činnosti, které jsou v daném regionu zastoupeny silněji a v posledních letech dosáhly podstatnějšího rozvoje než byl rozvoj v referenčním prostoru
- činnosti, které jsou v daném regionu zastoupeny silněji, avšak v posledních letech jejich vývoj zaostával za vývojem v referenčním prostoru
- činnosti, jejichž zastoupení v daném regionu je podprůměrné, avšak v posledních letech se rozvíjely silněji než tyto činnosti v referenčním prostoru
- činnosti, které jsou v daném regionu zastoupeny jen podprůměrně a jejich vývoj zaostává za vývojem v referenčním prostoru

Výsledkem této analýzy je seznam slabých a silných stránek regionu. Slabé stránky mohou přitom sloužit jako startovací body pro akce regionálních a místních orgánů a subjektů, silným bodům a činnostem by měla být i nadále věnována pozornost a podpora, aby se zabránilo jejich relativní ztrátě důležitosti.

Výše uvedenou analýzu lze provádět metodicky následovně:

- nejprve jsou všechny činnosti klasifikovány jako slibné a neslibné. Neslibné jsou pak rozděleny na činnosti, které nemají vůbec žádnou šanci a pro které by měla být navržena

strategie jejich podporovaného ukončení. Neslibné, ale ustálené činnosti mají být podrobeny individuálnímu posouzení.

- Slibné činnosti jsou rozděleny na ty, které jsou rozděleny na ty, které jsou již v regionu přítomny a na ty, které tam ještě nejsou. U činností, které se v regionech dostatečně nerozvíjely, přestože jejich profil činnosti je slibný, se doporučuje konzultace s podnikatelskými kruhy s návrhy specifických akcí pro jejich podporu, resp. doporučení pro odporu té skupiny činností, jimž se v regionech daří .
- Po analýzách slabých a silných stránek následují srovnání, zjišťování překážek, konzultace s podnikatelskými kruhy, návrhy akcí regionálních i nadregionálních orgánů.
- Hospodářské činnosti v regionu nespočívají jen v inovačních siných aktivitách, analýzy a doporučení se zaměřují rovněž i na ostatní aktivity, které nemusí být bezpodmínečně posuzovány jako slibné, ale pro region představují značný potenciál zaměstnanosti. Proto se vybírají i takové činnosti, které nemají charakter technické inovace, ale slibují plnit v příštích letech důležitou funkci z hlediska zaměstnanosti (celkový postup analýzy je znázorněn na následujícím obrázku).

1.7. Koncepce **PROFILU** kombinované s modelem **SCHADE**

- Prvním krokem aplikace modelu je určení toho, jaké musí být splněny podmínky pro každý sektor (odvětví) v regionu k tomu, aby byly zajištěny dobré vyhlídky růstu. Odvětvové (sektorové) výstupy se kombinují do matice, obsahující požadavky všech odvětví a jejich příspěvky k správnému fungování všech odvětví. V podstatě může být matice naplněna znaménky + a 0. +++ znamená, že příslušná vlastnost je pro funkci odvětví velmi důležitá, 0 znamená, že je pro odvětví nezajímavá.
- Druhým krokem je sestavení zvláštní matice podle požadavků a podle regionů. Sloupce matice ukazují, do jaké míry daný region uspokojuje podmínky rozmístění v regionu (+++ jsou-li podmínky zcela splněny, 0 nejsou-li splněny vůbec).
- Třetí krok - srovnání obou matic ukazuje, kde se profil regionu odchyluje od požadavků odvětví (příklad viz následující tabulka a vysvětlení).

1.8. Gierschův model zrušení celní bariéry

Model spadá do teorie zahraničního obchodu. Jde o teoretickou konstrukci, která řeší umístění firmy v homogenním prostoru, rozděleném na dvě země, mezi nimiž existuje celní bariéra. Gierschův model tvrdí, že po zrušení celní bariéry se změní tzv. obchodní rádius firmy a firma bude mít tendenci umístit se v centru spojeného hospodářského prostoru, který už není omezován rozdělením celní bariérou (např. vliv zrušení celních hranic mezi zeměmi EU). Teoretický výsledek: nadbytek pracovních míst v centru, nedostatek v okrajové zóně. Gierschův model tak dokumentuje tendenci koncentrace ekonomických aktivit v centrálním prostoru EU a uplatnění gravitačních, centripetálních a centrifugálních sil ¹¹. Grafické znázornění modelu je uvedeno dále.

---

¹¹ centrifugální síly - síly vytvářené tržní ekonomikou, které vyvolávají tendenci firem lokalizovat své aktivity v periferních regionech, kde využívají volných pracovních sil, levných podniků a jiných výhod zaostávajících regionů

Výchozím bodem je obrovský homogenní prostor, obklopený nepřekonatelnou bariérou, ve kterém je rovnoměrně rozložená populace, a kde nejsou žádné rozdíly mezi reigony. Za takových podmínek bude umístění firem dáno převážně dopravními náklady. Protože tyto náklady jsou závislé na vzdálenosti, budou mít ekonomické aktivity tendenci umístit se v centru ekonomického prostoru (výsledkem bude nadbytek pracovních míst v centru a nedostatek pracovních míst a tím hrozba nezaměstnanosti v okrajové zóně).

Dále je zaveden předpoklad, že původně homogenní prostor je rozdělen mezi dvě země, a že je mezi nimi celní bariéra, ve které platí:

L - umístění firmy před vznikem bariéry GB

LH - obchodní radius firmy A

X,Y - dvě země po rozdělení homogenního ekonomického prostoru celní bariérou

Vznik celní bariéry snižuje obchodní radius firmy A v zemi Y. Uzavřená zóna BCJFG je tedy nedostupná pro výrobky firmy A. Jestliže je K jediný zahraniční přechod, přes který mohou být výrobky firmy A dodávány do země Y, pak obchodní radius firmy A v zemi Y je limitován na oblast se středem v bodě K a KJ jako obchodním rádiusem. Správnou strategií firmy A je pak přemístit se pryč od hranice více ke středu s respektováním hlediska umístění dodavatelů a dílčích národních trhů.

Zruší-li následně země X a Y celní bariéry a vytvoří společnou celní unii, tendence firmy A bude přesídlit k původní hraniční zóně mezi oběma zeměmi. Tato hraniční zóna bude těžit z nových okolností. Zrušení celních bariér a realizace procesů ekonomické integrace tedy obnoví přirozené oblasti, předělené národními hranicemi, a tato změna přispěje k růstu těchto oblastí.

1.9. Soll - model, Ist - model, Will - model

V německé odborné literatuře se již před lety objevil koncept tzv. reálného neboli **Ist - modelu** a jeho porovnání s tzv. **Soll - modelem**, vyjadřujícím ideální systém, který by měl odpovídat normativním požadavkům společenského systému. Model vychází z kritiky reálné skutečnosti a z představy přeměny společenského systému (i systému podnikového) na ideální systém, který by reálný systém mohl nahradit (převzato, či vycházející s filosofických představ I. Kanta).

Existuje ještě třetí přístup, tzv. **teleologický**. Těmito myšlenkami vstoupil do národohospodářské teorie K. ENGLIŠ jako zakladatel a tvůrce teleologické teorie národohospodářské. Vycházel z toho, že základem národohospodářské teorie musí být, podobně jako u každé vědní disciplíny, noetika a logická ujasněnost pojmů, se kterými se pracuje. Teleologický přístup je založen na myšlence, že poznávání a chování ekonomických jevů je vědecky uspokojivé jen tehdy, sledujeme-li v chování všech ekonomických subjektů především účelovost, volbu cílů a prostředků a účelů. Tak se stává národohospodářská teorie nejen vědou o kauzálních procesech, o příčinných faktorech ekonomické aktivity, dynamiky, efektivnosti cenových pohybů, kursových výkyvů a úrokových změn, ale především vědou o účelových souvislostech těchto ekonomických faktorů z hlediska racionality chování subjektů, vědou o mechanismu řízení těchto procesů a o systémových souvislostech. To znamená, že vedle Ist-modelu, který zobrazuje svět, jaký je, a dále vedle Soll-modelu, který zobrazuje svět jaký by měl být, můžeme podle Engliše zobrazit ještě třetí svět, který je chtěn (nazván jako Will-model).

---

centripetální síly - síly vytvářené tržní ekonomikou, které vyvolávají tendenci firem umístit své aktivity do stávajících hospodářských center a vyspělých regionů

1.10. Difúzní imitačně - inovační model

Difúzní imitačně - inovační model navazuje na kapitolu o moderní teorii zahraničního obchodu a o regionálních aspektech evropské ekonomické integrace. Difúzní imitačně-inovační model se orientuje na nejposlednější teorie zejm. německých ekonomů, kteří navrhují využít v procesu evropské integrace heterogenity evropských zemí a nebránit nadměrnou tzv. kohezní politikou Evropské unie inovačnímu pokroku jader, tj. centrálních evropských regionů tím, že by se kohezní fond podporující méně rozvinuté země, nadměrně rozšířil a poškozoval by konkurenceschopnost nejpokročilejších zemí EU. Jde o prostor omezený zhruba městy Lille, Hamburg, Stuttgart, s připojením oblasti Londýna, Pařížské aglomerace a regionů severní Itálie a pobřeží Středozemního moře až ke španělským regionům kolem Barcelony a Valencie. Hranice kohezní politiky Unie je podle německých teorií nutno spatřovat tam, kde je inovátorská činnost těchto pólů - jader rozvoje omezoována podstatným krácením výhod jejich vývojových technologických předností. Difúzní imitačně-inovační model proto pracuje s **blokem inovací v centrech ekonomického rozvoje** - pólech růstu -, a s **blokem imitačních činností v méně rozvinutých regionech**, přičemž inovace se šíří do prostoru cestou difúzních mechanismů s určitým časovým zpožděním. To je v souladu s již zmíněnou polarizační teorií, která tvrdí, že “ekonomický růst se neprojevuje všude a v jednu chvíli, ale objevuje se v bodech - pólech růstu s rozdílnou intenzitou, rozšiřuje se podélně různými kanály a rozdílnými efekty časovými pro celou ekonomiku”.

Teorie dále předpokládá, že zaostalejším regionům a zemím EU přinesou prospěch tzv. **“spread-effects”**¹², vyzařující z vysoce rozvinutých center. Historické údaje podporují předpoklad, že “spread-effects” mají tendenci působit na vyšším stupni rozvoje silněji. Lze předpokládat, že popsané faktory mohou v Unii vyspělých hospodářství působit zčásti proti polarizačním tendencím a mohou vést i k oslabení některých regionálních disparit. Novější teorie však spíše zdůrazňují negativní nebo neutrální dopad evropské integrace na rozvoj okrajových regionů EU.

---

¹² “spread-effects” - vyzařující efekty jsou pozitivní rozvojové efekty, vyzařující z vyspělých oblastí. Zahrnují vzrostlou poptávku po výrobcích zaostalejších oblastí, předávání technologických informací či přemísťování závodů do zaostalejších oblastí, čímž se reaguje na rozdíly ve mzdách.

8 Klasická teorie centrálních míst

Základy teorie centrálních míst vypracoval v 30. letech německý geograf CHRISTALLER, a dále ji rozpracoval německý ekonom LÖSCH ve 40. letech. Oba teoretikové se shodují v představě o prostorovém uspořádání obchodů pro optimální distribuci *jednoho* zboží; rozchází se však pokud jde o lokalizaci obchodů pro *mnoho* druhů zboží. Christaller vycházel od největšího centra a postupoval "zhora dolů", Lösch naopak vyšel od nejčastějšího zboží a postupoval "zdola nahoru" (tento přístup je bližší hustě osídlené krajině, jako je zázemí měst). Löschova "ekonomická krajina" se používá pro rozmístění průmyslu a Christallerova hierarchie je základem při analýzách maloobchodu a služeb.

Tržní oblast pro zboží

Předpokládejme, že shodní spotřebitelé jsou pravidelně rozmístěni na nekonečné rovině a mohou se pohybovat v libovolném směru, který si vyberou (tuto plochu obvykle nazýváme "dopravní povrch"). Obchodník chce prodávat zboží x a nabízí je zákazníkům za cenu p . Zákazník, aby mohl zboží koupit musí ještě zaplatit $m \cdot t$ za návštěvu prodejny (m je např. počet km, t jsou náklady na 1 km - obr. 3.1), takže skutečná cena, kterou zaplatí za zboží je $p + m \cdot t$. Každý zákazník má křivku poptávky po zboží x takovou, že úměrně stoupající ceně klesá poptávka po zboží (viz obr. 3.2). Tato křivka poptávky je stejná pro každého zákazníka. Při ceně p je spotřeba q_1 , při ceně $p + m \cdot t$ je spotřeba q_2 . Spotřebované množství je tedy *funkcí ceny*, kterou platí spotřebitel ve svém bydlišti. Protože doprava je stejná ve všech směrech, je možné sestavit *kužel poptávky* kolem prodejny. Kužel vyjadřuje klesající objem poptávky (spotřeby) se vzdáleností, způsobený vzrůstem ceny v důsledku zvýšení dopravních nákladů (obr. 3.3). Ve vzdálenosti r je cena $p + r \cdot t$ (obr. 3.1) a spotřebované množství je nulové (obr. 3.2). To je maximální ekonomický dosah prodejny. "Ideální" tržní oblast prodejny je tedy kruh o poloměru r .

Sít' prodejních oblastí pro jedno zboží

Jaké bude uspořádání kuželů v rovině, máme-li jich umístit maximum? Rozsah prázdné, neobsluhované plochy bude nejmenší a nejvíce obyvatel bude obsluhováno tehdy, jestliže obchody budou hexagonálně uspořádány - každá prodejní oblast bude sousedit se šesti jinými (obr. 3.5).

Ve skutečnosti neexistuje neobsluhovaná plocha *mezi* prodejními oblastmi. Tedy oblasti se překrývají a obchodníci soutěží o zákazníky v oblastech překryvu (obr. 3.6). Pokud zákazníci uvažují racionálně - tedy chtějí co nejvíce dostat za své peníze, budou vyhledávat nejbližší prodejnu, aby ušetřili dopravní náklady (pokud nabídka obchodů je stejná). Oblasti překryvání se rozpůlí a prodejní oblasti se stanou šestiúhelníkovými (obr. 3.7).

Christallerova hierarchie měst

Christaller tvrdí, že každý obchod vyššího řádu určuje centrální místo (středisko), z něhož budou poskytovány také služby a zboží nižšího řádu. Minimální rozsah obchodní oblasti pro zboží nižšího řádu je však menší. Musíme tedy najít bod, ve kterém se obchodník rozhodne pro lokalizaci svého obchodu se zbožím nižšího řádu, pokud nechce obchodovat v již definovaném středisku. Za předpokladu, že existující centra již dodávají všechny druhy zboží, půjde podle Christallera o umístění přesně ve středu mezi třemi původními středisky. Jestliže tento postup opakujeme, vede k vytvoření hierarchie center a obchodních oblastí (obr. 3.9). Každé centrum *nižšího* řádu je umístěno mezi třemi centry *vyššího* řádu. Každé centrum *vyššího* řádu je obklopeno prstencem šesti center *nejblíže nižšího* řádu, umístěných ve vrcholech jeho šestiúhelníků. Na každé centrum vyššího řádu připadají v průměru *tři obchodní oblasti* nejblíže nižšího řádu (jeho vlastní a 1/3 každé ze šesti, které je obklopují a na nichž se dále podílí další dvě centra). Hierarchie středisek je tedy 1, 2, 6, 18, 54 atd. Hierarchie obchodních oblastí je 1, 3, 9, 27, 81 atd.

Řešení je založeno na soutěživosti obchodních oblastí pro různá zboží, vytvořenými za předpokladu, že vyšší centra budou prodávat i všechny druhy zboží nižších center. Christaller proto říká, že systém je organizován na obchodním, *tržním principu*. Postupný vzrůst počtu obchodních oblastí na principu trojic oblastí nižšího řádu vedl Losche k tomu, že soustavu nazval $K=3$ sítí.

Christaller také navrhuje dvě alternativní hierarchie, založené na tzv. *dopravním principu* a *administrativním principu*.

Při použití dopravního principu je každé nové centrum umístěno do středu cest spojujících centra nejblíže vyššího řádu, takže jsou umístěna mezi každou *dvojicí* nejblíže vyšších center (u tržního principu jsou mezi každou trojicí). Výsledná hierarchie je pak odlišná (viz obr. 3.11). Počet středisek je 1, 3, 12, 48, 172 atd. a počet oblastí je 1, 4, 16, 64, 236 atd. Síť je nazývána $K=4$ sítí.

Administrativní princip vyžaduje, aby každé středisko vyššího řádu zcela ovládalo okolních 6 středisek nejblíže nižšího řádu (obr. 3.12). Počet center je 1, 6, 42, atd. a počet oblastí je 1, 7, 49 atd. Síť je nazývána $K=7$ sítí.

Stupeň centrality měří následujícím:

$$T_g$$

$$Z_z = T_z - E_z * (----)$$

$$E_g$$

kde Z_z = stupeň centrality

T_z = počet telefonních stanic v centrálním místě

E_z = počet obyvatel centrálního místa

T_g = počet telefonních stanic zkoumané oblasti

E_g = počet obyvatel zkoumané oblasti

Doplnění: GEOGRAFIE SLUŽEB

Vzhledem k tomu, že slovo služby je používáno v různých významech, je nutné alespoň jednoduše definovat služby, kterými se geografie služeb zabývá. Obecně můžeme říci, že služby jsou nehmotné výsledky práce. Ve většině případů je poměrně lehké odlišit služby od materiálních produktů. (Problematické případy se objevují v oblasti informačních médií - od tisku knih a časopisů, přes tvorbu filmů až ke kódování paměti počítačů.)

Služby zahrnují i aktivity ve výrobních firmách (jako je např. administrativa, marketing nebo výzkum). Měli bychom tedy spíše hovořit o zaměstnaných ve službách než o obslužném sektoru - zvláště v současnosti dochází k významné terciarizaci sekundéru.

Služby jsou také více než kterýkoliv jiný sektor součástí tzv. neformální ekonomiky.

Obslužné aktivity jsou tedy rozsáhlou a extrémně heterogenní skupinou aktivit. Často jsou používány klasifikace obslužné sféry podle *vlastnictví* (veřejné a soukromé služby) nebo podle *typu produktu* - obchod (maloobchod a velkoobchod), doprava, stravování, ubytování, zdravotnictví, školství, administrativa, atd.

Vzhledem k lokalizaci obslužných aktivit jsou často služby klasifikovány na základě *hierarchie*, tj. na základě vzdálenosti, do které jsou služby poskytovány (nebo zboží prodáváno) a na základě počtu spotřebitelů, které potřebují, aby byly ještě ekonomické. Rozlišujeme obslužné aktivity "nižšího řádu" zásobující spotřebitele na malé vzdálenosti, ale o vysoké frekvenci a obslužné aktivity "vyššího řádu" zásobující spotřebitele na velké vzdálenosti komoditami s malou frekvencí využívání. Hierarchie je pochopitelně složitější, než zde uvedená modelová situace.

Základními problémy geografie služeb jsou:

- prostorové uspořádání služeb
- hierarchická struktura služeb a z toho vyplývající vymezení obslužných středisek v sídelní síti
- mobilita za službami a vymezení sfér vlivu obslužných středisek

Obslužná střediska

Pro provoz jednotlivých obslužných zařízení je nezbytnou podmínkou, pokud mají být ekonomické, koncentrace do vybraných sídel, kterým říkáme obslužná střediska.

Při výběru středisek můžeme podle DICKINSONA a SMAILESe použít následující metodické přístupy:

- 1) vymezení středisek na základě údajů o funkci, kapacitě a využití zařízení maloobchodu a služeb v sídlech
- 2) na základě velikosti obsluhovaného území, tedy na základě obslužných procesů mezi sídly.

Charakteristiky založené na údajích o zařízeních maloobchodu a služeb jsou nazývány *statickými* charakteristikami a využívají dat běžně zjišťovaných statistickými úřady. Charakteristiky založené na zjišťování obslužných procesů mezi sídly jsou nazývány

dynamickými charakteristikami a používají dat z anketárních šetření o spádovosti obyvatelstva.

Výběr středisek na základě statických charakteristik

Autoři vymezující střediskovost sídel na základě statických charakteristik většinou metodicky vychází z Christallerovy teorie centrálních míst a vymezují střediskovost sídla:

- 1) podle druhů funkcí sídla
- 2) podle přebytku významnosti sídla.

Určení střediskovosti sídla podle druhů funkcí sídla

Poměrně rozsáhlá skupina autorů určuje střediskovost sídel podle koncentrace druhů zařízení maloobchodu a služeb v sídlech, nebo podle výskytu specializovaných druhů zařízení. Zde je potřeba jmenovat rozsáhlý výzkum Smailese (1967) provedený na území Anglie a Walesu ve 40. letech. Střediskovost je určována podle vybraných druhů obchodu a služeb, na základě kterých je vybráno pět hierarchických úrovní středisek. Otázkou střediskovosti sídel se zabývá Berry (1967) v práci o střediscích služeb a rozmístění maloobchodu ve venkovských oblastech států Iowa a Jižní Dakota v USA. Prokazuje závislost počtu druhů zařízení obslužné sféry v sídle na počtu obyvatel. Pomocí faktorové analýzy určuje soubor typických funkcí pro hierarchické úrovně měst, malých měst a vesnic (dělí sídla do skupin, které se liší investicemi do obslužné sféry, počtem druhů zařízení a počtem obyvatel).

Určení střediskovosti sídla založené na metodě hodnocení koncentrace druhů funkcí sídla však můžeme považovat za málo výstižné, neboť bere v úvahu pouze potenciální možnost sídla být střediskem. Nejistíme zda sídlo skutečně funguje jako středisko i pro své zázemí, protože obslužná vybavenost sídla odpovídá především jeho populační velikosti a teprve v druhé řadě velikosti obsluhovaného zázemí. Tato metoda je spíše orientační a může být opodstatněná v případech, kdy nejsou dostupná jiná data, která by lépe charakterizovala střediskovost sídla, nebo pokud je doplněna ještě dalšími charakteristikami.

Určení střediskovosti sídla podle tzv. přebytku významu

Tento metodický přístup je založen na kvantifikaci tzv. přebytku významu sídla, tj. zjišťujeme, zda sídlo dosahuje vyšší ukazatele než by podle průměrných ukazatelů na 1 obyvatele ve zkoumaném území a vzhledem k počtu obyvatel v sídle mělo dosahovat. Určení střediskovosti tímto způsobem se opírá především o ukazatele:

- 1/ počtu obslužných zařízení
- 2/ kapacity obslužných zařízení
- 3/ využití obslužných zařízení.

Příklad: město A má 50 tis. obyv. a 750 mil. Kč maloobchodní obrát; při průměrném MO na 1 obyv. 10 tis. Kč by mělo mít teoretický maloobchodní obrát 500 mil. Kč; dosahuje "přebytku významu" 250 mil. Kč, nebo přepočteno na počet obyvatel 25 tis. obyvatel.

Metodu založenou na datech o počtu obslužných zařízení použil na území Nové Anglie Johnston (1964). Podle procentního zastoupení vybraných typů obchodů v sídle na úhrnu všech těchto obchodů ve zkoumaném území určuje maloobchodní funkci sídla a od této hodnoty odečítá procentní zastoupení počtu obyvatel sídla na celkovém počtu obyvatel zkoumaného území. Sídla s kladnou hodnotou indexu považuje za střediska.

Metodika určení střediskovosti sídel vycházející z údajů o kapacitě obslužných zařízení využívá především data o zaměstnanosti v obslužné sféře resp. v maloobchodě. Je založena na porovnání podílu zaměstnaných v těchto odvětvích v sídle s průměrným podílem

zaměstnaných v obslužné sféře nebo maloobchodě na zkoumaném území, resp. v celé zemi. Vymezení středisek tímto způsobem bylo široce používáno především v německy mluvících zemích.

Metodika hodnocení středisek založená na údajích o využití obslužné sféry sídla používá data o realizovaném maloobchodním obratu. Je široce používána v anglické odborné literatuře i v plánovací praxi. V ČSSR byla používána především v aplikovaném výzkumu v pracích Výzkumného ústavu obchodu Praha. Tzv. přebytek významu sídla nahrazují termínem kladný nákupní spád.

Při hodnocení středisek na základě tzv. přebytku významu sídla můžeme za nejméně vhodné považovat data o počtu obslužných zařízení. Samotný počet zařízení nám nic neříká o kapacitě nebo využití, které jsou velmi variabilní jak mezi jednotlivými sortimentními druhy zařízení, tak i mezi zařízeními stejného sortimentu. Použití dat o počtu zaměstnaných nám dovoluje určitým způsobem charakterizovat střediskovost sídla a tato data se často používají pro charakteristiku celé obslužné sféry. Pro maloobchod již není jejich použití tak vhodné, protože rozdíly ve využití zařízení o stejné kapacitě mohou být v konkrétních případech velké. Za nejvhodnější můžeme považovat údaje o realizovaném maloobchodním obratu.

Za jeden z nejdůležitějších problémů při použití metodických přístupů založených na kvantifikaci tzv. přebytku významu sídla můžeme považovat problematiku stanovení průměru. Většina autorů používá průměru zkoumaného území, tedy buď celostátního průměru při hodnocení středisek na území celého státu, nebo regionálních průměrů při hodnocení středisek menšího území.

Otázka vhodně zvoleného průměru je zvláště důležitá při použití dat o maloobchodním obratu, kde vlivem regionálních diferencí v příjmech, věkové struktuře, samozásobení obyvatelstva a jiných faktorů může docházet ke zkreslení skutečnosti. Proto je metodicky vhodnější nezahrnovat do ukazatele o maloobchodním obratu údaje o maloobchodním obratu za potraviny, kde vlivem regionálních diferencí v samozásobení obyvatelstva i vlivem cestovního ruchu dochází k mnohem větší územní diferenciaci než u maloobchodního obratu za průmyslové zboží.

Určení středisek na základě dynamických charakteristik

Metodické postupy založené na dynamických charakteristikách, hlavně na údajích o spádovosti obyvatel za občanským vybavením, se používají nejen pro výběr a hierarchické členění středisek, ale především pro určení rozsahu spádových území jednotlivých středisek a zjištění intenzity vztahu středisko - zázemí. Bude o nich referováno dále, přesto je třeba se zmínit alespoň o některých výzkumech. Údaje o pohybu obyvatelstva za nákupy nejsou běžně statisticky zjišťovány, ale získávají se pomocí anketárních šetření.

Z metodického hlediska za nejvhodnější můžeme považovat anketární šetření prováděná přímo v domácnostech, a to buď formou interview, rozesíláním dotazníků poštou, nebo přes soustavu ZŠ, kdy odpovídají rodiče dětí. Pro zpracování rozsáhlejšího území je to však sotva technicky proveditelné, proto je vhodné použít náhradního šetření prováděného např. přes tajemníky obecních úřadů nebo učitele škol. I když výsledky nemusí být vždy plně reprezentativní, odrážejí realitu mnohem více než při použití statických charakteristik.

Vymezení sfér vlivu středisek

Důležitým problémem geografie maloobchodu a služeb je vymezení sfér vlivu obslužných středisek, neboť dojíždka za občanským vybavením je vedle dojíždky do zaměstnání jedním z důležitých regionotvorných procesů. Při vymezování zázemí středisek maloobchodu, resp.

celé obslužné sféry, jsou používány především metodické přístupy založené jednak na využití interakčních modelů, jednak na využití údajů z anketárních šetření.

9 Vymezení sfér vlivu středisek na základě interakčních modelů

Vývoj koncepcí a použití interakčních modelů zpracovali např. Chojnicki (1966), Wilson (1967), Scott (1973), Reif (1973) a jiní. Pro vymezení sfér vlivu středisek maloobchodu, resp. obslužné sféry, jsou za nejpoužívanější považovány gravitační modely a modely intervenujících příležitostí.

Gravitační modely

Tato skupina modelů vychází z Newtonova gravitačního zákona a byla nejdříve používaným druhem interakčních modelů. Použití gravitačních modelů bylo zpočátku omezeno jen na demografické výzkumy, teprve od 30. let tohoto století byly používány i pro vymezení spádových území nákupních, resp. obslužných středisek. Původní vyjádření gravitačního zákona je následující (Carrothers, 1956): interakce mezi dvěma středisky (zónami) koncentrace obyvatelstva se mění přímo úměrně s velikostí obyvatel těchto středisek (zón) a nepřímo úměrně se vzdáleností mezi nimi. Pozdější vývoj modelu vedl ke zveřejnění proměnných (např. Isard, 1965, Wilson, 1967, Reif, 1973). Tak např. Wilson (1967) i Reif (1973) zavádějí místo počtu obyvatel sídla tzv. produkční proměnnou, což je v podstatě úroveň poptávky v sídle a tzv. proměnnou atraktivity, což je úroveň nabídky v jiném sídle. Rovněž vzdálenost je nahrazována tzv. generalizovanou dopravní funkcí. Reif (1973) ho používá ve tvaru:

$$I_{ij} = k \cdot O_i \cdot D_j \cdot T_{ij}^{-1} \quad /1.1/$$

kde I_{ij} - interakce mezi výchozím sídlem (zónou) $_i$ a cílovým

sídlem $_j$. Je měřena v závislosti na aktivitě, kterou

bereme v úvahu - u maloobchodu to může být např. podíl na maloobchodním obratu

O_i - úroveň poptávky v sídle (zóně) $_i$ - tzv. produkční proměnná

D_j - úroveň příležitostí (nabídky) v cílovém sídle (zóně) $_j$,

t_j - přitažlivost cílového sídla (zóny) - tzv. proměnná atraktivity

T_{ij} - generalizovaná dopravní funkce

k - konstanta proporcionality.

Jestliže O_i nebo D_j nejsou dány, mohou být nahrazeny I_i , resp. I_j , kde

n

$$I_i = \sum_{j=1}^n I_{ij} \quad /1.2/$$

$j=1$

n

$$I_j = \sum_{i=1}^n I_{ij} \quad /1.3/$$

$i=1$

V případě, že nemůžeme použít tohoto nahrazení, můžeme podle Reifa (1973) O_i a D_j nahradit zástupnými proměnnými W_i , resp. W_j , které však musí být v určitém poměru. Např. předpokládejme, že známe počet cest za nákupy ze sídla i (tedy O_i), ale neznáme celkový počet cest za nákupy, které směřují do obslužného centra j (tedy D_j). Potom můžeme použít v rovnici 1.1 náhradní proměnnou W_j , která může vyjadřovat např. počet druhů zařízení, prodejní plochu nebo maloobchodní obrat v centru j . Nyní můžeme zjistit počet všech cest za nákupy směřujících do centra j aplikací rovnice 1.3. V závislosti na tom, zda některá z proměnných není dána a musíme ji nahrazovat zástupnou proměnnou, dělí Wilson (1967) i Reif (1973) gravitační modely na modely s omezením a bez omezení.

Gravitační modely bez omezení

Nejnámějším modelem tohoto typu je tzv. Reillyho zákon maloobchodní gravitace. Na základě anketárního šetření prováděného ve 20. letech v Texasu ho Reilly (1929) formuloval následujícím: v normálních podmínkách dvě města, která jsou středisky maloobchodu, přitahují nakupující z okolních sídel přímo úměrně síle počtu obyvatel těchto měst a nepřímo úměrně síle vzdálenosti každého z těchto měst k okolním sídlům.

Autor však uvádí, že tento model nezahrnuje všechny aspekty, které působí na rozdělení výdajů obyvatel menšího sídla mezi střediska. Mezi těmito aspekty uvádí např. dopravní spojení, kvalitu komunikační sítě, hustotu obyvatel, obchodní a společenskou atraktivitu střediskových sídel, geografické podmínky, sociální a příjmovou diferenciaci spotřebitelů aj.

Pro tento bod platí, že pravděpodobnost cestování za nákupy do jednoho střediska je rovna pravděpodobnosti cestování za nákupy do konkurenčního střediska.

Při hodnocení vlastních gravitačních modelů někteří autoři (např. Berry, 1967, Reif, 1973) upozorňují, že spádové oblasti získané použitím těchto modelů mohou zkreslovat skutečnost tím, že považují sféry vlivu středisek za uzavřené a navzájem se vylučující. Výzkumy však prokázaly existenci přechodných území odkud obyvatelé dojíždí za nákupy víceméně pravidelně do dvou nebo více středisek.

Gravitační modely s omezením

Jak již bylo řešeno při výkladu základního gravitačního vzorce /1.1/, pokud nemáme k dispozici údaje za produkční proměnnou nebo proměnnou atraktivity, můžeme je nahradit zástupnými proměnnými, zavádíme tedy určitá omezení. Mohou nastat tři případy gravitačních modelů s omezením, které Wilson (1967) nazval: produkčně omezený případ, atrakčně omezený případ a produkčně-atrakčně omezený případ.

V geografii maloobchodu a služeb se používá především produkčně omezený případ, kdy nahrazujeme proměnnou atraktivity zástupnou proměnnou. Tuto proměnnou můžeme nahradit, jak již bylo řešeno výše, např. počtem druhů zařízení, počtem zaměstnaných v maloobchodě, prodejní plochou nebo maloobchodním obratem ve středisku Reif (1973) uvádí pro tento typ modelu následující základní rovnici:

$$W_j \cdot T_{ij}^{-1}$$

$$I_{ij} = O_i \frac{W_j \cdot T_{ij}^{-1}}{n}$$

kde W_j - náhradní proměnná

ostatní viz rovnice /1.1/

Nejnámějším modelem tohoto typu je Huffův model (1963). Model definuje podíl cest za nákupy z určitého sídla do všech středisek zkoumané oblasti. Tento podíl můžeme považovat za pravděpodobnost, že určité středisko bude vybráno jako cíl nákupů obyvateli sídla.

Přínos Huffova modelu a jemu koncepčně podobným modelům není jen v pravděpodobnostním pojetí, ale především v tom, že umožňují rozdělit spádová území mezi více než dvě střediska. Tyto modely jsou v současnosti nejpoužívanějším typem interakčních modelů.

Modely intervenujících příležitostí (intervening opportunities models)

Tento druh modelu se liší od gravitačních modelů v tom smyslu, že neměří rozdělení prostoru v pojmech času nebo vzdálenosti, ale pojmy intervenujících (možných) příležitostí. Původní formulace je následující: počet cest do cílového sídla je přímo úměrný počtu příležitostí v tomto sídle a nepřímo úměrný počtu intervenujících ostatních příležitostí. Model předpokládá, že vyjíždějící vezme v úvahu postupně každou příležitost, které dosáhne, pokud má určitou pravděpodobnost, že jeho potřeby budou uspokojeny.

Za určitých podmínek je tento model modifikovaným gravitačním modelem. V maloobchodě poprvé aplikoval model intervenujících příležitostí Harris (1964). Parametry modelu poskytují možnost nejen pro variace v prostorovém rozložení příležitostí, ale také v chování konzumentů. Tento model se však spíše používá pro vymezení nákupních zón ve velkoměstech a aglomeracích.

V posledních letech se výzkumy zaměřují na zkoumání prostorového chování konzumentů a snaží se eliminovat některá omezení, např. nahrazením vzdálenosti tzv. poznávací vzdáleností.

Vymezení sfér vlivu středisek na základě anketárních šetření

Při zjišťování spádovosti za službami anketárním šetřením se v podstatě používají dva způsoby:

- 1/ anketou ve vybraných zařízeních obslužné sféry určitého střediska
- 2/ anketou ve všech sídlech zkoumané oblasti

Většina výzkumů založených na anketárních šetřeních uvádí, že v podstatě v každé hierarchické úrovni existuje zóna intenzivní dojížděky, zóna slabší dojížděky a přechodná zóna. Při anketárním šetření v obslužných zařízeních střediska je však problematické stanovení kritérií, kterými určujeme jednak rozsah spádového území, jednak intenzitu vztahu středisko -

zázemí, proto ze vhodnější můžeme považovat anketární šetření prováděné ve všech sídlech oblasti.

Ve většině případů však není z technických důvodů možné zajistit šetření ani u minimálního reprezentativního vzorku obyvatelstva (2 %) zkoumané oblasti. Za vhodné proto můžeme považovat (zvláště při výzkumu rozsáhlejších území) i použití náhradního anketárního šetření prováděného přes pracovníky obecních úřadů, učitele škol, případně ve vybraném vzorku domácností, doplněné o hodnocení středisek pomocí statických charakteristik.

10 Modely společensko-prostorové struktury měst

Popisy a výzkumy společensko-prostorové struktury měst mají ve vědě dlouhou tradici. První práce tohoto druhu se objevují už v 19. století (Kohl - 1841, Engels - 1844 - práce o Manchesteru - životní podmínky dělnické třídy). Podobně Booth (1893) - práce o Londýnu - metodologie stupňů diferenciaci sociálních. Metodologické přínosy nacházíme také u německých antropologů (F. Ratzel - 1882, Hettner - 1895, Schlüter - 1893).

Nejplodnějším směrem výzkumů společensko-prostorové struktury měst se teprve stala **společenská ekologie**, v jejímž rámci se hledaly odpovědi na otázky, jaké jsou vzájemné souvislosti společenských jevů a prostorové struktury uvnitř města.

Jedním ze zakladatelů společenské ekologie je tzv. **chicagská škola** v období 1920-1930 spojená s autory Park, Burgess, Mc Kenzie. Později po kritice přístupů se společenská ekologie orientuje na dva směry:

- směr neoklasický (malý zájem)
- směr společensko-kulturní - jako škola společensko-kulturní

Tyto směry lze označit jako klasickou **městskou ekologii**. Tu lze rozdělit na 3 základní typy:

- Výzkum společenského prostředí, založený na koncepci biologické ekologie. Týkaly se hlavně procesů dominance, sukcese a jejich konsekvencí pro rozmístění jednotlivých skupin obyvatelstva a hospodářské činnosti v sociálním prostoru města.
- Výzkumy týkající se tzv. "přírodních (přirozených) prostorů", vydělených na základě fyzických prvků či společenské struktury, demografické a ekonomické struktury obyvatelstva.
- Poslední typy výzkumů se dotýkají jevů společenské patologie (např. epidemie, choroby, sebevraždy, potraty, drogy) a jejich rozmístění v prostoru města.

Hlavním výsledkem je "analýza společenských prostorů" (hlavně americké výzkumy). Na základě hlavních směrů společenského vývoje autoři obvykle vydělují 3 základní ukazatele do analýzy prostorové diferenciaci městské společnosti, a to:

- společenský řád neboli společensko-ekonomický status
- urbanizace neboli rodinný status
- segregace neboli etnický status

Hlavní metodou se zde stala "faktorová ekologie", tj. aplikace faktorové analýzy pro rozsáhlé soubory dat, popisujících diferenciaci společenské, ekonomické, demografické, bydlení atd. (+ např. životní úroveň, etnický status).

Blíže k faktorové analýze - viz seminář

V rámci společenské ekologie byly vypracovány některé modely prostorové struktury velkého města. Z nich nejvýznamnější je **model koncentrických zón** Burgessa (1925). Podobně ostatní dva klasické modely, a to **sektorový model** Hoyta (1939) a **polycentrický model** (model mnoha jader) Harrise a Uhlmana (1945) vstoupily do společenské ekologie.

blíže seminář a obrázek

Vysvětlení dosavadního postupu.

a) Sociálně- ekologický přístup

Socioekologický přístup k uchopení vnitřní struktury města a jejího vývoje se odvíjí z chicagské školy.

Ekologický přístup pohlížel na město jako na uzavřený mechanismus, jehož vnitřní život se řídí základními principy vycházejícími ze sociálního darwinismu (H. Spencer). dochází zde k působení evolučního mechanismu - na základě koncentrace a segregace některých skupin obyvatelstva dochází k vytváření přirozených oblastí. Rozdíly mezi majetnějšími a chudšími obyvateli nebo mezi jednotlivými oblastmi města jsou pak vysvětlovány jako přirozený a nevyhnutelný důsledek evolučního zákona.

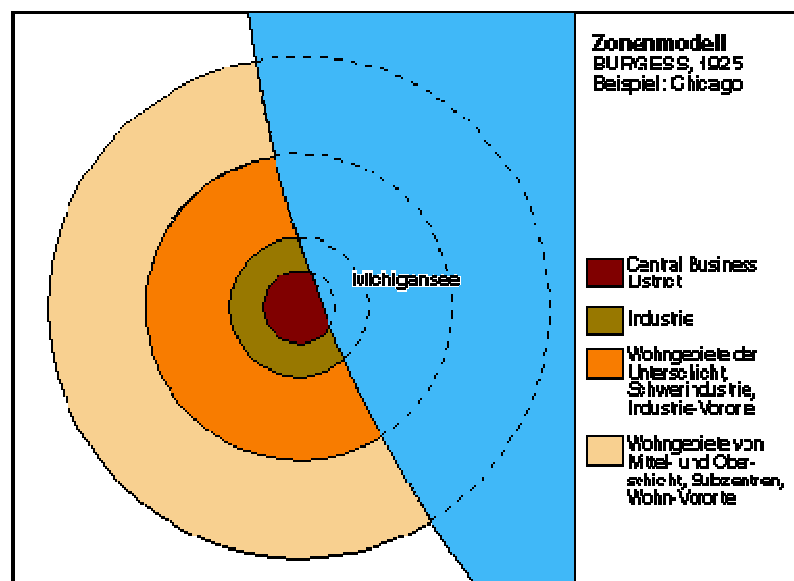
Společnost je organizována na dvou úrovních: biotické a kulturní. Na biotické se uplatňují evoluční principy soutěže, nadřazenosti a invaze/sukcese (soutěž o prostor, kdy starší uživatelé jsou z určité polohy vytlačeni a nahrazeni uživateli novými). Výchozím předpokladem bylo, že ekologický systém vždy směřuje k rovnováze. Její narušení vede k pohybům směřujícím k nastolení nové úrovně rovnováhy. Při procesu přizpůsobování se nové situaci dochází k stále větší **diferenciaci funkcí**.

➤invaze progresivnějších prvků/funkcí ➤sukcese ➤rozmístění funkcí do míst jejich přirozené lokalizace ➤vznik přirozených oblastí (tj. sociálně stejnorodá část měst, tvořená skupinou bloků nebo domů, jejichž obyvatelé mají podobné sociální a kulturní znaky a liší se od obyvatel sousedních bloků). Přirozené oblasti vznikly bez záměru a plánu.

Dynamika rozvoje města = posloupnost procesů inverze a sukcese ➤zdrojem impulsů narušujících stávající rovnováhu bylo rozšiřující se městské centrum (central business district - CBD) s obchodními i průmyslovými aktivitami a příliv imigrantů, usídlujících se v nekvalitním bytovém fondu v zóně přechodu, koncentrující se kolem CBD (to je model především amerických měst na počátku 20. století).

Bydlení v nejhorší zóně ➤pak do dělnických čtvrtí ➤pak opuštění vnitřního města.

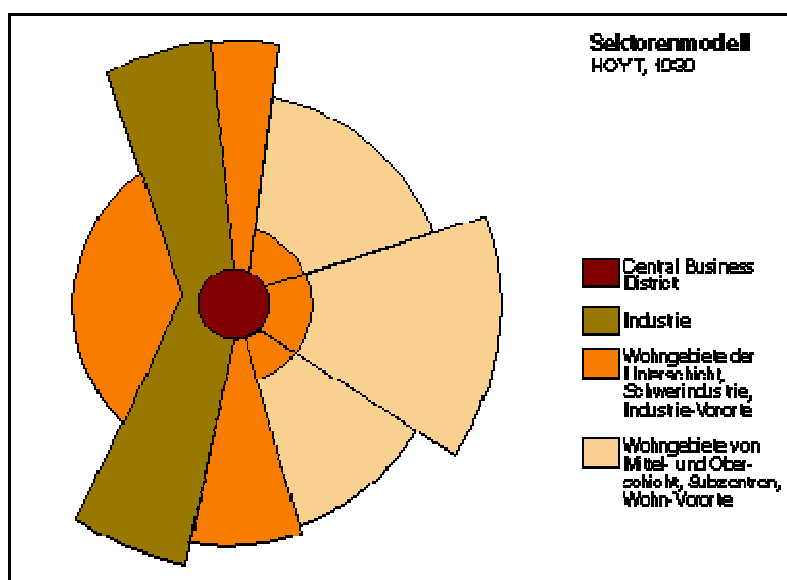
Tak vznikl Burgessův model koncentrických zón (jako bych na hladinu hodil kámen a vytvořil impuls a koncentrické zóny). Tento model je prvním pokusem o systematické uchopení a objasnění sociálně-prostorové struktury měst (zde je to model města Chicaga), později se abstrahuje od konkrétního města.

Obecně platí 3 důležité charakteristiky Burgessova modelu:

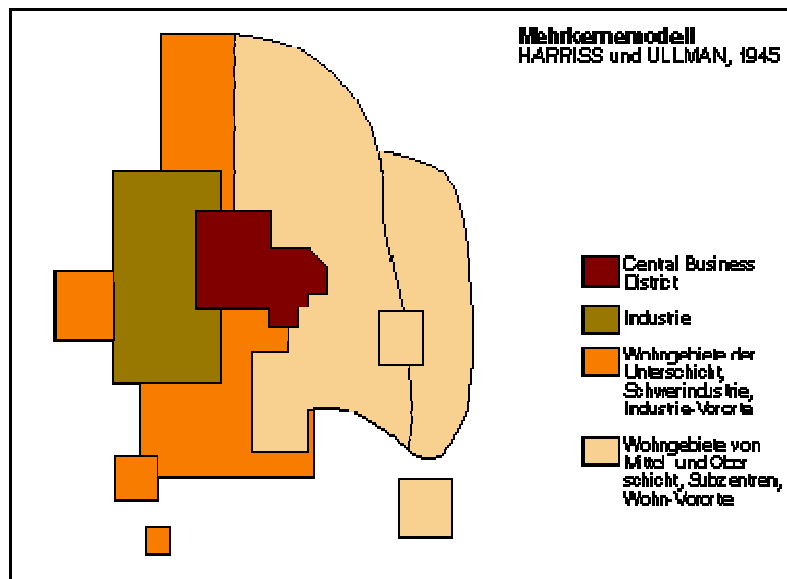
- Morfologická stavba města je charakterizovaná jako koncentrická (jako čistě geometrický charakter vnitřní struktury města)
- Funkčně-prostorová struktura a sociálně-prostorová struktura města přejímají koncentricitu morfologické stavby.
  - Funkčně-prostorová struktura $\Rightarrow$ lokalizace obchodních a průmyslových aktivit (pracovních příležitostí) v městském centru, které je obklopeno funkcí obytnou
  - Sociálně-prostorová struktura $\Rightarrow$ umocnění koncentricity zvyšováním sociálního statusu obyvatel směrem od centra města
- Příčinami vedoucími k uvedené morfologii a FP a SP struktuře města jsou evoluční principy působící na biotické úrovni společnosti (to je výchozí hypotéza).

První modifikací Burgessova modelu je Hoytův *sektorový model*:

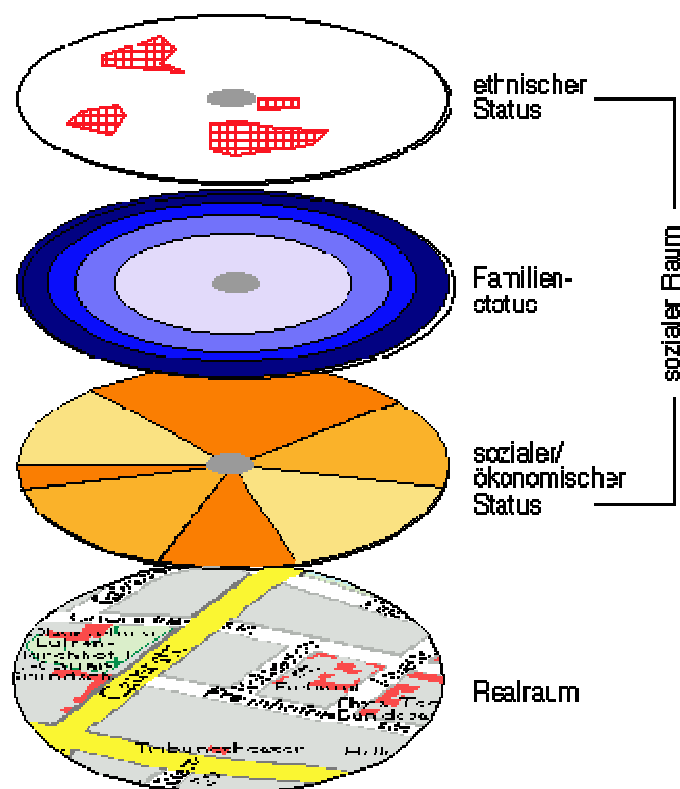
Na základě údajů o rentě oblastí, sektorech města, směrem od centra jen v některých sektorech dochází k rozhodujícím procesům stěhování a následnou filtrací k opouštění starého a nevyhovujícího bytového fondu bohatšími obyvateli, bohatší se stěhují do nově vystavěných čtvrtí vedle starého městského jádra. Postupně i zde to zestárne a opět dochází ke stěhování se dále od centra. Za nimi pak postupně následují příjmově slabší populace.

Druhá modifikace Burgessova modelu (autoři Harris a Uhlmann - 1945) vychází z myšlenky, že města mají více jader, z nichž každé se specializuje na nějakou funkci (průmysl, obchod, správa, bydlení, sport). toto funkční dělení prostoru je ovlivněno několika faktory. Např. existují aglomerační výhody průmyslových činností, neslučitelnost dvou funkcí (výrobní - znečišťuje a bydlení). Ani tato teorie neodporuje základnímu modelu koncentrických zón.

Výše uvedené 3 modely vnitřní struktury města se navzájem doplňují, každý popisuje odlišnou stránku sociální diferenciace. Při různých analýzách prováděných později mnoha dalšími autory vycházely tři základní diferenciální faktory:

- ekonomický - výše příjmů, druh zaměstnání, úroveň vzdělání - potvrzuje sektorové uspořádání
- rodinný - plodnost, typ domácnosti a počet pracujících žen - koncentrická stavba
- etnický - domácnosti s odlišným etnickým statutem - vytvářejí zřetelná prostorová seskupení

Později, zejména po 2. světové válce přišla kritika sociálního darwinismu (založení na soutěži, rozdělní společnosti na biotickou a kulturní, opomíjení kulturních vlivů). Jde zejména o problém složitosti přizpůsobování se populace vnějším podmínkám (obyvatelstvo, vztahy mezi obyvateli a vztahy k okolnímu prostředí, tj. způsob organizace, vnější prostředí sledované komunity, technologie).

Další autoři (např. Hawley - 1950) další analýzy rozvíjejí na základě 4 ekologických principů:

- vzájemná závislost: vzájemná provázanost vztahů prvků lidské společnosti k adaptaci na vlivy vnějšího prostředí
- klíčové funkce - některé jednotky uvnitř komunity hrají při přizpůsobování se vnějšmu prostředí významnější roli než jiné - ty jsou nositelem klíčové funkce
- diferenciací - během vývoje dochází k diferenciaci, která je základním způsobem přizpůsobování se populace vnějšmu prostředí
- nadřazenost - dominantní postavení klíčových funkcí. Nadřazené funkce mají obvykle přednost při zaujímání lokality. Ostatní jednotky se pak podle významnosti seskupují kolem klíčové funkce.

Jde o konzistentní teorii založenou na funkční nadřazenosti spíše než na dominanci centrální polohy.

Následuje komentář k vývoji německých měst - xeroxovaný text !!!

Neoklasická ekonomická land use teorie

Počátkem 60. let se objevuje teorie využití půdy ve městech (urban land use theory), vystavěná na základě neoklasické ekonomické analýzy a modelování empirických struktur. Velmi zjednodušeně jde o matematické modelování trhu s pozemky a nemovitostmi. Zjednodušení - volný trh, žádná omezení, prodávající - maximalizace příjmů z prodeje, kupující - maximalizace zisku nebo uspokojení (podnik nebo domácnost).

Město, do kterého "ekonomický člověk" přichází jako na planině, dopravní dostupnost stejná ve všech směrech, všechny pracovní příležitosti, služby a obchody jsou dostupné pouze v centru, trh s pozemky je naprosto volný, daňové sazby mají jednotný charakter.

Neoklasický "racionálně uvažující ekonomický člověk" tak řeší při lokalizaci své domácnosti 2 problémy:

- jak velký pozemek (byt) si koupí
- v jaké vzdálenosti od centra se usadí

Rozhodování domácností je omezeno výší jejího příjmu. výdaje rodiny se skládají z výdajů na dopravu do centra, na bydlení (renta) a z výdajů na běžnou spotřebu. Renta za m² pozemků klesá se vzdáleností od centra za předpokladu, že dopravní náklady rostou se vzdáleností od města. Uspokojování domácností je pak funkcí vzdálenosti od centra a velikosti obývaného prostoru.

Na základě částky, kterou může použít domácnost na koupi či pronajmutí pozemku či bytu lze konstruovat pro každou domácnost tzv. "bid rent" funkce.¹³

Alonso (1964) - zdůrazňuje 3 body týkající se bid rent křivek (viz obrázek).

- ❖ občané mohou mít zcela odlišné bid rent funkce
- ❖ bid rent funkce odpovídá dané úrovni osobního uspokojení. Nižší bid rent křivka znamená vyšší uspokojení, neboť stejného cíle lze dosáhnout s nižšími náklady
- ❖ Bid rent funkce nemá žádný přímý vztah ke skutečným cenám půdy či renty. Představuje hypotetický model - říká, kdyby cena byla taková a taková, jedinec bude uspokojen na takové a takové úrovni.

Podobný model bid rent funkcí lze konstruovat i pro různé druhy využití půdy ve městech - obchodní, průmyslové, obytné či zemědělské (např. finanční služby - vysoká produktivita na malé ploše, ekonomická efektivnost je však silně závislá na centralitě jejich lokalizace).

---

¹³bid rent křivka odpovídá hodnotě renty či ceně za m² plochy, kterou je domácnost ochotna platit v určité vzdálenosti od centra při zachování konstantní úrovně svého uspokojení.

11 Globalizace jako model nadregionálního rozvoje¹⁴

1 Úvod: globalizace

Globalizace je proces integrace společnosti na vyšší geografické řádovostní úrovni než tomu bylo v předcházejících etapách vývoje společnosti. Globalizační proces je přirozený, nevyhnutelný a do jisté míry očekávatelný. Vždyť k podobným posunům docházelo i v minulosti - z lokální na regionální úroveň, z regionální na národní úroveň. Hnacím motorem je globalizace ekonomických aktivit, která propojuje výrobu a trhy různých zemí prostřednictvím obchodu se zbožím a službami, pohybu kapitálu a informací a vzájemně provázané sítě vlastnictví a řízení nadnárodních společností. Globalizací dochází k posunu organizace a integrace systémů výroby, směny a spotřeby z národní na globální úroveň, nebo lépe řečeno k přidání globální úrovně organizace a integrace ke stávajícím národním, regionálním a lokálním systémům, a to včetně jejich vzájemného vertikálního propojení. Termín globalizace označuje trend posunu v geografickém měřítku ekonomické integrace, ke kterému dochází zejména v posledních třiceti letech. Termín však nevyjadřuje, že již bylo dosaženo konečného stavu plně integrované globální ekonomiky.

2 Vznik a vývoj globalizace

Páteří globalizace je integrace řízení a organizace výroby a služeb na světové úrovni. Většina výroby i služeb byla až donedávna organizována a integrována uvnitř států. Od konce 2. světové války, a zejména pak od 80. let 20. století, vedla rozsáhlá internacionalizace vlastnictví a řízení velkých firem k narůstající vzájemné propojenosti a integraci produkce zboží a služeb na nadnárodní úrovni. Vůdčími aktéry globalizace jsou nadnárodní společnosti (NNS).

Globalizace není zcela novým jevem, ale intenzivním pokračováním vývoje překonávajícího hranice států, který byl až donedávna nazýván internacionalizací světového hospodářství. Jaký je rozdíl mezi globalizací a internacionalizací? Internacionalizace představuje mezinárodní obchod se zbožím, které je vytvářeno výrobou organizovanou v rámci národních hospodářství. V případě globalizace však státní hranice již nehrají roli mantinelů uvnitř nichž je výrobní proces uzavřen. Dochází k vytváření nadnárodních společností (NNS). Ty využívají výhod lokalizace jednotlivých částí firmy v různých částech světa a produkce zboží a služeb je organizována na nadnárodní úrovni. Mezinárodní již není jen obchod s výsledky výrobního procesu, ale mezinárodním se stává i výrobní proces sám. Globalizace vytváří "funkčně integrovaný systém geograficky rozptýlených ekonomických aktivit" (Dicken 1992).

Proč vznikají NNS? Hlavním cílem firem a jejich vlastníků je maximalizace zisku a akumulace kapitálu.² Klíčovým mechanismem k zajištění zisku je budování pevné pozice firmy na trhu a její neustálá expanze sloužící k získávání vyššího podílu na trhu, jež vede k růstu příjmů firmy. V případě, že je dosavadní trh nasycen a nenabízí mnoho možností pro další růst, dochází k expanzi na nové trhy. V období internacionalizace rozšiřovaly největší

---

¹⁴ Pozn.: tato kapitola je zkrácenou verzí článku L. Sýkory Globalizace a její společenské a geografické důsledky

firmy trhy pro své výrobky a služby prostřednictvím exportu, zatímco výroba byla zpravidla uzavřená v rámci státu, kde firma sídlila. Postupné zakládání vlastních obchodních zastoupení, budování nových montážních závodů a výrobních poboček v zahraničí, akvizice podniků v zahraničí (motivem bývá i likvidace zde sídlící konkurenční výroby a místní trh je pak zásobován importovaným zbožím) a fúze velkých národních (a později i nadnárodních) koncernů s cílem společného ovládnutí větších trhů vedly ke kvalitativně vyššímu propojování trhů a výroby, další koncentraci kapitálu v největších společnostech a integraci organizace produkce výrobků a služeb na nadnárodní úrovni prostřednictvím rychle rostoucích NNS.³

Některé aspekty mezinárodně organizované produkce, včetně existence nadnárodních společností, se formovaly již v 19. a první polovině 20. století v souvislosti s dobýváním nerostného bohatství v rozvojových zemích s cílem zajistit si přísun vstupních surovin pro domácí výrobu. Výrazněji se globalizace začala projevovat až po 2. světové válce, kdy se národní ekonomiky (zejména vyspělých států) stále více integrovaly do mezinárodního systému produkce, distribuce a směny zboží a služeb. V rámci obnovy válkou zničené Evropy budovaly od 50. let americké firmy, jako například Ford, General Motors či Exxon, výrobní kapacity v regionu, který přitahoval potenciálem rostoucích trhů a navíc oplýval levnější a přitom kvalitní pracovní silou. Západoevropské a japonské firmy začaly uplatňovat podobnou strategii o něco později. Hlavním cílem takové expanze bylo přiblížení výroby k trhu se zbožím; budované výrobní kapacity sloužily především k dodávkám na místní trhy.

Proces ekonomické integrace v mezinárodním měřítku byl významně urychlen některými událostmi z konce šedesátých a první poloviny sedmdesátých let 20. století. Koncem šedesátých let se ve většině vyspělých zemí projevovalo zpomalení poválečného ekonomického růstu. Zároveň došlo k rozpadu systému regulace mezinárodního obchodu zakotvenému v brettonwoodských dohodách, který podporoval internacionalizaci zajištěním stabilního ekonomického a zejména finančního prostředí pro mezinárodní obchod. Ropná krize v první polovině 70. let a následující ekonomická recese vytvořily prostředí vyžadující od firem radikální snížení nákladů. Firmy, které chtěly zvýšit nebo alespoň zachovat úroveň zisků a akumulace kapitálu, začaly aplikovat nové strategie rozvoje charakterizované mezinárodní expanzí.

Klíčovým způsobem adaptace na nové podmínky bylo rozšiřování produkce firmy do zahraničí, které mělo dva hlavní cíle: rozšíření trhů pro nabízené zboží a služby s cílem zvýšit příjmy a/nebo snížení produkčních nákladů. Některé firmy se akvizicemi, fúzemi i výstavbou nových provozů v zahraničí snažily rozšiřovat své trhy a postupně eliminovat konkurenci na nových trzích.⁴ K takovým strategiím docházelo zejména v rámci vyspělých zemí a pokračoval tak trend nastolený americkými firmami již po 2. světové válce. USA se však postupně stávají významným příjemcem PZI zatímco firmy z Japonska, Kanady, Velké Británie, Německa, Švýcarska, Nizozemska a dalších evropských zemí v narůstající míře investují v zahraničí. Postupně tak narůstá ekonomická organizační provázanost v rámci vyspělých zemí. Vyspělé země navíc postupně liberalizovaly své vnitřní i zahraniční trhy a od 70. let aplikovaly politiky a nástroje k přilákání PZI a NNS a vytvářely tak prostředí podporující expanzi NNS a rozvoj globalizace.

Nově uplatňovanou strategií se stala relokační částí výrobního procesu do oblastí s dostatkem levné a disciplinované pracovní síly s cílem snížení výrobních nákladů. V důsledku této strategie došlo k vytváření nové mezinárodní dělby práce (v angličtině 'new international division of labour - NIDL'). Průmyslová výroba, která se od počátků průmyslové revoluce koncentrovala ve vyspělých zemích, začala být postupně přesunována do zemí světové semiperiferie, zejména do nově industrializovaných zemí jižní Ameriky a jižní a jihovýchodní

Asie. Řídící funkce, výzkum a vývoj však zůstaly v původních jádrových územích rozvinutého světa (Sassen 1991). Vytváří se nová prostorové dělba práce charakterizovaná koncentrací řízení ve vyspělých oblastech a primárních výrobních v semiperiferních oblastech.

NNS se vedle výroby začaly vytvářet v sektoru služeb, zejména v obchodu a výrobních službách. Globalizace produkce zboží byla rychle následována i formováním nadnárodních obchodních společností. Hypermarkety a supermarketové mezinárodních maloobchodních řetězců nabízející zboží výrobních NNS a propojující globalizaci výroby s globalizací spotřeby jsou pomyslnou špičkou ledovce a pro většinu lidí představují nejviditelnější stránku globalizace. Pro rozvoj a chod globální ekonomiky jsou podstatnější výrobní služby (např. finančníctví, poradenské a právnícké firmy, firmy na trhu s nemovitostmi, z oblasti reklamy a medií). Slouží k rychlým transferům peněz a informací mezi jednotlivými regiony světa, k poskytování poradenských služeb při expanzi NNS do nových oblastí, apod. Ústředí NNS ze sektoru výrobních služeb se koncentrují ve světových velkoměstech, zejména v trojici globálních měst New Yorku, Londýně a Tokiu (Sassen 1991). Jejich pobočky však pronikají do všech významných center, zejména hlavních měst států do nichž NNS rozšiřují své aktivity. NNS z oblasti výrobních služeb vytváří infrastrukturu globální ekonomiky.

Vedle nadnárodní organizace produkce došlo v posledních desetiletích k vytvoření nového mezinárodního finančního systému založeného na kontinuálním 24 hodinovém obchodování s měnami, akciami a dalšími finančními produkty, zejména prostřednictvím tří největších finančních center v New Yorku, Londýně a Tokiu. Globalizace finančních trhů začala s vytvořením eurodolarových trhů v sedmdesátých letech (reakce na nárůst cen ropy a hromadění tzv. petrodolarů zeměmi vyvážejícími ropu) a byla stimulována uvolněním směnných kurzů měn a deregulací finančních trhů aplikované od počátku 80. let. Od konce 80. let dochází k narůstajícímu oddělení reálné ekonomiky výroby a obchodu se zbožím a službami a symbolické ekonomiky finančních transakcí. Vytváří se tzv. kasínová ekonomika (anglicky 'casino economy'), virtuální ekonomika, kde spekulanti se směnnými kurzy, akciami a jinými finančními produkty přemísťují obrovské sumy peněz v rámci globální ekonomiky. Průměrný denní obrat na světových devizových burzách stoupl za posledních 20 let stonásobně. Finanční obchody v současnosti mnohonásobně převyšují finanční objem obchodů se zbožím. Hodnota světového exportu za rok 1998 odpovídala obratu pěti průměrných dnů na světových devizových burzách. Globalizující se ekonomika je charakterizována narůstajícím vlivem volně se pohybujícího kapitálu. Soros (1998: 102) hovoří o gigantickém systému oběhu peněz, který 'nasává' kapitál do finančních trhů a institucí v centru a 'pumpuje' jej příjemcům na periferii ve formě úvěrů, portfoliových investic nebo prostřednictvím investic nadnárodních společností.

3 Podmínky pro rozvoj globalizace

Vytváření a fungování nadnárodních společností (NNS), vznik a rozvoj globálních finančních trhů a ekonomická globalizace byly umožněny významnými kontextuálními podmínkami. Mezi nejdůležitější patří pokrok v oblasti informačních technologií a deregulace světového a národních trhů se zbožím i penězi. Technologická informační revoluce umožnila díky satelitům, optickým kabelům a počítačovým sítím řízení a organizaci NNS, jejichž dílčí články jsou rozmístěny v různých místech planety, a kontinuální obchodování na světových finančních trzích. Nejde jen o rychlé předávání informací ale i o zajištění finančních převodů mezi různými částmi světa. Liberalizace mezinárodního obchodu, omezování bariér kladených zahraničnímu obchodu jednotlivými státy, deregulace vnitřních trhů se zbožím a zejména finančních trhů otevřela mnohá území pro aktivity nadnárodních společností. Rozpad

brettonwoodského systému regulace mezinárodního obchodu, deregulace národních trhů jednotlivých zemí a decentralizace rozhodování otevřely dveře rychlému rozvoji globalizace.

3.1 Informační technologie a rozvoj informační společnosti

Globalizace byla umožněna technologickou informační revolucí (Castells 1993), která poskytla základní technickou infrastrukturu pro chod globální ekonomiky. Informační technologie se stávají klíčovým faktorem produktivity a konkurenceschopnosti firem. Prostřednictvím firem se pak promítají do úspěšnosti měst, regionů a zemí a jejich pozice v rámci mezinárodní dělby práce. Nové informační technologie (IT), zejména telekomunikace a světová počítačová síť, ovlivily rozvoj globalizace ve třech klíčových oblastech, kterými jsou (1) obchod se zbožím a kapitálem, (2) řízení NNS a (3) zprostředkování informačních, poradenských a finančních služeb.

V období internacionalizace a mezinárodní směny zboží hrály významnou roli dopravní technologie v nákladní dopravě, umožňující rozsáhlé přesuny zboží mezi státy světa. Globalizace však vyžaduje i efektivní osobní dopravu umožňující pohyb manažerů mezi jednotlivými články NNS nebo osobní vyjednávání obchodních podmínek v různých částech světa. Na významu však nabývají zejména informační technologie mezi nimiž klíčovou roli hrají telekomunikace a celosvětová počítačová síť. Nové IT slouží k expresní komunikaci mezi jednotlivými obchodními stranami a umožňují rychlé projednání obchodních kontraktů mezi společnostmi z různých zemí světa. Ve světovém obchodu se lépe prosadí firmy, které jsou schopné rychle reagovat na měnící se poptávku v různých světových regionech. Mnoho klíčových obchodů je dnes navíc nezávislých na nákladní dopravě a často není nezbytný ani osobní kontakt. Například obchod v rámci globálního kasina se odehrává exklusivně za využití telekomunikací a počítačových sítí. Virtuální obchody na internetu nebo 'homebanking' (správa osobního bankovního účtu příkazy podávanými po internetu), představují nejnovější obchodní produkty využívající možnosti informačních technologií.

Nové informační technologie umožňují flexibilní řízení jednotlivých částí NNS rozmístěných v různých částech světa, neboť jsou schopny zprostředkovat rychlou oboustrannou výměnu informací mezi centrálou a pobočkami. Vedle vnitropodnikové organizační flexibility IT hrají rovněž významnou roli při organizaci vztahů podniku se subdodavateli. Zejména rozvoj flexibilních systémů dodávek (anglicky 'just-in-time'), jejichž cílem je omezit skladovací dobu na minimum a sladit přísun dodávek s fázemi výroby v rámci podniku (Uhlíř 1995), vyžaduje přesnou koordinaci těžko dosažitelnou bez nových IT zprostředkujících flexibilitu komunikace. IT rovněž hrají klíčovou roli při expanzi NNS. Zprostředkování primárních informací o zájmové oblasti, vyjednávání o investici a následný převod kapitálu si dnes lze jen těžko představit bez využití informačních technologií. IT jsou nezbytnou infrastrukturou pro řízení nadnárodně organizované produkce.

V souvislosti s informační technologickou revolucí se hovoří o vytváření informační společnosti. Narůstá totiž role znalostí a informací pro vytváření zisku a zajištění konkurenceschopnosti. Internacionalizace výroby, distribuce a prodeje zboží vyžaduje vysoce odborné znalosti trhů v různých částech světa. Jde zejména o znalosti, které propojují a integrují znalosti mezinárodní a místní ekonomiky a zákonů. Informace se stávají základní surovinou. Výroba zboží a poskytování služeb se stávají podřízenými vůči systémům zprostředkování informací. Schopnost prodat výrobek nebo službu a tak uspět v konkurenci je v současnosti naprosto závislá na poskytování a šíření informací. Informační služby vytvářejí novou mohutnou nadstavbu nad produkcí zboží a služeb. Většina růstu nových pracovních příležitostí ve vyspělých zemích se soustředí v oblasti schromažďování, vyhodnocování a poskytování informací. Informační technologie poskytují nástroje k efektivnímu zprostředkování informací. Shromažďování a distribuce informací firmami z oblasti

výrobních služeb integruje obě stránky rozvoje informační společnosti: vytváření a prodej informací a využití technologií sloužících k jejich přenosu.

3.2 Deregulace

Urychlení globalizace bylo od počátku 70. let umožněno a podpořeno změnami v mezinárodních i národních regulacích směny zboží a služeb a zejména pak finančních toků. Globalizaci nejvíce ovlivnily (1) deregulace mezinárodního obchodu se zbožím a penězi po rozpadu brettonwoodského systému, (2) deregulace národních trhů v rámci přechodu od sociálního státu k liberálně orientované politice upřednostňující volný trh a (3) vytváření pobídek k přilákání investic nadnárodních společností.

Postupné uvolňování světového zahraničního obchodu se zbožím probíhalo od 2. světové války v rámci Všeobecné dohody o clech a obchodu (anglicky 'General Agreement on Tariffs and Trade - GATT'), jejímž nástupcem je od r. 1995 Světová obchodní organizace (anglicky 'World Trade Organisation - WTO'). I přes pokrok dosažený v jednáních GATT v posledních třiceti letech, postupovalo uvolňování bariér pomaleji než v případě mezinárodních finančních trhů. S rozpadem brettonwoodského systému, byl mezinárodní měnový a finanční systém s výraznou kontrolou finančních toků nahrazen deregulovaným režimem s minimální kontrolou vlád nad mezinárodními přesuny kapitálu. Deregulace světových obchodních a finančních trhů, uvolnění kontroly nad finančními přesuny a liberalizace vnitřních finančních trhů jednotlivých států vedly ke vzniku a rozvoji globálního kasína, umožnily nadnárodním společnostem využívat finančních výhod v daňových rájích (např. Bahamy, Bermudy, Britské Panenské ostrovy, Kajmanské ostrovy, Nizozemské Antily, Lichtenštejnsko, Panama, Seychely) a usnadnily jejich globální expanzi. Internacionalizace finančních toků se stala jedním z nejvýznamnějších mechanismů globalizačního procesu. V dnešní době mohou být miliardy dolarů přesunuty mezi lokálními finančními trhy pouhým stisknutím tlačítka počítače.

Globalizace byla zároveň podporována změnou politických priorit národních vlád, kterou můžeme charakterizovat jako přechod od sociálního 'welfare' státu⁶ k liberálně orientované 'post-welfare' politice. Po 2. světové válce byla nalezena určitá obecně akceptovaná a relativně stabilní rovnováha v alokaci vytvářeného bohatství mezi vlastníky výrobních prostředků, pracující a stát. Období, které trvalo až do konce 60. let, se nazývá zlatým věkem kapitalismu a bylo charakterizováno plynulým ekonomickým růstem, plnou zaměstnaností a zajištěním sociálních služeb obyvatelstvu. Poválečný systém se vyznačoval fordistickým režimem akumulace (masová produkce a masová spotřeba), keynesiánským přístupem k ekonomické regulaci (politika stimulace poptávky prostřednictvím státních výdajů) a 'welfare' systémem společenské regulace (veřejný sektor zajišťující celospolečenskou participaci na rozdělování vytvářeného bohatství prostřednictvím vyjednávání v tripartitě stát, zaměstnavatelé a odbory). Sociální 'welfare' stát v kombinaci s keynesiánskou politikou zajišťoval plnou zaměstnanost a dále zabezpečoval sociální služby, zdravotnictví, vzdělání a podporoval výstavbu komunálního bydlení.

Od konce sedmdesátých let dochází k přechodu od 'welfare' státu k 'post-welfare' (Bennett 1990) politice podporující rozvoj volného trhu. Pionýry nové politiky deregulace byli Ronald Reagan v USA a Margareta Thatcherová ve Velké Británii. Politika deregulace britské premiérky Thatcherové byla zakotvena ve čtyřech výchozích principech (Andersen 1991): (1) veřejný sektor je příliš rozsáhlý, nákladný a příliš intervenuje do ekonomiky i života občanů; (2) trh je mnohem citlivější a efektivnější alokační mechanismus než jakékoliv plánování veřejného sektoru; (3) soukromé ekonomické subjekty jsou téměř ve všech sférách ekonomiky mnohem efektivnější než státní podniky; (4) snížení závislosti firem a domácností na veřejném sektoru povede k znovuobjevení tradičních hodnot, zejména individuální

iniciativy, samostatnosti a podnikání. Soros (1998) hovoří o nástupu ideologie tržního fundamentalismu založeného na víře ve volný trh zajišťující rovnovážný vývoj a nejlepší alokaci zdrojů ve společnosti. Překážky bránící rozvoji volného trhu musí tudíž být odstraněny. Politika 80. a 90. let byla vedle již zmíněné liberalizace zahraničního obchodu charakterizována politikou deregulace vnitřních trhů, restrukturalizací příjmů a výdajů státních rozpočtů a vytvářením pobídek pro přilákání zahraničních investic.

Postupně dochází ke změně vztahů mezi veřejným a soukromým sektorem. Liberální politika vkládá vyšší důvěru do fungování volného trhu a vede ke snižování přímých státních intervencí do ekonomické oblasti. Snižuje se vliv státu při přerozdělování zdrojů a zároveň se přesouvá co možná nejširší rozsah pravomocí přímo k individuálním aktérům soukromého sektoru. Veřejný sektor již není vnímán jako přímý poskytovatel služeb v určitých oblastech. Jeho role je spatřována ve vytváření podmínek pro ekonomický rozvoj a umožňování soukromým subjektům, aby požadované služby zajistily. Stát se vzdává některých rozhodovacích pravomocí, které získal v období po 2. světové válce. Toho je dosahováno třemi základními způsoby. Prvním je institucionální deregulace, neboli omezování řídicích a rozhodovacích pravomocí orgánů veřejného sektoru. Druhým nástrojem je privatizace, která se týká velkých, státem ovládaných státních podniků, komunálního bydlení, zdravotnictví, školství, sociálních a dalších služeb. Třetí oblastí je dokončení plné liberalizace cen, například deregulací nájemného v bytovém sektoru. Politika deregulace je také někdy označována jako decentralizace od veřejného sektoru k trhu.

Přechod k liberální politice byl do značné míry reakcí na ekonomickou recesi 70. let. Recese a následná ekonomická restrukturalizace vedly k omezování příjmů veřejných rozpočtů a naopak k rostoucím požadavkům na výdaje v sociální oblasti v důsledku rostoucí nezaměstnanosti. Sociální výdaje však nešlo plně pokrývat ze stávajících příjmů, navíc ekonomická situace spíše vyžadovala snížení daňového zatížení firem, aby disponovaly zdroji pro vnitřně aktivovanou restrukturalizaci. Podíl veřejných rozpočtů na HDP nijak výrazně nepoklesl. Došlo ale k restrukturalizaci charakteru příjmů i výdajů ve prospěch kapitálu a ekonomického rozvoje. Daňové zatížení kapitálu a pracovní síly pokleslo, zatímco jiné formy zdanění, zejména spotřeby, narostly. Daňové zatížení se tak přesunulo od kapitálu k občanům. U sociálních výdajů i v dalších oblastech, např. regionální politice, došlo k restrukturalizaci od široce založených k selektivním podporám. Namísto přímých investic do infrastruktury a ekonomických aktivit vlastněných veřejným sektorem začíná stát formou různých forem spolupráce veřejného a soukromého sektoru (anglicky 'public private partnership') podporovat investice soukromých firem rozmanitými soustavami pobídek.

V průběhu 80. a 90. let začaly centrální i místní vlády uplatňovat nástroje pro přilákání zahraničních investic. Pro investory jsou například vytvářeny speciální bezcelní zóny. Dovoz surovin a vývoz zboží vyrobeného v těchto zónách nepodléhá standardním celním sazbám. Státy tímto způsobem podporují jak internacionalizaci zahraničního obchodu, tak globalizaci. Pro přilákání zahraničních investorů jsou navíc vytvářeny rozmanité soustavy pobídek, zahrnující daňové prázdny, dotace na vytvořená pracovní místa, hrazení nákladů na rekvalifikaci pracovní síly nebo poskytnutí zainvestovaných pozemků za nižší než tržní cenu či zadarmo. Za cenu investice a vytvoření pracovních příležitostí ve vybraných územích se veřejný sektor vzdává části svých příjmů ve prospěch soukromých nadnárodních společností, které navíc díky poskytnutým výhodám mají příznivější podmínky než domácí podniky.

4 Společenské důsledky globalizace

Globalizace má rozsáhlé společenské důsledky. Mezi nejzávažnější patří umocňování nerovnoměrného sociálního a ekonomického rozvoje, který vyplývá z rozdílné síly a schopnosti firem, jednotlivců a jejich prostřednictvím lokalit, měst a států zapojit se aktivně do globalizace. Přerozdělení moci, které přináší globalizace, se však nepromítá jen do nerovností mezi lidmi nebo firmami. Klíčoví aktéři globalizace ovlivňují charakter a priority veřejného sektoru. Nejvýznamnějším společenským dopadem globalizace je vliv NNS a světových finančních trhů na stát a mění se poměr sil mezi veřejným a soukromým sektorem. Následující odstavce diskutují sice pouze vybrané, ale z pohledu autora jedny z nejvýznamnějších dopadů globalizace.

4.1 Globalizace, časoprostorová komprese a její nerovnoměrné sociální dopady

Jedním z významných dopadů informační revoluce a průvodních jevů globalizace je rychle postupující časoprostorová komprese. Koncept časoprostorové komprese (Harvey 1989a; anglicky 'time-space compression') popisuje zvyšující se pohyb a komunikaci v prostoru, rozšiřování sociálních kontaktů v prostoru a naši percepce těchto změn. Narůstající prostorová mobilita a překonávání bariér kladených prostorem jsou umožněny technologickým pokrokem v oblasti výrobních, dopravních, komunikačních a informačních technologií. Zatímco doručení zprávy mezi sousedními sídly trvalo před několika staletími hodiny, důležitá zpráva dnes dokáže obletět svět prakticky okamžitě. Role prostoru a času v lidském životě i organizaci produkce se v posledních letech dramaticky změnila. Svět se v našem vnímání rapidně zmenšuje.

Časoprostorová komprese je významnou charakteristikou globální ekonomiky. Neustále dochází k zrychlování a zároveň geografické expanzi systému dodávek uvnitř výrobních procesů i mezi výrobou a obchodem, v peněžní ekonomice přestávají být díky IT čas a vzdálenost překážkou a impérium nadnárodní společnosti skládající se z mnoha jednotek lokalizovaných v různých částech světa lze z centrály řídit téměř 'on-line' (v reálném čase). Díky časoprostorové kompresi se naplňuje heslo 'čas jsou peníze', jelikož rychlé překonání bariér daných vzdáleností šetří čas i peníze. Využívání IT je tak nezbytnou podmínkou přežití v mezinárodní konkurenci. Zdokonalování IT a jejich intenzivnější využívání povede k dalšímu prohlubování časoprostorové komprese v ekonomické oblasti.

Časoprostorová komprese má významné sociální dopady. Giddens (1984) hovoří o geografickém rozpínání sociálních kontaktů (koncept 'time-space distanciation'), které vede k snižování integrace sociálních vztahů v lokalitách a jejich rozšiřování v téměř nekonečném prostoru (Giddens 1990). Ne všichni však stejně využívají či mohou využívat výhod informačních technologií. Massey (1993) upozorňuje na vytváření mocenské geometrie časoprostorové komprese; různí jednotlivci i sociální skupiny mají v rámci časoprostorově se smršťujícího globálního světa velmi odlišné postavení. Vytváří se ostrý kontrast mezi těmi, kteří jsou součástí globální komunikační sítě a těmi, kteří k ní přístup nemají. Využívání IT vede k centralizaci funkcí klíčových pro rozhodování a organizování globální ekonomiky, decentralizaci těch funkcí, které jsou sice součástí globální ekonomiky, ale o kterých je rozhodováno nebo které jsou pasivními příjemci informací, a vyčlenění těch, které nemají schopnosti ani možnosti IT využívat. Nerovnoměrnosti v možnostech využívání globálního informačního systému (např. internetu), vyplývající z rozdílů mezi prvním a třetím světem, městy a venkovem, starší a mladou generací nebo majetnými a chudými, vedou k posilování existujících a vytváření nových sociálních nerovností. Například užívání internetu odráží existující sociální rozdíly a dále prohlubuje odlišnosti ve schopnostech lidí při orientaci a mobilitě v dnešní informační společnosti.

4.2 Kde se koncentruje moc? Nadnárodní společnosti versus stát

Hospodářská moc se v současnosti soustřeďuje do rukou silných nadnárodních společností. "Roční obrat 200 největších NNS předčí všechny národní ekonomiky světa bez devíti největších. ... Ze sta největších hospodářských celků víc jak polovina nejsou státy, nýbrž nadnárodní společnosti. Obrat General Motors je větší nežli hrubý domácí produkt Dánska, Fordův větší než Jihoafrické republiky a Toyoty větší nežli Norska" (Vítek 1997). Pro srovnání, hrubý domácí produkt České republiky je třetinou obratu General Motors nebo polovinou obratu obchodního řetězce Wall-Mart Stores.

Nadnárodní společnosti přinášejí do zemí, ve kterých se rozhodly investovat, celou řadu výhod. Nejde jen o příliv kapitálu ve formě PZI a nárůst výrobních kapacit, ale i o vytváření nových pracovních příležitostí, zdokonalení výrobních postupů a aplikaci nových technologií, rozpočtové příjmy z nové produkce či zlepšení obchodní bilance země. Přínos NNS však může být jen zdánlivý. Zisky z výroby nemusí být investovány v místě vzniku, ale mohou být převedeny do mateřské firmy. Zpětný proud financí tak může po čase překonat původní investici. Velkým problémem jsou úniky na daních, k nimž NNS zcela legálně používají tzv. transferové ceny. Nelze ani zapomenout na vstupní náklady na přilákání PZI, ať ve formě přímých výdajů veřejných rozpočtů, jako jsou například náklady na vybudování infrastruktury v nabízených lokalitách, nebo peněz, které vzhledem k poskytnutým daňovým a dalším úlevám do rozpočtů státu, regionů či obcí nikdy nedotekly.

Pod tlakem NNS a mezinárodních institucí, jako je např. MMF a Světová banka, pokračují státy v uvolňování trhů, snižují intervence a omezují sociální výdaje. Státy, regiony a města navíc mezi sebou v současnosti soutěží o přilákání a udržení co největšího množství kapitálu. Na poskytování výhod zahraničním společnostem reagují domácí firmy žádající podpory, které jim sníží náklady a umožní přežít v narůstající mezinárodní konkurenci, popř. umožní i jejich expanzi. Role centrálních vlád v ovlivňování lokalizace přímých zahraničních investic do nově budovaných kapacit je čím dál více doplňována přímým vyjednáváním mezi NNS a místními samosprávami, které se snaží zatraktivňovat lokalitu pro zahraniční investory. Výhody nadnárodnímu kapitálu jsou tak poskytovány ze všech úrovní územní správy. Snaha o vytvoření co nejatraktivnějších podmínek pro kapitál dostává přednost před ostatními cíly, např. v oblasti sociální, rozvoje bydlení, veřejné dopravy, životního prostředí, apod. Udržení zaměstnanosti, rozumné úrovně příjmů a poskytování sociálního zajištění občanů státem je navíc výrazně omezeno schopností kapitálu a NNS vyhnout se daním a odstěhovat výrobu z oblastí s drahou pracovní silou.

Globalizace vede k přerozdělení moci od vlád států ve prospěch nadnárodních společností, od veřejného k soukromému sektoru. Přestože si státy udržují svoji suverenitu, ekonomické subjekty s aktivitami na globální úrovni svými požadavky ovlivňují vlády jednotlivých států tak, aby pravidla hry byla formulována ve prospěch největších vlastníků kapitálu. Deregulace trhů upřednostňuje nejmocnější koncerny před jejich drobnější konkurencí a vede k dalšímu posilování jejich téměř monopolního postavení a umocňování jejich bohatství a moci. Politická rozhodnutí upřednostňují kapitál před člověkem a vedou k omezování sociálních jistot. NNS vytvářejí nový druh moci, která je v mnoha ohledech vymaněna z vlivu vlád a naopak jejich rozhodnutí do značné míry formuje. Stále sílící hlasy upozorňují, že v současnosti je skutečná světová moc soustředěna do rukou NNS.

4.3 Kde se rozhoduje? Globální finanční trhy versus stát

Ekonomická prosperita jednotlivých států je čím dál více ovlivňována pohyby na světových finančních trzích. Vlády a centrální banky mají čím dál menší možnosti obrany vůči finančním spekulacím a místním dopadům ekonomických událostí na druhé straně světa. Přesuny peněz jsou totiž v současnosti mimo kontrolu jednotlivých vlád. Často pro vlády a centrální banky, ekonomiku i život občanů jednotlivých států představují značnou hrozbu. Spekulanti na světových peněžních trzích mohou způsobit pád i velmi silných měn, jak například naznačil George Soros při útoku na britskou libru. Nedávná asijská krize ovlivnila důvěru investorů v transitivní ekonomiky a způsobila odliv portfoliových investic z burz ve střední a východní Evropě. Pokles cen akcií i domácích měn pocítila většina občanů. Vzdálenost ani státní hranice nehrají při obchodování v globálním kasinu žádnou roli. Hráči s penězi na globálních trzích dnes ovlivňují osudy miliónů lidí.

Pohyby na finančních trzích jsou v současnosti pro ekonomiky jednotlivých zemí důležitější než investice nadnárodních společností. Přestože NNS vykazují značnou flexibilitu, mohou využívat transferových cen, atd., jejich svoboda rozhodování se nedá srovnávat s volností mezinárodních portfoliových investorů. Finanční kapitál byl vždy nadřazený produkčnímu kapitálu, což jeho globální mobilita ještě dále umocňuje. Politici dnes pracují pod tlakem signálů, které vysílají světové finanční trhy. Investoři na kapitálových trzích se však často rozhodují na základě velmi omezených informací. Makroekonomické ukazatele mohou často zastírat skutečnou podstatu ekonomické situace. Výše použitý příklad ukázal, že NNS mohou transferovými cenami negativně ovlivnit platební bilanci zahraničního obchodu. Na ni reagují portfolioví investoři odchodem z trhu a ratingové společnosti snižují hodnocení důvěryhodnosti ekonomiky. Mezinárodní úvěrové zdroje se stávají dražšími, hodnota měny a ceny akcií klesají, úspory občanů také. Některé NNS se ale mohou orientovat lépe a situace využít k levnému nákupu a převzetí dalších domácích společností.

Přestože pro globální ekonomickou integraci jsou podstatnější přímé investice nadnárodních společností, současnost a budoucnost ekonomik jednotlivých zemí je mnohem více ovlivňována preferencemi na globálních finančních trzích. Převaha spekulativních peněžních toků nad investicemi do produkce či obchodu se zbožím a službami však představuje významný prvek nestability ve vytvářené globální ekonomice.

5 Geografické dopady globalizace

Globalizace je dlouhodobý proces změn v geografické organizaci společnosti. Globalizační procesy vytvářejí novou řádovostní úroveň organizace společnosti - globální. Organizace a integrace určitých lidských aktivit na globální úrovni ovlivňuje společenský rozvoj na nižších řádovostních úrovních. Podstata globalizačního procesu spočívá nejen ve vytváření samotného globálního ale zároveň i ve vytváření nových vztahů mezi globálním a lokálním, regionálním, národním a mezinárodním. Giddens definuje globalizaci jako "intenzifikaci společenských vztahů na celosvětové úrovni, která vede k propojování velmi vzdálených lokalit takovým způsobem, že místní události jsou formovány událostmi dějícími se na míle daleko a naopak" (Giddens 1990: 64).

V důsledku globalizace jsou výroba a služby prostorově reorganizovány a funkčně integrovány na světovém měřítku. Globalizace tak přispívá k určité globální homogenizaci. Nevede však vždy k univerzalizaci. Její formy, rychlost a charakter důsledků se mohou ve specifických místních podmínkách a za současného působení rozmanitých vlivů z regionálních a národních kontextů značně lišit. Ne každá lokalita, město nebo region jsou stejným způsobem integrovány do globálního systému. "Globální ekonomika sice objímá

celou planetu, ale ne všechny regiony nebo jejich obyvatele. Ve skutečnosti je pouze menšina lidí skutečně integrovaná do globální ekonomiky ..” (Castells 1993, s. 249). Hlavní funkce ekonomického systému a jejich prostřednictvím hlavní ekonomická a politická centra jsou sice vzájemně provázána a integrována do globální ekonomické sítě, ale mnoho ostatních lidí, měst, regionů a zemí je však z participace na utváření globální ekonomiky vyčleněna. Globalizace dále prohlubuje nerovnoměrný geografický vývoj.

5.1 Makrogeografické dopady globalizace

Mezi nejvýznamnější makrogeografické dopady globalizace patří vytváření nové hierarchie světových měst propojených aktivitami nadnárodních společností v oblasti výrobních služeb, intenzifikace ekonomické provázanosti vyspělých zemí, nová prostorová dělba práce mezi vyspělými zeměmi světového jádra a nově industrializovanými zeměmi světové semiperiferie a prohlubující se izolace zemí světové periferie. Zvýšenou pozornost si zaslouhují utváření globální hierarchie měst a regionální důsledky nové mezinárodní dělby práce.

Téměř všechna místa na zeměkouli jsou v současnosti nějakým způsobem ovlivněna globalizací, ale většina z nich je pouhým příjemcem vlivů globalizace. Pouze v několika málo lokalitách dochází ke skutečnému vytváření, formování a určování základního charakteru globalizace. Naprostá většina aktérů, kteří aktivně utvářejí globalizaci, je lokalizována v největších světových metropolích. Postupně se tak vytváří nová hierarchická úroveň globálních měst a nová funkční provázanost hierarchické dělby práce v rámci světového sídelního systému. New York, Londýn a Tokio koncentrují převážnou většinu nových funkcí a jsou nazývány globálními městy (Sassen, 1991). Aktéři, kteří svými aktivitami vytvářejí globalizaci, pozvolna rozšiřují svoje působení i do nižších hierarchických úrovní světového sídelního systému. Los Angeles, Paříž nebo Frankfurt koncentrují celou řadu aktivit a funkcí, které vytvářejí globalizaci. Difúze globalizačních aktivit pokračuje a nevyhýbá se ani městům velikostí a významem srovnatelných s Prahou. V současnosti se projevuje v hlavních městech post-komunistických zemí (Sýkora 1994; Gritsai 1997). Globalizace vytváří novou globální hierarchii měst.

Jedním z významných geografických dopadů globalizace vyplývající zejména z dělby práce uvnitř nadnárodních společností je nová mezinárodní dělba práce. Stará mezinárodní dělba práce vyplývala z mezinárodního obchodu se zbožím produkovaným v různých částech světa (Barff 1995, Cohen 1981). Zatímco země světové periferie poskytovaly vyspělým průmyslovým zemím potraviny a nerostné suroviny, firmy ze zemí světového jádra prodávaly finální výrobky. Nová mezinárodní dělba práce je charakterizovaná koncentrací řídicích funkcí ve vyspělých oblastech a narůstajícím podílem primárních výrob v semiperiferních oblastech světa. Některé rozvojové a nově industrializované země poskytují specifické lokalizační výhody, které v období globalizace, zvyšující se mezinárodní konkurence a snižujících se zisků z některých výrob ve vyspělých zemích, nabízejí nadnárodním společnostem možnost výrazného snížení nákladů. Vzhledem k rozvoji informačních a komunikačních technologií a liberalizaci mezinárodních i domácích trhů jsou některé části výrobního procesu přesouvány do zemí světové semiperiferie.

Nová mezinárodní dělba práce má odlišné dopady v různých regionech světa. Ve vyspělých zemích světového jádra dochází v důsledku přemísťování primárních výrob do rozvojových zemí k deindustrializaci s výraznými dopady především na zaměstnanost. Na druhou stranu se zde koncentrují ředitelství nadnárodních společností, oddělení výzkumu a vývoje a technologicky náročná odvětví. Vysoký růst v jádrových oblastech vyspělých zemí zaznamenávají především výrobní služby, zahrnující finanční služby (banky, pojišťovny,

investiční společnosti) a další služby pro podniky (realitní, poradenské, právní a účetní firmy, reklamní agentury, apod.).

Země světové semiperiferie, zejména nově industrializované země, získávají rozvojové impulsy z participace na rozvoji globální ekonomiky. Nižší úrovně firemního řízení a pobočky nadnárodních společností v oblasti výrobních služeb se lokalizují v hlavních a největších městech. Přímé zahraniční investice nadnárodních společností přináší pracovní místa, lepší technologie a celkový ekonomický rozvoj, neboť některé místní firmy se mohou podílet na subdodávkách. Nejnovější technologie a hlavně výzkum a vývoj však zůstávají ve vyspělých zemích. NNS v zemích světové semiperiferie zakládají především výroby náročné na množství pracovní síly. Výrobní technologie jsou vzhledem k předchozímu stavu ekonomik těchto zemí sice pokročilé, nikoliv však vzhledem k vyspělým a kapitálově náročným výrobám vyspělého světa. Pokrok tudíž zároveň může znamenat i pokračující prohlubování se rozdílů mezi vyspělými zeměmi světového jádra a oblastmi světové semiperiferie.

Země světové periferie, které se buď separují od dominantní západní protržní a prodemokratické kultury nebo jsou vzhledem ke své zaostalosti opomíjeny nadnárodními společnostmi a globálním kapitálem, jsou z globální ekonomiky vyčleněny. Nerovnoměrný ekonomicko-geografický rozvoj přináší narůstání rozdílů mezi vyspělými a rozvojovými zeměmi. "Propast mezi vítězi globalizace a poraženými je čím dál větší. Podíl nejchudší pětiny lidstva na celosvětovém příjmu činí dnes 1,1 % oproti 1,4 % v roce 1991 a 2,3 % v roce 1960. Poměr rozdílu příjmů nejbohatší a nejchudší pětiny vzrostl z 30:1 v roce 1960 na 61:1 v roce 1991, na 78:1 v roce 1994 a v současné době je odhadován na 86:1" (Vítek 1998).

5.2 Globalizace a místní restrukturalizace na příkladu velkých měst vyspělého světa

Vznik, rozvoj a proměny měst byly vždy podmíněny velkým množstvím vlivů, které z geografického hlediska působily z rozmanitých řádovostních úrovní. Proměny současných měst jsou čím dál významněji ovlivněny i přímo utvářeny jevy a procesy nacházejícími se a probíhajícími mimo jejich administrativní území a dokonce i mimo hranice států, v nichž se nacházejí. V posledních letech nabývají na významu zejména mechanismy, které propojují místní dění ve městech s globalizačními procesy rozvíjejícími se na globální úrovni. Aktéři globalizace (firmy, organizace i jedinci), kteří se aktivně pohybují na mezinárodní úrovni a utvářejí globalizaci, představují hlavní síly formující charakter současné restrukturalizace na lokální úrovni, zejména ve velkých městech.

"Každý, kdo v současnosti zkoumá města v jakékoliv části světa, si je vědom toho, že dění v libovolné městské čtvrti může být ovlivněno faktory, jejichž původ je nezbytné hledat v místech velmi vzdálených od studované lokality", tvrdí Giddens (1990, s. 64). Massey (1993) říká, že lokality musíme v současnosti vnímat z globální perspektivy. "Místo toho, abychom lokalitu viděli jako hranicí vymezené území, měli bychom ji vnímat jako součást rozsáhlé sítě sociálních vztahů a zkušeností, z nichž většina je vytvářena na mnohem rozsáhlejší měřítku než představuje lokalita samotná, ať jí je ulice, region nebo celý kontinent. Takový přístup nám umožní vidět lokalitu propojenou s okolním světem, integrující globální a lokální." (Massey 1993, s. 66). Důležitým aspektem tvrzení Massey je, že charakter vztahů lokality k okolnímu světu, a to včetně globálních procesů, je součástí toho, co definuje lokalitu samotnou.

Globalizační procesy v současnosti ovlivňují politické, ekonomické, sociální a kulturní změny nejen na globální, ale i na všech nižších geografických řádovostních úrovních včetně lokální, tj. i ve městech. Významným znakem odlišujícím působení globalizace na proměny současných měst od ostatních vnějších faktorů je její geografický rozměr. Globalizační procesy působí na všechny lokality, všechna města. Vliv globalizace se však podstatně liší podle toho, zda se město nachází ve vyspělém jádru, světové semiperiferii nebo na periferii. Zatímco ve velkých městech vyspělého světa a nově industrializovaných zemí vedle sebe existují aktéři, kteří globalizační proces formují, i ti, kterým nezbývá nic jiného než se vlivům globalizace přizpůsobovat, globalizace pro města na periferii vytváří vnější prostředí, které ztěžují mohou ovlivnit.

Velká města vyspělých a nově industrializovaných zemí se v současnosti vyznačují nebývalou dynamikou vnitřní restrukturalizace, která je významně formována globalizací. Vliv globalizace vytváří předpoklady pro určité podobnosti v rozvoji měst zapojených do globální dělby práce. Soja (1991) tvrdí, že pod vlivem globalizace se utváří nový způsob urbanizace. Současné proměny měst ovlivňuje několik obecných trendů společenských změn, jejichž kořeny vycházejí z globalizace: (1) internacionalizace z hlediska kapitálu i pracovních sil, (2) deregulace vlivu veřejného sektoru, (3) ekonomická restrukturalizace charakterizovaná deindustrializací a rozvojem výrobních služeb, (4) sociální polarizace, (5) postmoderní způsob městského života.

Narůstající internacionalizace velkých měst a metropolitních oblastí se projevuje především v některých ekonomických sektorech, kde je výrazný podíl firem v zahraničním nebo mezinárodním vlastnictví (např. finančnictví a služby podnikům), při financování, výstavbě, pronájmu a prodeji nových komerčních nemovitostí mezinárodního standardu (Haila 1996) a na trhu práce, kde se vyčleňuje skupina manažerů a zaměstnanců zahraničních společností pohybujících se mezi velkými světovými centry. Internacionalizace je nejrozvinutější v městech na nejvyšším stupni světové sídelní hierarchie (Knox, Taylor 1995), která jsou nazývána globálními městy (anglicky 'global city').

Rozvoj globalizace byl podpořen politikou deregulace. Globalizace však rovněž zpětně působí na měnící se charakter vztahů mezi veřejným a soukromým sektorem ve městech. Proměny měst jsou stále více ovlivňovány nadnárodním kapitálem (Cox 1993). Místním vládám nezbývá při absenci regulačních mechanismů na mezinárodní a národní úrovni mnoho jiných možností, než se přizpůsobit tlakům globální ekonomiky. Pod tlakem globalizace a neoliberální ideologie se ve městech prosazuje politika místního ekonomického rozvoje. Nová politika upřednostňuje podporu soukromému sektoru (vytvářením přítažlivého podnikatelského prostředí a poskytováním investičních pobídek) před výdaji v oblasti sociálních služeb, komunálního bydlení, hromadné dopravy či životního prostředí (Gaffikin, Warf 1993). Města mezi sebou soutěží o přilákání nových, zejména zahraničních investic. Preferovány jsou flexibilní (ale dílčí) politická rozhodnutí a jednotlivé rozvojové projekty před celkovým a dlouhodobým plánováním s cílem harmonického a rovnoměrného rozvoje města. Barnekov a Rich (1989) zdůrazňují, že politika místního ekonomického rozvoje přináší velmi nerovnoměrné rozdělení přínosů a posiluje nerovnoměrný prostorový rozvoj ve městech. Globalizace a nová městská politika vedou k prostorově velmi selektivnímu rozvoji (ve formě výstavby nových komerčních zón a gentrifikace některých vnitroměstských zón), z kterého těží velké nadnárodní společnosti a příjmově nejsilnější skupiny obyvatel. Harvey (1989b) charakterizuje nový způsob vládnutí ve městech jako tzv. podnikatelské město (anglicky 'entrepreneurial city').

V kontextu globalizující se ekonomiky nepředstavují velká města vyspělých zemí vhodná místa k lokalizaci výroby. Největší města však mohou získat strategickou roli v globálním ekonomickém systému. Globální ekonomika se vyznačuje rozmístěním výrobních kapacit po celé planetě. Vzhledem ke koncentraci vlastnictví musí být její řízení soustředěno do několika

málo center. Globalizující města jsou charakteristická koncentrací ředitelství nadnárodních společností, finančních firem a služeb pro podniky, firem z technologicky nejprogresivnějších ekonomických sektorů a trhem pro novinky ve světě technologií i módy (Sassen 1991). V důsledku globalizace dochází ve městech k ekonomické restrukturalizaci, která je charakterizovaná deindustrializací a rozvojem výrobních služeb (tzv. post-fordistické město - anglicky 'post-Fordist city'). Deindustrializace je do značné míry způsobena novou mezinárodní dělbou práce, při níž dochází k přemísťování některých výrobních závodů z metropolitních oblastí vyspělých zemí do zemí třetího světa. Hlavním důvodem růstu výrobních služeb v největších světových městech je koncentrace řídicích funkcí globální ekonomiky. Zatímco deindustrializace postihuje většinu velkých měst ve vyspělých zemích, ne všechna města získávají nové funkce v rámci globální ekonomiky. Ekonomická restrukturalizace má tudíž rozdílný průběh a dopady podle postavení města v rámci globální dělby práce.

Sociální polarizaci lze stručně charakterizovat jako expanzi bohatých a chudých a snižování zastoupení střední vrstvy obyvatel. Za jednu z hlavních příčin sociální polarizace jsou považovány dopady ekonomické restrukturalizace na trh práce (Sassen 1991). V důsledku ekonomických změn roste podíl vedoucích a odborných pracovníků, snižuje se zastoupení pracovních míst s průměrnými mzdami a nárůstá počet málo placených zaměstnání, občasných zaměstnání s nestálými příjmy a nezaměstnaných. Trh práce se z hlediska mzdového ohodnocení zaměstnanců polarizuje (Sassen-Koob 1984). Hamnett (1996) zdůrazňuje, že sociální polarizaci nelze spojovat pouze se změnami na trhu práce, ale i se snižující se rolí sociálního 'welfare' státu vedoucí k polarizaci příjmů domácností. Sociální polarizace přináší současnou koncentraci chudých, nezaměstnaných a vyčleněných ze společnosti a skupiny manažerů a profesionálů s vysokými příjmy v těsném sousedství uvnitř městského prostoru. Sociální polarizace se projevuje narůstající segregací chudých a separací bohatých a utvářením duálního a rozděleného města (anglicky 'dual city, divided city').

Postmoderní způsob městského života, kultury a architektury je v globalizujících se městech charakterizován prolínáním místních a nadnárodních vlivů, které vyplývají z ekonomické a kulturní internacionalizace. Na jednu stranu globalizace přináší homogenizaci spotřeby prostřednictvím stejného zboží nabízeného nadnárodními společnostmi ve všech koutech planety, na druhou stranu nám umožňuje seznámit se s rozmanitostí kultur z různých konců světa. Globální a lokální kultury se ve velkých, globalizujících se městech navzájem prolínají (Featherstone 1993). Globalizace přináší větší názorovou pluralitu a příklon k individualismu. Zdůrazňována je specifická místa a architektury, kterou v mnoha městech nadnárodní společnosti využívají ke zviditelnění sídel svých ředitelství v urbanistické struktuře měst. Investoři a developeři nákupních center využívají vizuálních charakteristik k přilákání spotřebitelů a posílení konkurenceschopnosti. Kulturní strategie jsou využívány soukromými firmami k posílení jejich vlivu, konkurenceschopnosti a k prezentaci jejich moci (Zukin 1992). Postmoderní město (anglicky 'post-modern city') je koláží minulosti a přítomnosti, místního a globálního, standardního a specifického, reálného a umělého. Ne všichni obyvatelé globálních měst se však mohou těšit z exotických specialit nabízených v luxusních restauracích. Spotřební kultura většiny lidí je však omezena úrovní příjmů a jejich preference jsou reklamou formovány ke standardnímu spotřebnímu chování.

6 Závěr: budoucnost globalizace?

Globalizace je v současnosti ve svých počátcích. Až dosud se globalizace rozvíjela především prostřednictvím narůstajícího prostorového rozpínání a mobility ekonomických aktivit soukromých společností. Soukromý sektor, ekonomika a volný trh získaly prostřednictvím nadnárodních společností a globálních finančních trhů předstih před veřejným sektorem a jinými než ekonomickými stránkami rozvoje společnosti. Zatímco se ekonomické aktivity

integrovaly globálně, veřejný sektor působil na národní a nižších úrovních. Rozhodování institucí veřejného sektoru bylo navíc pod neustálým tlakem stále mobilnějšího nadnárodního kapitálu. Období živelné globalizace prostřednictvím tržní expanze největších společností v prostředí deregulovaných mezinárodních i domácích trhů přineslo nové přerozdělení zdrojů a moci v rámci soukromého sektoru i mezi soukromým a veřejným sektorem.

Globalizace je přirozeným a nevyhnutelným procesem společenské integrace na vyšší řádovostní úrovni než tomu bylo doposud. Přináší celkový společenský pokrok. Její počáteční živelná fáze, charakterizovaná ekonomickou expanzí s cílem rozšiřování trhů a získávání komparativních výhod jednotlivými nadnárodními firmami však měla celou řadu negativních dopadů. Ty se postupně pod tlakem veřejnosti dostávají do zorného úhlu politiků. Ekonomickou globalizaci a zejména ty její stránky, které mají negativní důsledky, je potřeba mít pod veřejnou kontrolou. Globální integraci ekonomických aktivit soukromého sektoru musí následovat globální integrace institucí veřejného sektoru s cílem demokratického ovlivňování vývoje společnosti v nadnárodním měřítku. Prvním krokem k dosažení nového stabilního systému společenské regulace je odklon od tržního fundamentalismu neoliberalní politiky konce 20. století (Tickell, Peck 1995).

Můžeme očekávat, že teprve 21. století bude plně ve znamení globalizace. Globalizace není v současnosti kompletní, neboť zahrnuje pouze ekonomiku a nikoliv demokratické rozhodování (Soros 1998). Tuathail, Herod a Roberts (1998) charakterizují současný svět jako turbulentní, neřízený, bez řádu a pravidel. Podle mého názoru bude k nadnárodní integraci aktivit veřejného sektoru docházet postupně, mnohem pomaleji než tomu bylo u ekonomické globalizace. V dlouhodobé perspektivě však přinese novou mocenskou rovnováhu mezi veřejnými a soukromými, společnými a individuálními zájmy. K vytváření nového globálního systému společenské regulace přispějí dva hlavní faktory. Prvním bude vnitřní aktivita institucí veřejného sektoru a druhým vnější tlak velkých nadnárodních společností, které po fázi rozdělování trhů a moci v rámci globální expanze začnou preferovat vytvoření stabilního prostředí zajišťujícího jejich pracně dosažené postavení.